

[Vissza](#) a borítólapra

Tartalom

Média és identitás

- Bernáth Gábor ,
Messing Vera :
[Roma szereplő a "Barátok közt"-ben: Az első fecske](#)7-17 [79.22 kB - HTML]
- Papp Z. Attila :
[Az eltűnt hokimeccs nyomában. Diskurzuselemzés egy sportesemény ürügyén](#)18-29 [69.49 kB - HTML]
- Kovács Melinda :
[A rendkívüli megismerése. A politikus diskurzív konstrukciója a magyar sajtóban](#)30-42 [80.56 kB - HTML]

Média és politika

- Hegedűs István :
[Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén](#)45-60 [87.12 kB - HTML]
- Bajomi-Lázár Péter :
[Média, hatalom. A Médiaimperializmus tézise](#)61-72 [76.65 kB - HTML]

Média és jog

- Sükösd Miklós ,
Cseh Gabriella :
[A törvény ereje. A médiatörvény értékelése felé](#)75-94 [107.47 kB - HTML]
- Kertész Krisztina :
[A média szabályozása az Európai Unióban és Magyarországon. A jogharmonizáció folyamata az audiovizuális szektorban](#)95-106 [67.91 kB - HTML]

Térkép

- Beata Ociepka :
[A lengyel média átalakulása](#)109-121 [75.12 kB - HTML]

Kritika

- Csóke Zoltán :
[Amerikai álm, amerikai valóság. Csillag András "Joseph Pulitzer és az amerikai sajtó" című könyvéről \[könyvismertetés\]](#)123-124 [24.62 kB - HTML]

-

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 tavasz

Kisebbség

[Bernáth Gábor](#) - [Messing Vera](#):

Roma szereplő a „Barátok közt”-ben: Az első fecske

*Beszámoló a sorozat kapcsán készült fókuszcsoporthoz készült vizsgálatról*¹

Bevezetés

A média szórakoztató műsorai nagyban hozzájárulhatnak ahhoz, hogy egy társadalom önképének elemeit, ezen belül pedig a kisebbségekkel kapcsolatos attitűdjeit megerősítse vagy éppenséggel módosítsa. A magyar médiában romák - a nem hírjellegű műsorokon kívül - nemigen jelentek meg ez idáig. Az alábbi írás a magyar kereskedelmi televíziózás szórakoztató műsorainak történetében először megjelenő roma karakter többségi és kisebbségi fogadtatását járja körül. A magyar közönség véleményét egy telefonos surveyvizsgálat, a roma véleményeket pedig fókuszcsoporthoz készült beszélgetések tárták fel. A kutatás több közkeletű mítoszt cáfol: például azt, hogy a magyar közönséget eltávolítaná a roma tematika vagy karakterek szerepeltetése a könnyű műfajokban, vagy azt, hogy a romák egyformán, homogén közönségként reagálnak a róluk bemutatott médiaábrázolásokra. A kutatás azt is bemutatja, hogy milyen érzékenységgel és involváltsággal fogadják romák azt, hogy egy főműsoridőben sugárzott szappanopera szereplőjéről kiderül roma származása.

A magyarországi romák többségi mediaképéről az elmúlt években készült tartalomelemzések azt mutatják, hogy a médiaábrázolások többsége egy meglehetősen szűk sztereotípiarepertoár keretein belül maradnak.² Nemcsak a létező pozitívumok bemutatása hiányzik a média által festett társadalomképből, hanem a konfliktusok, problémák bemutatása is gyakran egyoldalú. Ez azért lényeges, mert a média nemcsak tájékoztat, hanem hordozója és befolyásolója is annak a képnek, amelyet a társadalom saját magáról és saját magának kialakít. Alapvető szerepet játszik egyrészt a társadalom önképének fenntartásában és újrafogalmazásában, lehetőséget adva a nemzeti értékek és a nemzeti önkép megerősítő reprezentációira. Másrészt a média azáltal, hogy meghatározza a társadalomban zajló folyamatok végiggondolásának kereteit, formálja is ennek az önképnek.³

A magyarországi többségi médiával kapcsolatban megkerülhetetlen kérdés tehát, hogy felajánl-e olyan szerepeket, amelyeken keresztül a többség a romákra úgy tekinthet, mint a társadalom integráns csoportjára, és ezzel párhuzamosan lehetővé teszi-e, hogy a romák büszkének lehessenek identitásukra, vagy éppen annak eltitkolása, elfojtása felé tereli őket. E képet talán a híreknél is jobban befolyásolják a média szórakoztató műsorai, amelyekből ma nemcsak a romák hiányoznak, hanem más kisebbségek is. A szórakoztató műsorokon - a sorozatokon, talk-show-kon - keresztül sugárzott kép ugyanis indirekt, nem reflektálható módon közvetít értékeket, és ezt a lehetőséget a rejtett reklámoktól a kisebbségek kulturális integrációjáig széles körben használják ki szerte a világon. Nincsenek, vagy csak elvétve jelennek meg ma kisebbségi karakterek a magyar szappanoperákban, a talk-show-kban; a Duna Televízió kivételével nincsenek roma tévéműsorok. A kisebbségek ugyanígy hiányoznak a napilapok „megkérdeztük az utca emberét” rovataiból is.⁴ Mindez azt sugallja, hogy a romák nem részei a magyar társadalomnak, azon kívül álló, kizárólag problémákat, konfliktusokat hordozó homogén „tömeget” alkotnak. A kisebbségi karakterek - és különösen a roma karakterek - hiánya a meglehetősen zárt többségi identásminták mellett tovább erősíti azt a távolságot, amelyet a hírműfajok problémaorientáltsága és domináns etnikus kategorizálása kialakít.

A kérdés természetesen elválaszthatatlan attól is, hogy a magyar média mennyire tartja ma - ha nem is célközönségének, de legalább - potenciális közönségének a romákat. Egy 1998-ban a többségi média legnagyobb közönségű szerkesztőségeinek döntéshozóival felvett interjúkutatásunk azt mutatta: nemigen, néhányan pedig egyenesen úgy fogalmaztak: a romákkal való „túl sok” foglalkozás elidegeníthetné a nem roma közönséget.⁵

E képnek a romákra gyakorolt lehetséges hatását 1998-ban egyik roma interjúalanyunk így foglalta össze: „[a többségi médiából sugárzott híradások többsége] általában úgy csapódik le a roma közösségekben, hogy már megint valamiféle botrányos vagy negatív kicsengésű hír ment le a televízióban, amit nagyon rossz emberi érzéssel él meg. Ha róla van szó, folyamatosan a negatívumait hallja. Vagy úgy, hogy a megalázottság érzése keltődik benne”.

			34	49	64								
Igen	46%	41%	41%	49%	46%	33%	37%	52%	63%	44%	42%	43%	43%
Igen, de csak a rendesekről	31%	43%	34%	28%	41%	56%	46%	22%	19%	29%	37%	42%	37%
Ne	23%	16%	25%	24%	14%	11%	18%	26%	18%	27%	21%	14%	20%

Előfeltevésünkkel szemben a fiatalok között a legmagasabb azok aránya, akik kategorikusan elutasítják a roma témák megjelenítését a szórakoztató műsorokban, a középkorúak között viszont a legmagasabb az egyértelmű támogatók aránya. Az iskolai végzettség szintjének emelkedésével nő a roma tematika szórakoztató műsorokban történő szerepeltetésének támogatottsága. Legkevésbé a községi lakosok, leginkább a budapestiek utasítják el azt. A roma tematika szerepeltetésével szemben sokkal kevesebben – a kérdezettek csupán harmada (33 százaléka) – tartotta kívánatosnak azt, hogy romák maguk is szerepeljenek a televízióban (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat

Szerepeljenek-e romák? Demográfiai jellemzők szerint													
	Nem		Kor				Iskolai végzettség			Település típusa			Összesen
	Férfi	Nő	16-34	35-49	50-64	65+	Alap	Közép	Felső	Budapest	Város	Község	
Igen	36%	30%	33%	37%	35%	23%	27%	41%	51%	41%	30%	31%	33%
Igen, de csak a rendesekről	41%	45%	37%	37%	46%	61%	49%	33%	30%	38%	44%	45%	43%
Ne	23%	25%	29%	26%	22%	16%	24%	26%	19%	21%	26%	24%	24%

A demográfiai változók szerinti véleménykülönbségek az előző kérdéshez nagyon hasonlóak: a fiatalok, az alacsony iskolai végzettségűek és a budapestiek a legelutasítóbbak.

A roma vélemények

Mindez azonban még nem sokat árul el arról: hogyan fogadják maguk a romák a többségi médiában róluk sugárzott képet általában, illetve a „Barátok közt”-ben megjelenő „roma” karaktert. Vajon szerepet játszanak-e ebben a különböző korosztályi, társadalmi státuszbeli különbségek, és hogyan hat a sorozat a többség-kisebbségi viszony percepciójára?

Módszerek

A kutatás módszerül a fókuszcsoportos beszélgetéseket választottuk. E módszernek komoly előnyei és lényeges korlátjai is vannak: előnye, hogy alkalmasabb személyes attitűdök és megélt élmények értelmezésének felderítésére (jól érezhetően felszínre került például, hogy az egyéni életutak milyen mértékben követelték meg néhány interjúalanyunktól a roma közösségek legelesettebbjeivel való szakítást, és ez milyen perspektívába helyezi a médiaképpel kapcsolatos elképzeléseket). Ugyanakkor a kiválasztott csoportok nem feltétlenül reprezentatívak a vizsgált csoport egészére. Az eredmények összegzésekor tehát nyugodt szívvel tehetünk a médiafogyasztást befolyásoló attitűdökre és a sorozat által kiváltott érzésekre vonatkozó megállapításokat, nem tehetünk azonban a teljes roma népességre vonatkozó általános kijelentéseket. A csoportok kiválasztásánál lényeges szempont volt, hogy a különböző korú, eltérő élethelyzetű és társadalmi státuszú csoportok közötti esetleges eltéréseket is regisztrálni tudjuk.

A beszélgetések két főbb téma⁷: a média általános romaképével kapcsolatos vélemények, illetve a „Barátok közt”-ben megjelenő roma tematika részleteivel kapcsolatos kérdések köré szerveződtek. E tanulmány ez utóbbi témát járja körül. A sorozatról szóló beszélgetést a vonatkozó részekből összeállított kb. 20 perces filmmontázs meglátogatása előzte meg.

A roma szál

A történet egy állami nevelőintézetben felnőtt baráti társaság és az általuk indított vállalkozás körül zajlik. A csapat egyik tagja Nóra, jogász, aki munkájával komoly megbecsülést vívott ki magának. Nóra a többiekhez hasonlóan nevelőintézetben nőtt fel, nem ismeri szüleit. Nem tud belenyugodni a család hiányába, ezért később apja kutatásába kezd, akit bonyodalmas módon meg is talál. Ekkor derül ki, hogy édesapja roma, tehát Nóra maga is félig roma. Nóranak innen kezdve több részen át kellszembesülnie környezetének előítéleteivel, romákkal szembeni indulataival. Egyik ügyfelének anyja (Magdika) például – aki csodálattal nézett korábban a tehetséges jogászlányra –, mikor megtudja, hogy fia egyik éjjel Nóránál aludt, lekurvázza, hiszen „már csak ilyen a fajtája” – érvel. Hosszas unszólásra ugyan bocsánatot kér, de hozzáteszi: „az én fiam nem is hozzád való”. Ugyanakkor kiderül az is, hogy Nóra édesapja, Béla, nyomdász, ennek ellenére igen szegény, nyomorúságos körülmények között lakik egy szűk szobában. Nóra meglátogatja apját a munkahelyén, ahol nyilvánvalóvá válik, hogy apját származása miatt nem képzettségének megfelelően alkalmazzák, fizetése kirívóan alacsony. A főnök – Nórával való, rasszista felhangokat sem nélkülöző összeszólalkozása után – elbocsátja Bélát. Nóra rábeszéli apját, hogy indítsanak munkaügyi pert.

A csoportok

A kutatás során összesen négy fókuszcsoportos beszélgetést szerveztünk, a csoportok kiválasztását több szempont párhuzamos érvényesítése vezérelte. A csoportok közül egy volt – az első budapesti –, amely a fókuszcsoportos kutatás azon módszertani előírásának megfelelt, miszerint a résztvevők nem ismerhetik egymást és heterogén csoportot kell alkossanak, a többi esetében valamennyire „lazábban” kezeltük ezt a szabályt, hogy a különböző csoportidentitások és csoporttapasztalatok is felszínre kerülhessenek. Minden csoportba beépítettünk azonban egy – ebből a szempontból – kontrollembert, hogy a vélemények ütközését is a beszélgetésekbe kódoljuk. Így a különböző csoportok kiválasztásakor az első beszélgetés (amely egyebek mellett éppen azt volt hivatott felmérni, hogy mennyire kell ragaszkodnunk a heterogén csoportokhoz) után főként a csoportok között próbáltuk érvényesíteni az életkori, anyagi, illetve társadalmi státuszbeli és kulturális alcsoport szerinti heterogenitást.

Az első budapesti – kísérleti – beszélgetésen résztvevők egyetlen közös tulajdonsága az volt, hogy mindannyian budapestiek. Gazdasági aktivitásukat tekintve a villamosvezetőtől az éjszakai bárzenészen át az állami gondozottból hajléktalanná vált fiatalig és a háztartásbeliig terjedt a sor. A lehetséges generációs különbségek feltárása céljából négy középgenerációs és négy fiatal beszélgetőpartnert választottunk, és ügyeltünk arra is, hogy minden nagyobb roma alcsoport képviseltetve legyen általuk. Debrecenben Hajdú-Bihar megye nyolc különböző településének kisebbségi önkormányzati, illetve civil szervezet-vezetőjével folytattunk beszélgetést. Az eltérő korú, de huszonöt évnél idősebb két nő és hat férfi résztvevő ugyan ismerte egymást, ám többségük évente néhány alkalomnál nem találkozik gyakrabban. A roma szervezetvezetők kiválasztását az tette indokolttá, hogy ők azok, akik helyben a legtöbbit tehetnek a médiakép megváltoztatásáért, ráadásul munkájuk révén nemcsak magánemberként, hanem a romákkal kapcsolatos hatás szempontjából is nézhették a sorozatot. Ugyanakkor a beszélgetés önkéntelenül is tanúskodott azokról a kihívásokról, amelyekkel ma egy roma szervezetnek szembe kell néznie munkája során.

A második budapesti csoport főként vidékről a fővárosba került, nagy mobilitással rendelkező, értelmiségi pályafutású vagy arra készülő fiatalokból, és – egyfajta kontrollként – egy fizikai munkásból, illetve családjával nemrég Kanadából kitoloncolt, titkárnőként dolgozó lányból állt. A beszélgetés igazolta azt az elképzelésünket, hogy ők egy reprezentációs küzdelem értelmében is jelentősen eltérő módon fogják értelmezni a sorozatot. Kalocsán egy meglehetősen zárt oláh cigány közösség hat különböző korú asszonyával beszélgettünk. Ez a beszélgetés volt talán a legnehezebb, miután a problémák kibeszélésére alkalmas fórumok hiányában a bemutatott film személyes történetek és panaszok sokaságát szabadította fel. A beszélgetést egy, a nyelvet értő ugyancsak oláh cigány (bár nem az adott közösségből származó) nő moderálta, hogy a résztvevők a lehető leginkább megnyílhassanak. A vélemények ebben a beszélgetésben minden korábbinál erősebben terelődtek a történet valóságossága felé, és a résztvevők példák sokaságával illusztrálták azt a véleményüket, hogy a film jelenetei – különösen azok, amelyek a Nórával kapcsolatban felszabaduló előítéleteket és az apját érő diszkriminációt mutatják be – mennyire mindennaposak.

Hitelesség

A filmmontázsra adott első reakciók minden csoportban azt igazolták, hogy a kirekesztéssel és az előítéletekkel kapcsolatos szál a leghitelesebb és a legégetőbb beszélgetőpartnereink számára, kortól, társadalmi státusztól, lakóhelytől, nemtől függetlenül. Túlnyomó többségük saját példák sokaságán át érvelt amellett, hogy a film ebből a szempontból teljesen valóságos: „Én a saját életemben átéltem ezt a feleségemmel együtt” – mondta egyik debreceni beszélgetőpartnerünk, akinek vegyes házassága miatt az előítéletek sokaságával kellett megküzdeni családjában.

„Volt [nekünk is ilyen tapasztalatunk], nem is egy. Az én fiam járt iskolába. Négy évig ott járt, és a végén azt mondták neki, hogy nem járhat oda, mert cigány. Áttették a kiségitőbe” – mesélte az egyik kalocsai asszony a már gyerekkorban átélt diszkriminációs példák egyikét. A legélénkebben a kalocsai asszonyok reagáltak a film előítéletes és diszkriminatív környezetet bemutató részeire. A hagyományos oláh cigány közösség talán az, ahol a legnyíltabban éri a közösség tagjait az ilyen többségi attitűd. Személyes történetek sokaságát sorolták fel, amelyek mindegyike arról szólt, hogyan zúdul rájuk a nem roma környezet előítéletesége, és ebből milyen diszkriminatív megoldások születnek az iskolában, a munkahelyeken és más közintézményeknél.

A debreceni csoportban elsősorban a munkahelyi kirekesztés eseteiről számoltak be: „akárhova megyek dolgozni, a kislányom akárhová ment el munkahelyet keresni, ő egy vendéglátós iskolát végzett, a C betűt látják, nincs felvétel. És ez Magyarországon nem csak velem, nem csak a lányommal, nem csak a falumban, hanem országszerte [így van]”. Az egyik budapesti fiatal is hasonlóan látta a filmnek ezt a részét: „Ez a munkaügyi konfliktus nagyon valóságos volt, valóban nagyon hiteles”.

A kirekesztettség személyes történetei a kalocsai asszonyoktól a „felkapott” budapesti éjszakai bárzenészig hasonlóak voltak. Az előbbieket egyike úgy fogalmazott: „amikor lecigányozzák, hogy fáj az embernek, hát ő nem ugyanolyan fehér kenyeret eszik, mint a magyar? Dehogynem. Ugyanabból a pénzből vásárolja a fehér kenyeret, mint mink, a saját magyar pénzünkön. Hát most fekete a pénze? Nem fekete. ...” Az utóbbi pedig azt mesélte egy korábbi munkahelyéről: „Minden éjszaka tele volt a bár, Európa-hírű zenészekkel játszottunk ott. És egy alkalommal odajött hozzánk a tulajdonos, és szó szerint azt mondta: ez volt az utolsó fellépésedek itt. Megkérdeztük tőle, hogy miért? Azt mondja, azért, mert én romáknak nem adok pénzt”.

A történet ebből a szempontból mindenki számára valós volt, olyannyira, hogy gyakran a filmbeli fikciót a valóságban megélt élményekkel azonosították. „Szerintem ez a film teljesen hűen ábrázolta a májt és a jövőt. Ez egy kicsinyített mása az egész Magyarországon zajló életnek, mindent elmond rólunk. Elmondja a másságról a magyarnak a véleményét, elmondja, hogy hogyan éli meg a cigány” – fogalmazott összefoglalóan az egyik debreceni interjúalanyunk, míg a második budapesti csoport egy résztvevője elmondta: „amikor megtudják a Nóráról, hogy cigány, akkor azt mondja a Magdi, hogy: »ki gondolta volna, hisz olyan finom nő«. Akkor ebben a

mondatban már minden benne van”.

Többen amellet érveltek, hogy a film igen valóságghűen ábrázolja a többségi társadalom előítéletes részét is: „Nekem a film ugyanúgy a magyarokat is bemutatja, hogy azokból is vannak eléggé gazemberek; ilyenek. El kell fogadni, hogy az emberek a szemünkbe mutatják a szépet, ha kell még bocsánatot is kér. Huszonöttször fog megsérteni, belém rúgni, mint egy mosogatórongyot hajigálni, ha kell” – mondta egy másik interjúalanyunk.

A hitelesség nem a konkrét szituációk vagy szereplők szintjén bicsaklik meg, hanem ennél általánosabb szinten: a hiányok teszik néhol valótlanná a romák számára Nóra és apja történetét. A második budapesti csoport fiatal roma értelmiségieit azt kifogásolták, hogy különösen a roma apa szerepe rendkívül elnagyolt, és sok esetben nem több, mint az előítéletek passzív, arctalan céltáblája: „Ugye a Nóra egy olyan szereplő, akivel azonosulni tud a néző, és azonosul a problémával is. Viszont, ami nem tetszik, hogy nem tartom elég élethűnek, elég valóságosnak. Például ott az apuka, azt sem tudjuk, hogy zenész cigány vagy oláh cigány”. Egy másikuk egyenesen úgy fogalmazott: „Hát szerintem abszolút nem élethű. Ilyen alázatos ember a világon nincs! Akárhonnan származik. Hogy ennyire megalázkodjon, ha cigány, ha nem cigány. [...] Azt mondom, hogy amilyen mondatokat a szájába adnak, az nem élethű”. Az első budapesti csoport egyes tagjai egy másik hiányra hívták fel figyelmünket: a pozitív, de valóságghű történeteket hiányolták a sorozatból: „a Nóra apja egy cigány asszonnyal él. Én arra vártam a történetben, hogy Nóra meglátogatja a cigány asszonyt, és azt szerettem volna látni, hogy ezek vagy zenész cigányok, vagy oláh cigányok, de alapvetően olyan emberek, akikről sugárzik az, hogy romák, és szerettem volna egy pozitív roma családot látni”. „Végre olyan sorozatnak kellene lenni, ahol pozitív dolgok is benne vannak. Kicsit megmutatni, hogy tényleg vannak olyan rétegek, akik tényleg nagyon normálisan gondolkoznak”. „Kellott volna egy jó munkahelyet is bemutatni, hogy lám csak, az ember elmehet oda is, ahol nemcsak ilyen főnök van. És felveszik, mert ilyen is van” – sorolták a film nézése után fennmaradó hiányérzetüket a budapesti fiatalok.

Identitás

A fikciós műfajoknak széles közönségük és nem reflektálható módon közvetített üzeneteik miatt van egy nem kimondottan szándékolt hatásuk is: az, hogy a közönségnek identitásmintákat mutatnak fel, illetve erősítenek meg. Nem elhanyagolható tehát az, hogy az első, roma karaktert szerepeltető sorozat milyen identitásokat kínál fel a roma és nem roma nézőknek. Mindenki nagyon fontosnak tartotta a pusztán tény, hogy roma szereplő jelenik meg egy népszerű szórakoztató műsorban. Ezt egy budapesti fiatal így fogalmazta meg: „Azt nagyon fontosnak tartom, hogy kiderült a Nóráról, hogy cigány. Ugye azt mondtad, hogy ez az egyik legnézettebb műsor Magyarországon. Mert a Nóra egy olyan szereplő, akivel azonosulni tud a néző és azonosul a problémával is, hogy Nóra hogyan éli meg cigányságát, mi történik vele, milyen támadások érik...”

A legjobban a budapesti fiatal romákat kavarta fel a média által közvetített identitás kérdése. Ők jól érzékelték annak a folyamatnak a dilemmáját, amelyben egyrészt Nóra elszenvedi a származása miatt megváltozó környezetet és annak felszínre törő előítéleteit, másrészt pedig ezzel párhuzamosan kiderül, hogy apját már meg is törték. Ezek nagyon fontos elemei a történetnek, miközben legalább ennyire alapvető élmény lenne egy felépített pozitív roma identitás a sorozatban. Számot kell vetni azzal, hogy utóbbi híján a sorozat roma szála nem fog osztatlan sikert aratni a roma közönség körében, és talán túlságosan is egy, az előítéletekességről szóló többségi szempontból, „kívülről” végigvitt konfliktusra fog hasonlítani. Egyikük úgy fogalmazta ezt meg: „egy huszonegy éves lány, aki ügyvéd, megtudja, hogy roma. Ó, tényleg?! És aztán megtudja, hogy az apja az egész életét úgy élte le, hogy beletörődött, megtört ember. A romák nem ilyenek. Vannak roma családok, akik küzdenek, [...] én nem szeretnék egy identitástudatával tipródó cigányt látni a képernyőn, aki azt mondja, hogy »nem tehetek róla, nem tudok rajta változtatni«. Elegendem van ebből az állandóan megváltoztatni akarásból”. Beszélgetőtársaink azt hiányolták elsősorban, hogy a film bemutassa: a romáknak nem csak rossz. „Szeretnénk, ha nem csak a problémákkal ismertetnék meg a kedves társadalmat, hanem az édességét is éreznék: romának jó lenni. Kéne éreztetni, hogy a romák is érzik úgy magukat, hogy jó lenni, és hogy a társadalom is érezze úgy, hogy ez nem egy megpecsételt dolog.”

A többségi társadalom percepciója

Amennyire fontos hatása lehet egy ilyen sorozatnak a kisebbségi identitás alakítása, ugyanannyira lényeges, hogy a többségi társadalmat, illetve a hozzá fűződő viszony érzékelését is befolyásolhatja. A beszélgetések kitértek ezért arra is, hogy a résztvevők szerint hogyan értelmezik a filmet a nem romák és a romák. E kettő különbségéből következtetni lehet arra a távolságra, amelyet a romák feltételeznek maguk és a nem romák között.

Nagyon érdekes különbséget tapasztaltunk ebben a tekintetben a különböző csoportok között. Elsősorban a budapestiek osztották azt a véleményt, hogy a szimpatikus roma karakterekkel a nem roma közönség is azonosulni tud, és a film így szolidaritást válthat ki: „Szerintem mindenkiből sajnálatot vált ki. [...] Pozitív benyomást keltett a nézőkben az ügyvéd nő viselkedése, és a Bezerédi [a Nóra apját játszó színész] is. Mert szerintem mind a kettő nagyon emberi tulajdonságokból fakadó reakciót adott”. Többen azonban már kételkednek abban, hogy a többségi nézők mindegyikében felépíthető ez a szolidaritás: „van egy bizonyos százalék, aki odaáll a cigányság mellé a film miatt. Nem lehet azt mondani, hogy a magyarok teljesen melléállnak, olyan ötven-ötven százalék”.

A vidéki csoportokban azonban erősebb volt az a vélemény, hogy a nem roma nézők az előítéletes (és egyébként negatívan beállított) szereplőkkel fognak azonosulni, és a film ezáltal megerősíti a magyarok előítéleteit. Egyik debreceni beszélgetőtársunk azt mondta: „Nem biztos, hogy szemléletváltást okoz például abban a magyar valakiben, akibe eleve már belerögződött, hogy én gyűlölöm a romákat és a gyerekeknek is azt mondom, hogy piszkos cigány, látod itt megy, nehogy játsszal vele”. Az egyik debreceni férfi egyenesen úgy fogalmazott: „van, akit megerősít az előítéletben. Megerősíti és alátámasztja ezekkel a példákkal”. „Így nézik: mit akar az a kis roma

származású nő”.

Kalocsán voltak a legpesszimistábbak ebben a kérdésben: „Azt gondolják [a gádzsók], hogy igaza van a munkáltatónak, hogy a cigányok nem odavalók [...], hogy ügyvéd, [...] mert a cigány csak koszos lehet. Egy ilyen ügyvédi munkát nem lehet cigányra rábízni...”

Itt kisebb vita bontakozott ki abban a kérdésben, hogy változtathat-e a film a romákkal kapcsolatos attitűdökön:

„- Lehet, hogy változtat, mert van azért a magyarok közt is aki...”

- Szerintem meg nem. Marad ez így. A cigány cigánynak marad, a magyar meg magyarnak. Jó, lehet, hogy egy-kettő elgondolkodik, de szerintem ez marad így, ahogy van. Szerintem filmbe se, meg sehogyan se tudják már ezt megváltoztatni”.

A második budapesti csoport egy tagja a lehetséges hatással kapcsolatban úgy fogalmazott: „Szerintem annyit elérhet ez a film, hogy nem lesz sikk egy-két munkahelyen ilyen nyíltan cigányozni, csak sunyiba. Ennél többet nem”.

Meglehetősen eltérő vélemények alakultak ki a csoportokban azzal kapcsolatban is, hogy milyen üzeneteket közvetíthet a sorozat a roma közösségek felé. A második budapesti csoport – amelyikben leginkább elfogadott volt az a vélemény, hogy a nem roma közönségből szolidaritást válthat ki a sorozat – egyhangúlag úgy vélekedett, hogy a roma nézők nem tudnak majd azonosulni Nórával és apjával. A csoport egyik tagja szerint „nem tudnak azonosulni se az apával se a lánnyal. Annyira speciális helyzetben van a lány is meg az apa is”. Egy másikuk úgy fogalmazott: „inkább úgy fogják nézni, hogy őket hogyan látják [a gádzsók]”.

A többi csoport, amelynek tagjai valószínűnek tartották a nem roma közönség előítéleteinek megerősödését, sokkal inkább vállalta az álláspontot, hogy a romák azonosulni tudnak a film roma karaktereivel. Ők elsősorban Nóra szerepének üzenetértékére koncentráltak, és ezt a résztvevők túlnyomó többsége rendkívül fontosnak értékelte: „Hát a romák igazat adnak nekik, mér’ hát nem igaza van? Ne is hagyja magát, mink is mellette vagyunk” – foglalta össze a kalocsai csoport véleményét az egyik asszony. Az egyik hajdú-bihari roma vezető pedig úgy fogalmazott: „egy üzenet volt ez, hogy érdemes tanulni, meg érdemes fejleszteni az embernek magát, mert a tudásával ilyen akadályokat le lehet győzni”.

Ezek a véleménykülönbségek ugyanakkor azt mutatják, hogy igen erős a feltételezett szakadék a roma és nem roma közönség között: azok, akik szerint a romák azonosulni tudnak Nórával és apjával, azt is gondolják, hogy a nem romákat a film csak megerősíteni fogja előítéleteikben. Azok viszont, akik úgy érzik: az ügyvédnő és apja olyan karakterek, akikkel a romák nem tudnak azonosulni (mert romaságukat csak a környezet előítélete határozza meg, pozitív identitást nem hordoz) azt tartották valószínűnek, hogy a többségi közönségből szolidaritást és együttérzést vált ki a film.

Hogyan tovább?

A médiareprezentáció hiányait és a valós élet sérelmeit jól mintázhatják azok a történetek, amelyeket beszélgetőtársaink találtak ki a történet folytatásaképp. A csoportok mindegyike a megnyert per, a Nóra apját (és valamelyest a romák egészét) ért diszkriminációért és megaláztatásért kapott egyfajta „elégítél” jegyében fűznék tovább a történetet. Habár ezt explicit módon senki nem fogalmazta meg, mégis két kérdéskör köré rendeznék a folytatást: egyenjogúság és egyenrangúság.

Minden résztvevő azt hangsúlyozta, hogy Nórának meg kell nyernie apja munkaügyi perét: „Nagyon örülök, hogy a Nóra így lépett fel, hogy nem szégyenli, hogy az apja cigány, és én olyan pert akasztanék ennek a vezetőnek a nyakába, amilyet csak tudnék”. „Én úgy fejezném be, hogy a munkaadóval kapcsolatban nyerjen pert, sőt kártérítést kelljen fizetnie” – fűzték tovább a történetet a Hajdú-Bihar megyei roma vezetők. A kalocsai oláh asszonyok között már voltak kevésbé optimisták is: „Ne hagyja abba. Tudja a jogokat, szerintem megnyeri. Mert az igazságért harcol”. „Én meg úgy gondolom, hogy mivel cigány ügyvéd, elveszti a pert és a másíknak fognak igazat adni, mert az magyar, emez meg cigány”. A többség azonban ebben a csoportban is a pozitív végkicsengésben hitt: „Nem, ne hagyja abba [...] szerintem megnyeri. Mert az igazságért harcol”.

A debreceni csoport egyöntetű véleménye szerint ez egyfajta „elégítél lenne a romáknak”, és „fontos lenne, hogy megmutassa ez a cigány ember, hogy mire képes: a szakmájában el tudjon helyezkedni és a családjához visszamenni”. Egyikük a jogegyenlőség kérdését hozta fel, amikor úgy fogalmazott: „ez példaérték lenne a magyaroknak, hogy hopp, hát azért nem lehet ezeket besöpörni az ágy alá”.

Beszélgetőtársaink többségének nemcsak az „igazságtétel” motívuma volt fontos, hanem az is, hogy a történet foglaljon állást abban, hogy a romák egyenrangúak: „legyen állása, hogy igenis fogadják be abba a társadalomba, amibe igenis hogy be kéne hogy fogadják. És legyen munkája”. „Hogy összetartás legyen a cigányok és a magyarok részéről”. Az első budapesti csoport egyik tagja úgy fogalmazott ezzel kapcsolatban: „[Úgy folytatnám], hogy egyenrangúak vagyunk a magyarokkal. Ugyanazt a munkát elvégezzük, ugyanannyi pénzért, és elvárjuk, hogy velünk is úgy beszéljenek, mint ahogy beszélnek egy, történetesen magyar emberrel”.

A sorozat többi szereplője kapcsán meglehetősen emblematikusan jöttek elő a domináns csoportvélemények közötti különbségek. A lehetséges haláleset mellett egymástól függetlenül két csoport is egy vegyes házassággal változtatná meg a legelőítéletesebb kitételeket megfogalmazó Magdikát. Az egyéni „bizonyítékokat” preferáló első budapesti csoporttagok a roma felet vinnék át a magyar családba: „szerintem az lenne a jó, ha ezt a fiát összehoznák a Nórával és akkor az anyja is belátná, hogy hát roma igen, de intelligens, vannak rendes romák is”. A debreceni csoportban azonban az merült fel: „a Magdikánál azt csinálnám, hogy a fia egy igazi cigány családba nőszüljön be, és meg kellene a Magdikának alkudni a cigány környezettel. És akkor rá kellene döbbennie, hogy azok

is milyen értékes emberek. Tehát el kellene fogadja ez által a romákat is”.

A második budapesti csoport a megnyert per és az újra munkalehetőséget kapó apa verziója után - ironikusan - úgy fűzte tovább a cselekményt: „A Nóra összejönne egy roma fiúval, aki jogász lenne. Alapítanának egy irodát, és csak roma ügyeket vállalnának. És nagyon szeretnék a Romantik együtttest, meg is tanulnának cigányul beszélni. És a végén kimennek Strassburgba!”

Irodalom

Bernáth Gábor-Messing Vera (1998): „vágóképként, csak némában” - Romák a magyarországi médiában. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal.

Hall, Stuart (1995): The Whites of Their Eyes - Racist ideologies and the media. In: Dines, Gail-Humez, Jean M. (szerk.): Gender, Race and Class in Media. London: Sage.

Messing Vera (2000): Shifting attitudes of a changing society as reflected by the media. The representation of Roma in the Hungarian press. Budapest: Ph.D-disszertáció.

Messing Vera (1998): Nemzeti és etnikai kisebbségek képe a magyar sajtó híreiben 1996 végén és 1997-ben. Jel-Kép, 4. sz.

Vicsek Lilla (1996): Cigánykép a sajtóban. Amaro Drom, 12. sz.

Lábjegyzetek

1

A kutatás a budapesti Nyílt Társadalom Intézet (OSI) anyagi támogatásával készült.

2

Bernáth-Messing (1998); Messing (1998; 2000); Vicsek (1996).

3

Ahogy Stuart Hall (1995) fogalmaz: a média „termékei” „a társadalmi világ reprezentációi, képek, leírások, magyarázatok és keretek annak megértéséhez, hogy milyen a világ, és miért működik úgy, ahogy mondják, és ahogy bemutatásra kerül a működése”.

4

Holott - akár a nagy számok törvénye alapján - elvileg minden huszadik alkalommal egy romába kellene botlania az utcán kérdezősködő riporternek.

5

A hivatkozott interjúkutatások során 19 roma szervezet- és intézményvezetőt, a kisebbségi média szerkesztőit, a többségi média 12 szerkesztőjét, a két legnézettebb magyar televíziós sorozat producerét, valamint két nagyobb reklámcég egy-egy munkatársát szólaltattuk meg. Az interjúk nyitott kérdéseket tartalmaztak. Az adatok feldolgozását lásd: Bernáth-Messing (1998).

6

A SzondaPhone 2000 márciusában, közvetlenül a roma tematikának a sorozatba kerülése utáni napokban folytatta le a telefonos kérdezést a Roma Sajtóközpont felkérésére. Az 500 fős mintát a SzondaPhone kérdezési rutinjának megfelelően a telefonnal rendelkező és a válaszadást vállalók kb. 4500 fős mintájából választották ki véletlenszerűen, a demográfiai változók figyelembevételével. A telefonos kérdezés sajátossága, hogy a minta valamelyest torzít a telefonnal jobban ellátott régiók, illetve az ott lakó népesség demográfiai jellemzőinek irányába. E torzításokat a mikrocenzus adatainak megfelelő súlyozással korrigáltuk. A kérdések a következők voltak: 1. Szokta-e nézni a sorozatot? 2. Meglepődött-e Ön, amikor Nóráról kiderült: cigány az apja? 3. Most, hogy kiderült, mit tart benne cigányosnak? 4. Ön szerint a hasonló sorozatokban legyen-e cigányokról is szó? 5. Ön szerint szerepeljenek-e az ilyen sorozatokban cigányok? Az adatfelvétel a Nyílt Társadalom Intézet (OSI) anyagi támogatásával készült.

7

A beszélgetés első felében arra kértük beszélgetőtársainkat: meséljenek arról, mit néznek, hallgatnak egy átlagos napon; mik a kedvenc műsoraik és miért; a számukra fontos kérdések hogyan jelennek meg a médiában; mi a véleményük azzal kapcsolatban, ahogy a magyar média a romákat bemutatja. Van-e olyan jó/rossz emlékük, amelyet említésre méltónak tartanak; képzeljék el, hogy ők szerepelnek a tévében: milyen körülmények és téma kapcsán történne ez, stb. A beszélgetés másik felét egy 20 perces montázs előzte meg a sorozatból. Azokat a részeket válogattuk ki és másoltuk össze, ahol a történetben kiderül: az állami gondozottként felnőtt Nóra apja roma. A film után hagytuk beszélgetőpartnereinket, hogy megosszák velünk első reakciókat, majd megpróbáltuk a következő szempontokat becsempészni a beszélgetésbe: mennyire hiteles a film; szerintük hogyan nézik és interpretálják a filmet a nem romák és a romák; változtat-e a nem romák véleményén, attitűdjén a film; hogyan fejeznék be a sorozatot, kivel mi történne? A beszélgetéseket Síklaki István, Mohácsi Viktória és Bernáth Gábor vezette.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)

- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdés: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

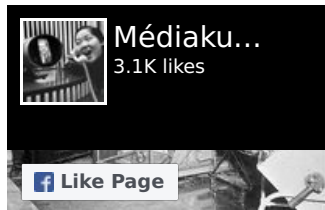
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 tavasz

Identitás

[Papp Z. Attila](#):

Az eltűnt hokimeccs nyomában. Diskurzuselemzés egy sportesemény ürügyén

Diskurzuselemzés egy sportesemény ürügyén

Bevezetés

Az alábbi tanulmány sport és identitás viszonyát, illetve e viszony nyilvánosságban való megjelenítését elemzi. Alapjául egy 1998-ban Budapesten játszott Magyarország–Románia jégkorongmérkőzés szolgált. A sajtóelemzés romániai román és magyar nyelvű napi-, illetve hetilapokra épült; a szerző a két különböző nyelven, ám egy országban megjelenő sajtóban különböző, a mérkőzés kimenetelének értelmezési keretet nyújtó „szcenáriókat” azonosított be.

A román nyelvű sajtóban a szociálpszichológiai tartalmakat hordozó bűnbakképző és konspirációs értelmezések bukkannak fel leggyakrabban, míg a magyar nyelvű nyilvánosságban az etnikai elemekkel tarkított interpretációs keretek jelennek meg. A román és magyar értelmezések leginkább az információs semlegesség mezőjében közelítenek egymáshoz.

Sport és identitás

A tanulmány témája a romániai nyilvánosság egy szeletének vizsgálata: 1998. március 28-án a Budapest Sportcsarnokban lezajlott „C” csoportos jégkorong-világbajnokság döntő mérkőzésének számító magyar–román romániai sajtóvisszhangjáról, pontosabban visszhangjairól lesz szó. Egy ilyen kísérlet azonban nem lehet teljességgel száraz, nem szorítkozhat csak a sajtó világára, ugyanis a jobb megértés érdekében egyrészt számolni kell bizonyos (közel)múltbeli romániai sporteseményekkel, másrészt pedig figyelmet érdemel az említett esemény informális nyilvánossága, a szemtől szembeni világban való átélése, ha úgy tetszik átbeszélése is.

Előre kell bocsátanom, hogy a vizsgált sajtóorgánumok szigorú tudományos szempontok szerint nem tekinthetők reprezentatívnak, mert nem egy előre meghatározott minta szerint válogattam ki az egyes újságokat, hanem inkább hólabdaszerűen. Ezen azt értem, hogy azon újságokat pásztáztam végig, amelyekben az említett esemény valamilyen módon megjelent.¹ A vizsgálat egyaránt kiterjedt a romániai magyar és román nyelvű, országos és helyi lapokra. Az alkalmazott módszer nem a hagyományos értelemben vett tartalomelemzés, hanem egyfajta szubjektív „klaszterezés”: az adott téma kapcsán az egyes cikkeket, illetve cikkrészleteket (stilisztikai, nyelvi stb.) hasonlóságok alapján csoportokba sorolom.

A tanulmány második felében összehasonlítom a felállított csoportokat, illetve tágabb elméleti keretbe való helyezésükkel egyfajta politikai pszichológiai értelmezésüket teszem lehetővé. A román és magyar felnőtt hokiválogatott küzdelme és nyilvánosságban való jelenléte több szempontból is érdemes a szociológiai megközelítésre. Mint bármely nemzetközi sportesemény kapcsán, itt is jogosan merül fel az identitás problémája, ugyanis valamely ország válogatottjának drukkolni feltételezi az illető csapattal, és ezáltal az illető országgal való azonosulást. A csapatkötődés (drukkerség) azonban olyan identitás-, tudás-, attitűdszintű, illetve érzelmi-indulati (nem mindig reflektált) elemeket tartalmaz, amelyek az egyéni életút vagy az előzetesen kreált közösségek részét képezik (Hadas-Karády 1995). Az általunk vizsgált esemény kapcsán viszont nehéz lenne egyértelműen megkonstruálni a magyar és a román drucker ideáltípusát, mivel a két válogatott között többrendbeli összefonódás létezik, az edzők és a játékosok etnikuma és (volt vagy jelenlegi) állampolgársága nem esik egybe. A magyar válogatott edzője és néhány játékosa Romániából származik, ám jelenleg magyar állampolgárok, a román válogatott körülbelül fele magyar etnikumú, ezeknek egy része pedig leigazolt játékosként Magyarországon kergeti a korongot. Mondhatni, a két csapat már a mérkőzés előtt testközelbe került. A drukkorság állapotára azonban a későbbiekben még visszatérünk.

A helyzet további pikantériáját a román válogatott „belső szegregációja” szolgáltatja. Történt ugyanis 1998

februárjában, hogy a román fővárosban egy Bukaresti Steaua-Csíkszeredai Sportklub mérkőzésen a két csapat játékosai összeverekedtek, és egyfajta mini román-magyar skandalum támadt. Az akkor egymással ellenségeskedő játékosok egy része szintén tagja a román válogatottnak, és a Budapesten lezajlott vb-tornán vállvetve, egy csapatban kellett játszaniuk. Még szerencse, hogy egy ilyen belső konfliktus a jégkorong szabályainak köszönhetően egy kis kompromisszummal feloldható: mivel a hokiban a játékosok egymást váltogató sorokba rendeződnek, a román edző úgy döntött, hogy a magyar játékosokat külön sorokba állítja fel. Így jöttek létre az úgynevezett „székely sorok”. A történet teljesebbé tétele érdekében azonban egy kis kitérőt kell tennünk.

Az említett bukaresti román-magyar viszálykodás után a székely fiúknak igencsak szembe kellett nézniük azzal a dilemmával, miszerint mi a jobb: az, ha elfogadják a román válogatottnak való meghívásukat, ezáltal pedig vállalják, hogy korábbi „ellenségeikkel” egy csapatban játszanak, avagy az, ha sérelmeikre hivatkozva elzárkóznak a bukarestiekkel való közösségvállalás elől? Az előbbi változat mellett azonban anyagi jellegű érvek szóltak: Romániában (is) elég nehéz csak a hokiból megélni, egy nemzetközi szereplés azonban anyagi haszonnal és persze egyfajta szimbolikus tőkével is jár. A második változat akkor működhetett volna, ha a csíkszeredaiak megaláztatásukra hivatkozva vállalják az etnikai önbezárkózást, amely ugyanakkor a versenysportokkal együtt járó teljesítményfelmutatás zsákutcáját is jelentené.

A helyzetet azért tartom érdemesnek részletezni, mert világosan kidomborítja az állampolgári identitás és az etnikai identitás közötti feszültséget, vagy – másképp fogalmazva – a kisebbségi élethelyzetek gyakran paradox mivoltát. Kisebbségi helyzetben a görcsös etnikai identifikáció gyakran jelenthet hátrányt az anyagi szférában vagy a mobilitási pályákon. Az etnikai határok újra- és újrakitermelése nehezebben konvertálható anyagi tőkévé. Ez nemcsak a sport területén, hanem a politikában és a gazdasági életben is így van.²

Politika és sport a nyilvánosságban

A magán- és a közsféra közötti kommunikációs erőterben kibontakozó nyilvánosságban a politika és a sport is állandó „játékos” – igaz, nem azonos mértékben és nem egyenlő esélyekkel fitogtatják képességeiket. A sajtóban a sport csak „kíséri” a politikát, az újságokban vagy a tévé- és rádióhírekben általában a politika mögött található, ott éli látszólag autonóm mindennapjait. A sport, jóllehet szürke eminenciásként mindig jelen van a nyilvánosságban, csak akkor kerül előtérbe, ha valamilyen módon témává izmosodik, ha a sajtófogyasztók érdeklődésére, perpciójára rá tud játszani. Ehhez nem elég az, ha egy sportesemény nemzetközivé válik, ettől még nem biztos, hogy leköti az emberek figyelmét. Anélkül, hogy részletekbe mennénk, most a sportnak csak azon tulajdonságát emeljük ki, amely által biztosan egyenlő partnerként utazhat a nyilvánosság virtualitásában: a látványosság biztosításával kecsegtető agresszivitásáról vagy látens agresszivitásáról van szó. Ha egy sportesemény agresszióba fullad, akkor máris számíthat arra, hogy előkelő helyet érjen el a nyilvánosságba kerülő témák toplistáján. Minél inkább közügyvé kezd válni a sport, annál inkább eltávolodik önmagától és politikává kezd válni.

A politika és a sport legnyilvánvalóbb összekapcsolódása tehát az agresszió által történik. A politika szépfiúnak szeretné feltüntetni önmagát, ám azáltal, hogy lecsap a különböző formájú agresszív megnyilvánulásokra, éppen önmaga agresszív mivoltát is feltárja. A látszólag különálló politika és sport az agresszió vagy az agresszió lehetőségének dimenziójában összefonódik. A politika behatol a sportba, a sport pedig a politikába, és mindez szemünk láttára, a nyilvánosságban történik.

Hogy politika és sport viszonyát taglalva miért pont a (szimbolikus) erőszak tényét emeltem ki, könnyen érthetővé válik az alábbiakban. A nyilvánosságban a politika és a sport is nyelvi aktusként tételeződik, a nyelv pedig egyidőben a potenciális erőszak hordozója és ellentéte is. Paul Ricoeur szerint: „az erőszak és a nyelv olyan ellentétpárok, amelyek szigorúan behatárolják egymás mértékét, az egyik terjedelme a másikéhoz igazodik” (Ricoeur 1998). A romániai újságok elemzésével céltom az, hogy a szóban forgó esemény körül tetten érjem a kialakult történeteket. A beazonosított szcenáriók némelyike jócskán tartalmaz olyan elemeket, amelyek éppenséggel az erőszak tematikájának szótárába tartoznak.

A román szcenáriók

Nézzük meg tehát, hogyan élték meg, illetve hogyan írták meg a román és a magyar újságok a 2-0-ás román vezetés után 3-2-es magyar győzelemmel véget ért, Budapesten lezajlott mérkőzést. Szcenárióknak (forgatókönyveknek) azokat a konstruktumokat nevezzük, amelyek elmesélik a mérkőzés történetét, annak körülményeit, egyfajta legitimációs alapként hozzásegítenek az esemény értelmezéséhez. Egy forgatókönyv nem föltétlenül egy lapból női ki magát, hanem sokkal inkább a különböző lapokban megjelenő tudósítások közös ismertetőjegyeinek összeolvasása vagy összeillesztése által ragadható meg egységes egészként. A romániai nyilvánosságban kiformalódott szcenáriók jó része amolyan pusztába kiáltott értelmezési keret, vita nélküli közönségtoborzás. A román és magyar újságok között nem alakult ki dialógus, a különböző nyelvű újságokban gyakran teljesen ellentmondó történetekkel találkozhatunk.

A bűnbakképzés szcenáriója

E forgatókönyv szerint a román csapat veszteségének oka a svájci bíró; ez majdnem minden román újságban cáfolhatatlan magyarázó érvként szerepel. A szcenárió így hangzik: a mérkőzés első harmadában a román válogatott 2-0-ra vezetett, ugyanis akkor a bírászkodás még elfogadható volt (Ziua, március 30.), de a szünetben Kercsó, a magyar edző, meglátogatta a bírót (Cotidianul, március 31.), majd eltűnt, senki sem tudja hova (Ziua, március 30.) A második harmadban színre léptek a magyarok szövetségesei, a bírók (Adeva4rul, március 30.), és az „ő hathatós segítségükkel a magyaroknak sikerült 3-2-re nyerniük” (Curentul, március 30.).

A bűnbakképzés ismert jelenség a szociálpszichológiában: amikor a saját csoportot negatív események, kellemetlenségek érik, sokkal kézenfekvőbb egy külső tényezőre vagy tényezők összességére hárítani a felelősséget, mint az in-group valós képességeit felmérni.

Jelen esetben az „ad hoc” bűnbak (Allport 1977) példájával állunk szemben. A drukkerség állapotával együtt járó emocionalitás zsákutcába került, és ez az érzelmi felháborodás a figyelmet egy konkrét személyre, a vétkes bíróra irányítja.

A következő scenárió mintegy továbbgyűrűzése az előbbinek, és újabb megragadhatónak vélt elemekkel bővíti ki a felkínált értelmezési keretet.

A konspirációs scenárió

Mint már tudjuk – folytathatnánk az előbbi történetet –, a bírók közül is leginkább a svájci vezetőbíró segítette a magyarokat, és ezt oly mértékben nyilvánvalóan tette, hogy honfitársának, a Nemzetközi Jégkorong Federáció elnökének szégyenében el kellett hagynia a Sportcsarnokot (Ziua, március 30.). A „szervezőknek” (sic!) sikerült nagyon gyakran fair playt meghaladó módon maximálisan kihasználniuk a hazai pálya előnyét, és ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a magyar–litván mérkőzés hihetetlen 14–0-ás eredménye arra szolgált, hogy a magyarokat mentesítse egy esetleges döntetlen eredmény emóciójától (Adeva4rul, március 30.).³ A magyar közönség előre sejtethető módon viselkedett: nagyon „koherens” (sic!) román nyelven nyomdafestéket nem tűrő szitkokat kiabált be a román hokisoknak címezve (Cotidianul, március 31.). Budapesten a románokból gúnyt űztek, miután a válogatottat Budapestre szállító autóbustt valakik feltörték, és ellopták többek között a szegény román sofőr a magyar fővárosban mintegy 500 dollárért vásárolt Whirlpool automata mosógépét (Ziua, március 28.), a román–magyar mérkőzés valójában nem volt más, mint „rablás a jégen” (Ziua, március 30.). És ha már a nemzetet meglópták, akkor lényeges, hogy független kívülállók, vagy éppenséggel politikusok megerősítsenek ebbéli hitünkben. Így megtudhatjuk, hogy bizonyos Ilics Milivoj volt nemzetközi bíró véleménye szerint a „bírók egyértelműen Románia ellen dolgoztak” (Ziua, március 30.). A politikusok közül Valeriu Tabara (Román Nemzeti Egységpárt) és Gheorghe Dumitrascu (Román Társadalmi Demokrácia Pártja) nyilatkozott. Mindketten kifejtették véleményüket, miszerint „égbekiáltó igazságtalanság”, hogy Magyarország csak a svájci bíró segítségével volt képes nyerni. „Meddig tűrjük még, hogy meglopjanak?” – teszi fel nemzetféltő költői-politikusi kérdését Tabara (Ziua, március 31.).

Mindenki ellenünk van – sóhajthatna fel ezt a logikát követve az átlagos román olvasó: a magyarok a svájciakkal kollaborálva ellopták jogos tulajdonunkat, és miközben mi szenvedő tekintetünket az égre emeljük, ők valószínű osztozkodnak aszákmányon. Ezt igazolja a szintén a Ziua című lapban megjelent rövid hír is, amely szerint a magyar válogatott a mérkőzés után nem kapta meg a győzelem esetére beígért 20 ezer dollárt. Az újságíró felteszi a kérdést: „Vajon a magyar játékosokat megillető prémiumot nem a továbbjutásért elsősorban felelős Danny Kurmann svájci bíró kapta meg?” (Ziua, március 31.). Íme, a sötét, láthatatlan erők folyamatosan dolgoznak. Ám majd eljön az igazság órája, a nagy leleplezés pillanata: „várjuk a visszavágót a mi pályánkon” (Ziua, március 30.).

Technicista-oknyomozó scenárió

Ez a forgatókönyv az előbbi kettőnek az ellentettje, és arra épül, hogy részletekbe menő pontossággal feltárja a román csapat veszteségének szakmai okait. A román csapat sikertelensége a védelem és a támadás hibáinak tudható be, amelyhez hozzájárult a játékosok szelekciójában érvényesült edzői elképzelés, valamint a játék során tanúsított fegyelmeztlenség is. Továbbá nincs értelme, hogy a vereséget valamilyen magyarpárti kulisszatitkok eredményének tulajdonítsuk. „Legyünk őszinték, és ismerjük be hibáinkat!” (Gazeta Sporturilor, március 31.). Megjegyzendő, hogy e scenárió néhány eleme a korábban idézett lapokban is megtalálható, de nagyon elvéve, és teljességgel háttérbe szorulva. A veszteség tudomásulvétele (és itt mindegy hogy minek tulajdonítják az elhibázott továbbjutási esélyt) a „Hogyan tovább?” jövőbe irányuló kérdését is felveti (România Libera, március 30.).

Információs semlegesség

Az ide sorolható beszédmód távol tartja magát mindenféle torzítástól, itt csak információk, száraz tények léteznek. Két újság esetében szembeűnő ez a kreált semlegesség. Az egyik az országos Evenimentul Zilei című lap. Ebben az esetben azért kérdezhetünk rá a távolságtartás tényére, mert ez a lap közismerten bulvárlap, amely rendszerint abból él, hogy pici ügyekből óriásokat fabrikál. A másik lap a Hargita megyében megjelenő román nyelvű napilap. Itt érthető az újság által tanúsított semlegesség, hiszen Székelyföldön a hoki elsősorban „magyar ügy”, a helyi román média inkább távol tartja magát az ilyen eseményektől. Ha implikálódni akarna, a magyarokkal érzületileg nem azonosulhatna, míg az országos román nyelvű újságok által diktált bűnbakkeresést vagy konspirációs fejtegetéseket nem vállalhatná fel éppen Csíkszeredában a hely szelleme, a lokális nyilvánosság ellenében.

A romániai magyar nyilvánosság

Az alábbiakban ismertetésre kerülő romániai magyar sajtónyilvánosság jobb megértése érdekében szeretnénk röviden vázolni az előbb említett lokális nyilvánosság néhány fontosabb elemét.

A székelyföldi jégkorongozásnak több évtizedes hagyománya van, a régió belül pedig Csíkszereda és Gyergyószentmiklós számít ilyen szempontból centrumnak, ezekben a városokban műjégpálya is működik. A két város között egyrészt versengés zajlik, másrészt pedig „mobilitási” csatornák épültek ki: a gyergyói csapat jobb játékosai Csíkszeredába kerülnek (a csíkszeredai csapat bizonyos tagjai pedig fővárosi együttesekbe jutnak, ha máskor nem is, a katonai szolgálat idejére biztosan). Mivel Székelyföldön viszonylag kevés olyan sportágot

művelnek, amelyekben országos szintű sikereket lehetne felmutatni, érthető, hogy a drukkerség iránti vágy elsősorban a jégkorong körül éli ki magát.⁴ Csíkszeredában az egyik legtekintélyesebb szobor is történetesen egy jégkorongozót ábrázol. Így nem véletlen, hogy a városban nagyon él az a felfogás, hogy „az nem szeredai, aki nem hokizik”, vagy legalábbis aki nem jár hokimeccsekre.

A hokimeccs egyfajta ünnep, kisebb-nagyobb csoportokba tömörülve fiatalok, idősek egyaránt részt vesznek egy-egy rangadón, a meccsek után pedig – egyik informátorom szerint – „még vagy három napig lehet elemezni a történeteket”. Mindehhez még legalább két elem járul hozzá: az egyik az, amit korábban már említettünk: a hoki itt „magyar ügy”, a szeredai csapatban például nincs egyetlen román nevű játékos sem, jóllehet a legutóbbi népszámlálási adatok szerint a város lakosságának mintegy 16 százaléka román. A másik, az ünnepi hangulatot erősítő elem az alkoholfogyasztás. Egyik interjúalanyunk szerint egy-egy mérkőzésen a közönség 30-40 százaléka részeg. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a nyilvános-informális mezőben (Bíró-Gagyai 1996) végbemenő jégkorongmérkőzés során megmutatkozik egyfajta strukturális agresszív őszinteség: ha a helyzetnek, mérkőzésnek nagy tétje van, illetve ha a szereplők (játékosok, nézők) eképpen élik meg, máris kibuggyannak az előítéletek, a verbális elutasítástól a lincselésig bármi megtörténhet. Tudományos hangnemben így fogalmazhatnánk: a játékosok, a nézők, a bírók között többféle kombinációban agresszív interakciók jöhetnek létre. És általában történik is valami, hiszen, ahogy egy volt csíkszeredai hokis bevallotta: „minden hokisnak az a vágya, hogy egyszer egy bírót elverjen”.

Az itt leírt mechanizmus természetesen nemcsak csíkszeredai sajátosság, és nemcsak a jégkorongra vonatkoztatható. A mi esetünkben most az a fontos, hogy a lokális nyilvánosságban a hoki a maga rítusaival együtt az etnikai identifikáció szerves része: a „csíki fiúk”, a „szeredaiak”, dacára az egész testüket eltakaró hokifelszerelésnek, etnikai jegyeket is viselnek. Ám ezek a jegyek kontextuálisan változnak: a csíkszeredai hokis otthon székely, Bukarestben magyar vagy „bozgor” (értsd: hazátlan), Budapesten pedig román. Ez a kívülről rájuk kényszerített kaméleonszerű állapot talán leírható egyfajta székely létnek (és ne feledjük el, hogy a Budapesten játszó román válogatottban úgynevezett székely sorok is voltak), amelynek fő karakterisztikuma az ellentmondás, az ellentétes irányú tendenciák valamilyen sajátos belső szintézise. A székely létet egyrészt kettős elzárkózás, másrészt kettős integráció jellemzi. A kettős elzárkózás azt jelenti, hogy a székely se nem magyar, se nem román, a kettős integráció ugyanakkor azt jelenti, hogy a székely magyar is és román is. Mindezek, mint említettük, kontextuális meghatározottságú állapotok.

Ezután jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a lokális informális nyilvánosság hogyan viszonyult az általunk célba vett mérkőzéshez. Informális beszélgetések alapján az előbbieken vázolt paradox székely lét emberközeli megnyilvánulásait értük tetten. Két jellemző példát szeretnék ismertetni.

Megkérdeztük egyik alanyunkat, hogy kinek drukkolt a magyar-román meccsen. Spontán válasza így hangzott: „A románoknak, hát logikus, nem?”. „És amikor nem a szeredaiak játszottak a román csapatban, hanem a román sor, akkor kinek drukkoltál?” – kérdeztem vissza. Rövid csend és habozás után a válasz így hangzott: „Kinek is dolgozol te?”. E párbeszédéből levezethető, hogy amíg a kontextus ismerete nyilvánvaló (hiszen a beszélgetés Csíkszeredában zajlott „székelyek” között), addig acsapatkötődés logikus: egy szeredai valójában a szeredaiaknak drukkol, ám ha a szeredaiak történetesen a román válogatottban játszanak, akkor logikus, hogy a románoknak kell szurkolni. Azonban a „tiszta”, azaz a csak román etnikumú játékosokat felvonultató román válogatottnak drukkolni „józan szeredai ésszel” is nehezen elképzelhető. Ebben a momentumban az ismertnek hitt kontextus megkérdőjeleződik, beszélgetőpartnerem pedig a visszakérdezéssel tisztázni akarta, hogy „székely énjének” melyik elemét domborítsa ki. Látható, hogy a csapatkötődés sem egyértelmű, ilyen helyzetekben a paradoxonokkal megáldott székely létben leledző egyén valójában féldrukker: az egész csapattal csak a részcsapat által képes azonosulni. Ha a részcsapat hiányzik, akkor az egészszel való identifikáció megkérdőjeleződik.

A féldrukkerség további árnyalatait tárja fel egy másik beszélgetésünk. Ebben az esetben is azt kérdeztük interjúalanyunktól, hogy kivel tartott a Románia–Magyarország mérkőzés közben. A válasz így hangzott: „A meccs elején, amíg a románok vezettek, addig nekik drukkoltam. Azonban amikor már kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy a román csapat nem jut tovább, akkor én is a magyaroknak drukkoltam, gondoltam, mégiscsak jobb lesz a mérkőzés végén a magyar himnuszt hallani”. A féldrukker stratégiája ebben az esetben úgy nyilvánul meg, hogy amikor bizonytalanná válik az eredeti kontextus, akkor székely énjének magyar elemével azonosulva végül is fenntartja etnikai önintegritását, a mérkőzés kimenetele nem okozhat csalódást.

Ahogy a magyar nyilvánosság szintjén földrajzi értelemben távolodunk a Székelyföldtől, úgy a csapatkötődés látens vagy nyílt módon egyre inkább átbillen a magyarországi válogatott oldalára. Míg egy kolozsvári magyar esetében egyértelmű, hogy a magyar válogatottnak „kell” drukkolnia, addig egy csíkszeredai esetében, mint a fenti példákban is láttuk, ez korántsem nyilvánvaló.

Az informális magyar nyilvánosság rövid ismertetése érthetővé teszi a magyar nyelvű sajtóban körvonalazódó scénáriók etnikai jegyekkel való túlterhelését. Ebben a vonatkozásban egyfajta párhuzam állapítható meg a formális és az informális nyilvánosság között.

A romániai magyar scénáriók

Sok tekintetben teljesen más képet nyújtanak az eseményekről a romániai magyar újságok. A következőkben igyekszem beazonosítani néhány romániai magyar beszédmódot, majd pedig a különböző nyelvű sajtónyilvánosságokban kidomborodó scénáriók összehasonlítása révén megpróbálom kitapintani a román és a magyar nyilvánosság néhány sajátosságát.

Kiegyensúlyozott részletező-technicista scénárió

Ez a beszédmód kellő részletességgel ismerteti a mérkőzést, objektivitásra törekszik abban az értelemben, hogy mindkét csapat erőit és hibáit kiemeli. Például: „szép román gól”, „Szuper Levente (a magyar kapus – a szerző megjegyzése) szuperteljesítményt nyújt”, „egyenlő ellenfél volt ugyan a két együttes a jégen, azonban az első perctől az utolsóig hatalmas hangorkánt okozó közönség Kercsó csapatának szárnyakat adott” (Hargita Népe, március 30.); vagy „a következő találattal mindkét csapat szép hokit mutatott be” (Szabadság, március 30.).

Pro-magyar scenáriók

Ez a diskurzus két tényszerű tartópillérré támaszkodik: az egyik az, hogy magyar nyelvű lapokban bontakozik ki, a másik pedig az, hogy a román válogatott játékosainak mintegy fele magyar anyanyelvű. A magyar játékosok, illetve Magyarország támogatására épülő beszédmódnak egyaránt megtaláljuk a rejtett és nyílt formáit. A pro-magyar diskurzus rejtett formájának két technikáját ismertetem az alábbiakban.

A látens pro-magyar scenárió

A mérkőzés után megszólaltatottak gyakorlatilag csak magyarok. A mérkőzésről úgy mond objektív képet a román válogatott színeiben játszó magyar játékosok, egy csíkszeredai (természetesen magyar) hokiszakember (lásd Erdélyi Napló, április 7.), esetleg a Magyar Jégkorong Szövetség elnökének, vagy a magyar csapat edzőjének szemszögéből kaphatunk (lásd például Romániai Magyar Szó, március 30.). Jelenleg csak a meginterjúvoltak kiválasztására helyeztük a hangsúlyt, és még nem elemeztük az elhangzottakat. De az a pusztán tény, hogy a romániai magyar lapokban majdnem kizárólag magyar anyanyelvűeket szólaltattak meg (igaz, az egyik lapban szerepel a román edző meccs utáni véleménye is), arra enged következtetni, hogy létezik valamilyen rejtett, strukturális részrehajlás. Ugyanis jogosan merül fel a kérdés, hogy a másik fél (értsd: „a románok”) miért nem szerepel a magyar nyilvánosságban? A látens részrehajlás egy másik technikája szintén a szelekcióval függ össze: az újság nyilvánosságában többnyire a magyar válogatott mérkőzéseit ismertetik, illetve ezekre irányul részletező figyelem. Az eseményekről való beszámolás mögött meghúzódó hír-rekrutáció valójában a látens drukkerség jele. A pro-magyar scenárió rejtett technikái az etnikai határok megvonását szolgálják, és a nyilvánosság olyan szűrőként értelmezhető, amelyeknek áteresztőképességében az etnikum nagy szerepet játszik.

A nyílt pro-magyar scenárió

A magyarok mellett elkötelezett nyílt beszédmód több szálon fut. Az egyik szálon Magyarország nemzeti szimbólumainak kiemelése található, amelyek mintegy érzelmileg felkészítik az olvasót a magyar győzelemre: „a hoki vb-k szokásaitól eltérően, magyar módra felzendült a Himnusz” (Szabadság, március 30.); „ismét a piros-fehér-zöld mezesekek jutott a vendéglátói szerep” (Népújság, március 24.); „sok-sok magyar zászló, kürtök, dobok jelezték, hogy a szurkolók készen állnak” (Hargita Népe, március 30.).

A másik dimenziót a román válogatotton belüli feszültség (román–magyar ellentét) magyar szempontú részletezése szolgáltatja. A román csapat „legjobb játékosai a magyar fiúk voltak” (Népújság, március 31.); „szerintem elég sokat mond az a tény is, hogy csapatunkból – Csíkszeredai Sportklub – csak ketten játszhattak a döntőn”; a román edző a „sportklub embereit nem használta” (Erdélyi Napló, április 7.). „A Csíkszeredai Sportklub 7 válogatott jégkorongozója közül a vb-n csak öten kaptak játéklehetőséget. A döntőn pedig csupán Nagyot és Elekest küldte jégre a kapitány...” (Hargita Népe, március 30.).

A nyílt pro-magyar scenárió harmadik dimenziója technicista maszkot visel: ez a diskurzus objektív elemző hangnemből mintegy „levezeti”, miért is volt nyilvánvaló a magyar válogatott feljutása a „B” csoportos hoki vb-re. Íme az érvrendszer: „a magyar bajnokság erősebb, mint a román”, Magyarországon „komolyabban foglalkoznak az utánpótlás-neveléssel”, „több jégpálya működik Magyarországon, mint Romániában”, „a válogatott többet és komolyabban készült, mint a román” (Hargita Népe, március 30.). Röviden: Magyarországon valóságos hoki-paradicsom van, ahol a korongot nem kergetni már-már bűnnek tekinthető.

A pro-magyar scenáriók rejtett és nyílt formái egyaránt tekinthetők „etnikai összekacsintásnak”: a romániai magyar sajtónyilvánosság saját identitásának megteremtése során hajlamos arra, hogy etnikai elemekkel bátyázza körül önmagát. Miközben etnikumbeli társaira, illetve az anyaországra bizalmasan át- vagy rákacsint, a többségi románsággal szemben közömbösen vagy negatívan viseltetik. Ez utóbbi attitűdöt testesíti meg a következő scenárió.

A román(ia)ellenes scenárió

Említettem már, hogy scenárión az esemény nyilvános térben való utólagos átbeszélését, egyszersmind ismertetését értjük. A románellenes beszéd nem közvetlenül a szóban forgó mérkőzésre irányul, hanem inkább egy olyan tágasabb értelmezési keretet kínál fel, amelyen belül az esemény végkimenetele egyértelművé válik. A mi esetünkben konkrétan arról van szó, hogy ez a scenárió Romániára, román személyekre vonatkozó olyan kijelentéseket tartalmaz, amelyek azt sugallják, hogy a mérkőzés végkimenetele nem is lehetett volna más. „A román csapat így is felülmúlt minden várakozást. A hazai bajnokság színvonalát, a jégpályák helyzetét, a szakminisztérium hozzáállását tekintve csak örülni lehet, hogy erre is képesek voltak” (Népújság, március 31.). A románellenes diskurzus az előbb említett úgynevezett adminisztratív felhangok mellett gazdasági és erkölcsi vonásokat is tartalmaz: „a győztes magyar csapat tagjainak az első hely megszerzése esetén fejenként 1000 dollár prémium volt ígérve. A romániaiak ennek felét, azaz 500 dollárnak megfelelő lejt kaptak volna”. A vb „szép műsorfüzetében” nem szerepelt a román válogatott fényképe, amelyet ebben a scenárióban így kell értelmezni: „A román csapat nem küldött csapatképet a válogatotról. Szegénységi bizonyíték”. A románok erkölcsi megkérdőjelezhetősége pedig így manifesztálódik: „És hallottam ilyenekről is: válogatott játékosunk külföldi áruházból lopott, válogatottunk edzője börtönben volt. (Félreértések elkerülése végett pontosítok: nem Hargita megyeiekről van szó.) Hasonló környezetben lehet-e minőségi sportról beszélni?” (Az utóbbi négy idézőjeles rész a

Hargita Népe március 30-ai számából származik). Mint látható tehát, a románellenes beszéd egyrészt a gazdasági, közigazgatási szféra hiányosságait emeli ki (intézményes szint), másrészt pedig a (negatív) hangulatot mintegy testközelbe hozva, az egyes individuumok erkölcsi megbízhatatlanságát (individuális szint) használja fel.

„Kercsóizmus”

Majdnem mindegyik magyar nyelvű újságban szerepelt az interjút adó Kercsó Árpád, a magyar válogatott edzője. Azért foglalható külön scenárióba, mert nyilatkozataiban egyrészt – edzőhöz méltó módon – értékeli a mérkőzést, másrészt azonban identitásépítésre, önlegitimációra is felhasználja a nyilvánosságot. A mérkőzésre vonatkozó narratívája nagyjából az előbbieken említett oknyomozó, technicista vonalat követi, annyi különbséggel viszont, hogy ő a nyertes és bennfentes (mert a román válogatott tagjait is jól ismerő) pozíciójából értelmezheti a történeteket.

Identitáskonstruálása viszont a fentebb leírt székely lét szintén tipikus esete, pontosabban a paradoxonok láncolatát feltételező állapotból való megszabadulás stratégiáját mutatja be: „Számomra ez a győzelem személyes elégtételt is jelentett, hiszen azért jöttem el annak idején Romániából, mert sehol sem kellettem, se Gyergyóban, se Csíkszeredában, se a válogatottnál” (Szabadság, március 30.). Mint említettük, a székely lét gyakran ellentétes irányba mutató azonosulási lehetőségek sajátos egyvelege, amelyből bizonyos kontextusokban valamelyik elem a többi mintegy háttérbe szorítva kimagaslik. A magyar válogatott edzője – az újságokban közölt elbeszélései során – múltjának elemeivel szembefordulva új identitás megalkotásába kezd, jelen sikerét jövőbe mutató legitimációs bázisként vetíti előre. Kisebbségi, gyakran ellentmondásos és ugyanakkor frusztrációt eredményező helyzetéből az egyértelmű, sikeresnek ígérkező jövőbe építi be önmagát.

Hasonlóságok és különbségek

Összehasonlítva a különböző tömbökbe tartozó scenáriókat megállapíthatjuk, hogy a román nyilvánosságban jóformán nem szerepel az etnikum mint magyarázó elem. A magyar újságokban azonban ez a dimenzió végigkíséri a mérkőzés utólagos ismertetését: egyrészt a román válogatotton belüli látens konfliktus ismertetése során, másrészt pedig a magyar válogatott győzelmének interpretálása közben. Egy másik fontos, az előbbivel szoros kapcsolatot mutató különbség, hogy a magyar lapokban nem körvonalazódnak a fentiekben ismertetett búnbakkereső, konspirációs jellegű forgatókönyvek, sőt, száraz tényközléssel sem találkozhatunk. A magyar nyilvánosságot áthatja a részletező emocionalitás, amelyet a kisebbségi lét permanens ünnepkereső beállítódásaként értelmezhetünk.

A román és magyar nyilvánosság természetrajzát befolyásolja az is, hogy a szóhoz jutó, az eseményt elmesélő, értékelő személyt milyen mikrokörnyezet veszi körül, illetve az, hogy a győztes vagy a vesztes pártján áll-e. A román nyelvű sajtónak a vesztest kellett védenie, azonban a csapaton belüli interetnikus konfliktust nem lovagolhatta meg, hiszen az együttes székely tagjai is pont annyira vesztesek voltak, mint a bukarestiek. Ezért érthetővé válik, hogy a csapatelkötelezésre épülő beszédmódok valójában bifurkálódtak, és a racionalitás és irracionalitás tengelyén helyezkedtek el. A racionalitás – azaz ésszerű helyzetértékelés – úgy lehetséges, ha az értékelő szembefordul önmagával és kezdeti csapatkötődéséből származó dicsőségét dekonstruálva belátja hibáit – innen származott a technicista-oknyomozó scenárió. Az önmagunkkal való szembefordulás képtelensége megfoghatatlan, sejtelmes okok keresése felé taszít. Amikor az ésszerűség csődöt mond, életre kel a mindent megmagyarázó konspirációs történet. A két véglet között helyezkedik el a körültekintő semlegesség.

Az etnikai tehetetlenségi erő következtében a romániai magyar sajtó inkább a győztes pártján állt. Igaz, hogy a román válogatott fele magyar, de végülis a magyarok nyertek. A hoki szempontjából mindenképp jó magyarnak lenni, mert ha netán a román válogatott nyert volna, akkor is tudjuk, hogy azoknak a fele valójában szintén magyar. Ezért van az, hogy a fentebb vázolt pro-magyar scenárióknak kettős élük van: ha úgy adódik, akkor a romániai magyarok érdemeit emelik ki, ha pedig ez nem aktuális, akkor Magyarország pozitívumait hozzák előtérbe. A módszer teljesen összefügg az informális nyilvánosságban leírt féldrukker attitűddel. E kétirányú odafigyelésnek egyenes következménye az etnikai scenáriók elburjánzása: a saját etnikai csoport kiterjeszhetősége, kontextuális változtathatósága lehetővé teszi az ugyan etnikumközpontú, ám többirányban végigfuttatható értelmezéseket (lásd a pro-magyar és románellenes scenáriókat).

A két nyilvánosság között – igaz, kis mértékben – egybecsengéseket is kihallhatunk. Ezek a hasonló értelmezési keretek az objektivitásra, a részletező technicitásra törekvő leírásokban tapasztalhatók. Másképp fogalmazva azt is mondhatjuk, hogy a két etnikai csoport minél inkább eltávolodik saját pszichikai, érzelmi dimenzióitól, annál inkább közeledik egymáshoz.

A látszólag politikamentes övezet, a sport valójában politikai, etnikai előítéleteknek van kitéve, illetve ezeknek a beállítódásoknak a hordozója. A sport jelenléte a nyilvánosságban azért is tekinthető politikainak, mert ezen a területen is bizonyos érdekek jutnak kifejezésre, és ezek az érdekek behatárolható célközönség felé irányítottak. A sportról való nyilvános beszédet így akár egyfajta szimbolikus úton történő meggyőzési vagy befolyásolási módnak is tekinthetjük, ez pedig par excellence a politika területe (Síklaki 1994). Ha emellett azt is figyelembe vesszük, hogy a bemutatott elbeszélési módok különböző többség-kisebbségi etnikai csoportok sajátjai, akkor nyilvánvaló, hogy ezekben a scenáriókban a szimbolikus érdekérvényesítés kísérleteit kell látnunk. Egy országos, illetve országok között lezajló sportesemény mintegy magától kínálja azt a pszichikai dimenziót, amelyre ezek a politikai diskurzusok ráakaszthatnak (mint láttuk, ez be is következett). A sportesemény ürügyén megjelenő rivalizáló nyilvános beszédek a modern politika meghatározó és konstitutív tényezői, hiszen a „diszkurzivitás konstitutív tényezővé válása után nincs meg többé a lehetőségünk a politikai előzetes vagy utólagos, kívülről vagy felülről történő rögzítésére és kijelölésére” (Szabó 1997).

Az eseményeknek nyilvánosságban való utólagos ismertetése a politika szimbolikus jelenségként történő értelmezésébe ágyazódik. A leírások tényszerűek, de nem tények. Akárcsak a politikai diskurzusokat, ezeket is egy adag homályosság, bizonytalanság kíséri végig, ugyanakkor pedig érdekek, értékelések, identitások megfogalmazása révén jönnek létre (Kiss 1998). Az ismertetett scenáriók valójában különböző társadalmi csoportok identitáspolitikájának részét képezik, a használt szimbólumrendszerek pedig a megcélzott (és több szempontból rétegzett) csoportok elképzelt értékészletére próbálnak ráhangolódni. Ezért tapasztalhattunk pszichológiai párhuzamot az informális és a formális (sajtó)nyilvánosság között.

Természetesen a sport átpolitizálásának veszélyei is vannak, hiszen ezáltal a sport gyarmatosítja a sporton kívüli világ viszonyait. A mi esetünkben ez azt jelenti, hogy egy nem politikai szféra is hozzájárul az etnikumok, illetve a többség és kisebbség közötti határok megerősítéséhez: a Mi-Ők reláció kötőjele pszichikai tartalékok igénybevételeivel feszültségforrásként hosszúra nyúlik, azaz a társadalmi csoportok közötti távolságok megnőnek. A sportról való beszéd így könnyen a politikai ideológiák prédájává válhat, azaz a világról alkotott tudás és a valóság észlelésének olyan módozataivá alakulhat, amelyek egyrészt pszichikai szükségletet elégítenek ki, másrészt pedig már létező hiedelemrendszereket éltetnek tovább. Az utóbbi tulajdonsága továbbá az idő strukturálódását, illetve a múlt és a jelen pszichikai dimenziókba rögzített észlelését segíti elő (Gyekiczky 1989).

Miután láttuk, hogy a sportesemény körüli nyilvános beszéd beleillik a politika diszkurzív értelmezésébe, nézzük meg közelebbről, hogy ez a diszkurzivitás hogyan működik a mi esetünkben. Szabó Márton fentebb idézett tanulmányában a politikai határvita témáját három dimenzió mentén fejti ki, nevezetesen a politikai szerep, a téma és a stílus dimenziójában. A politikai szerep mentén négy alapvető típust tematizálnak: az idegent, az ellenséget, az ellenfélt és a szövetségest. A politikai vitatémák határait a rend és a közügy, illetve a titok és a minimálkonszenzus témakörei szabják meg. A stílus a tényszerűség-absztraktság, jelenidejűség-időtlenség, illetve a személyesség-személytelenség ellentétpárok köré szerveződő beszédmódok.

A nagyon vázlatosan ismertetett előbbi dimenziókat figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a román és a magyar diszkurzivitás szinte teljes mértékben ellentétesen épül fel. A nyilvánosság szimbolikus terében a különböző nyelvek mentén szerveződő beszédmódok között kölcsönös meg nem felelés tapasztalható. A román nyelvű nyilvánosságban a szereplő (vagy a szereplőnek beállított beszélő) a vesztes román csapat, amely számára a magyarok vagy a politikai ellenség, vagy a külső idegen formájában jelennek meg. A magyar nyelvű scenáriókban a főszereplő a „nem vesztes magyar” (e kétes fogalmazás azért jogos, mert a „magyar” ebben az esetben jelentheti a győztes magyarországi válogatottat, de jelentheti a vesztes csapat magyar etnikumú tagjait is), aki számára a románok vagy ellenfelekként vagy szövetségesekként jelentkeznek. A szóban forgó sportesemény tematizálása is másképp történik: a román nyilvánosságban nemzeti, illetve országos ügyként, míg a magyar médiában „csak” etnikai ügyként. Ezzel szorosan összefügg az alkalmazott stílus is. A többségi médiában – mivel országos ügyről van szó – a kognitív szociálpszichológiai magyarázat társul a személytelenséggel és az időtlenséggel (például a magyarok mint „örök ellenség”), ezzel szemben a kisebbségi magyar nyilvánosság a személyes hangvétel és jelen idejű pragmatizmus mezejében mozog.

Összegzés helyett

Bizonyára nehéz dolga lenne annak, aki „objektíven” szeretné megtudni, hogyan is zajlott az a bizonyos mérkőzés. Egyrészt azért, mert – mint kiderült – a nyilvánosság terébe kerülve egy jégkorongmérkőzés is valójában társadalmi konstrukció, egyének, csoportok tudati kivetülése bizonyos lokális meghatározottságok alapján. Az előbbi szándék másrészt azért mondana csődöt, mert a két különböző nyelvű nyilvánosság nem vagy csak nagyon kis mértékben egészíti ki egymást, a (szimbolikus) dialógus sem alakult ki. Az etnikai határok mentén kölcsönös egymás-mellébeszélés zajlik, az „interpretációs ész” különböző lenyomatai elbírják egymás társaságát, de csak ritkán pillantanak egymásra. A szimbolikus szférában az, ami az egyik félnek pozitívum, a másik félnek negatívum.

Ez az aszimmetria azért lehet veszélyes, mert a mindenevő politika bármikor lecsaphat rá, és étvágya csillapítása érdekében felzabálhatja. A politika expanzív, mert mindent saját diskurzusa, ezáltal pedig a politikai cselekvés részévé tehet, amelynek szabályait viszont önmaga alkotja meg (Becskeházi 1992).

Ami végül biztos: játék közben és után a (jég)korong közös, a mérkőzés nem.

Irodalom

- Allport, Gordon W. (1977): Az előítélet. Budapest: Gondolat.
- Bíró A. Zoltán & Gagyí József (1996): Román-magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet. In: Egy más mellett élés. Csíkszereda: KAM, Pro-Print.
- Becskeházi Attila (1992): Szociológia és társadalomdiskurzus. In: Kuczi Tibor & Becskeházi Attila (szerk.): Valóság '70. Budapest: Scientia Humana.
- Gyekiczky Tamás (1989): A szó veszélyes fegyver. (Adalékok az ötvenes évek ideológiai szerkezetének leírásához). Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézete.
- Hadas Miklós & Karády Viktor (1995): Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmainak történelmi vizsgálatához. Replika, 1995/17-18.
- Kiss János (1998): A pártok szimbolikus arculata és érvelési sajátosságai a parlamenti vitákban. Politikatudományi Szemle, 1998/2.
- Ricoeur, Paul (1998): Erőszak és nyelv. In: Szabó Márton (szerk.): Az ellenség neve. Budapest: József Műhely.
- Síklaki István (1994): A meggyőzés pszichológiája. Budapest: Scientia Humana.
- Szabó Márton (1997): Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről. In: Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Budapest: Scientia Humana.

Lábjegyzetek

1

Természetesen a válogatásban objektív tényezők is közrejátszottak – ilyen volt például az elérhetőség. A Csíkszeredai Városi Könyvtár sajtórészlegén csak egy központi sportlapot találtam, bár tudvalevőleg három bukaresti román nyelvű sportnapilap létezik.

2

Kisebbségi kontextusban politikai sikerekről is csak akkor beszélhetünk, ha azok az országos politikai élet színterén születtek. Hasonlóképpen, egy székelyföldi magyar vállalkozó például akkor sikeresebb, ha a többségi román társadalommal tranzakcióba lép, ugyanis így több információhoz, nagyobb piachoz jut. Ez nem az etnikai identitás feladását jelenti, hanem inkább annak új elemekkel való felruházásáról van szó.

3

Ha a litvánokat nem verik meg ilyen gólaránnyal, a döntő mérkőzésen a magyaroknak győzniük kellett volna, míg a románoknak elég lett volna egy döntetlen is. Mivel ilyen nagy gólkülönbséggel nyertek, a döntőben a magyaroknak elég lehetett volna egy döntetlen.

4

Természetesen nem akarom megtagadni az évtizedek során elért országos, sőt világszintű sikereket. Például a gyergyói férfitornászcsapat világbajnoki aranyérmet is hozott. Ám az ilyen események, bármennyire is érdekesegek, nem alakíthatnak ki olyan típusú csapatkötődést, mint amilyen a jégkorong vagy például a labdarúgás körül szerveződhet. Az okokat persze nem nehéz feltárni, elég, ha a stadionok térbeli szerveződésére vagy az illető sportjáték sajátosságaira gondolunk. A nézők nem úgy vesznek körül a tornászversenyeket, mint a hokit. Hokimeccs közben, a játék forgatagossága közben sokkal inkább felszabadulhatnak az indulatok és kialakulhatnak drukkoló kisközösségek, mint egy szertornaverseny követése közben.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

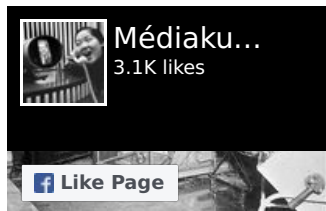
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 tavasz

Identitás

[Kovács Melinda:](#)

A rendkívüli megismerése. A politikus diszkurzív konstrukciója a magyar sajtóban

*A politikus diszkurzív konstrukciója a magyar sajtóban*¹

Ez az írás azt vizsgálja, hogyan konceptualizálódtak a politikusok a magyar sajtóban 1996-ban és 1999-ben. A vizsgálódás az által nyújt betekintést a politikába mint tevékenységbe, hogy felfedi a prototipikus politikacsináló diszkurzív konstrukcióját. A politikus konceptualizációjának változása a politikai kultúra változását jelzi. 1996 és 1999 között Magyarországon a politikusok a rendkívüliség képeiből a megismerés tárgyává váltak. Az emberfelettségből a politikusokat lefokozták, és most már ők is csak emberek. Ugyanakkor konstrukciójuknak állandó eleme maradt a hatékonyság hiánya.

Bevezetés

Tanulmányom azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a politika diszkurzív szféra, amelynek szerves része a jelentések teremtése és változtatása. Az a célom, hogy bemutassam, mit jelent politikusnak lenni a kilencvenes évek második felében Magyarországon. Értelmezésem szerint a politikusság, a politikusi lét inherensen diszkurzív, és a nyelvben való megjelenés nem esetleges kiegészítő vonása.²

A politikusok konceptualizációja arról tudósít, hogy egy adott politikai kultúrában hogyan lehetséges tevékenykedni és elintézni dolgokat.³ Jelen vizsgálódás az által nyújt betekintést a politikába mint tevékenységbe, hogy felfedi a prototipikus politikacsináló diszkurzív konstrukcióját. A politikai kultúra változását jelzi a politikus konceptualizációjának változása. Az 1996-os és 1999-es magyar sajtó alapján vizsgálom a konceptualizáció változásának eddigi irányát.

A jelentésteremtés „tettenérésében” a kvalitatív diskurzuselemzés módszertanára támaszkodom. A felhasznált diszkurzív termékek az újságok. Az oldalaikon megjelenő szövegeket egyszerre tekintem a jelentésteremtés színtereinek és melléktermékeinek. Elemzésükkel le lehet írni azt a fogalmi struktúrát, amelyet az újságok írói és olvasói, valamint a politikusok és nem politikusok használtak a vizsgált időszakban. Annyiban „használták” ezt a fogalmi struktúrát, amennyiben hozzátettek, tanultak belőle, megerősítették, és ennek alapján formálták a politikáról való mentális térképüket. Noha az emberek nem feltétlenül voltak tudatában mindezeknek a cselekvéseknek, a fogalmi struktúrákban való osztozásuk révén összetartoztak.⁴ Az interaktivitás a diszkurzivitás sine qua non-ja.⁵

A diskurzusban azonosítottam azokat az elemeket, amelyek ezt a fogalmi struktúrát megjelenítik. Ezek a diskurzuselemek nem az elemzést megelőző analitikus kategóriáim, hanem a vizsgálat során jelentek meg, miközben a fogalmak „sűrű” leírásán dolgoztam.⁶ Ehhez a leíráshoz összegyűjtöttem a politikusokról az újságokban 1996-ban és 1999-ben megjelent legkisebb értelmes nyelvi részeket, amelyeket a továbbiakban idézeteknek nevezek. Az idézetek összegyűjtése után, ezek elemzése során váltak nyilvánvalóvá a diskurzuselemek. Mivel a jelentés többretegű, a diskurzuselemek nem zárják ki egymást. Ha egy idézetnek olyan jelentésmozzanatai vannak, amelyek több diskurzuselembe is beilleszthetők, akkor mindegyik diskurzuselem alá besorolom az idézetet. Ebből következően noha a diskurzuselemek viszonylagos súlyának kifejezésére százalékokat használok, ezek kizárólag a diskurzuselemek egymáshoz hasonlítását szolgálják, és összegük nem száz. Az egymást kölcsönösen kizáró analitikus kategóriák és a bennük szereplő, 100-összegű részszázalékok a tartalomelemzés célkitűzései, vagyis kvantitatív módszertani megközelítésen alapulnak. Mivel a jelentés többretegűségét kívánom bemutatni, a kvalitatív diskurzuselemzés mellett köteleztem el magam.⁷

Mielőtt elkezdeném elemzésemet, szeretnék szót ejteni arról, hogy miért ezt a két évet választottam kutatásom tárgyául. Mind 1996, mind pedig 1999 országos választások nélküli évek voltak az első posztkommunista választás (1990) és hatalomváltás (1994) után. Ezért feltehető, hogy a politikai színtér „business as usual” vonásokat mutat a

politikus konceptualizációjában. Mivel a két időszak egymástól három év távolságra van, az is elvárható, hogy a diszkurzív konstrukciók változásai láthatóvá váljanak. Az összehasonlító szakasz erre részletesen rámutat.

1996

1996-os adataim a Népszabadság CD-ROM változatából származnak. Az 1996 január és június közötti időszakban kerestem rá a „politikus” szóra, majd a szót tartalmazó összes cikk közül 66-ot elemeztem. Ezekben a „politikus” szó minden alakját összegyűjtöttem. Az így kapott 133 idézet a forrása azoknak a diskurzuselemeknek, amelyek a politikusság értelmezését Magyarországon 1996-ban irányították. Az összesen 27 diskurzuselem közül először azt az ötöt szeretném bemutatni, amelyek a legtöbb idézetért felelősek.⁸

Az 1996-os politikusdiskurzus legjelentősebb eleme a pártidentitás. Ez a diskurzuselem az ez évi idézetek 19,55 százalékáért felelős. Egy-egy politikus megnevezéséhez a cikkek gyakran hozzáteszik a pártok nevét, például „Csapody Miklós MDF-es képviselő” (7. idézet), vagy „Fedor Vilmos, az új szabályozás előkészítésében részt vevő szocialista politikus” (17. idézet). A pártokon keresztüli azonosításra való törekvés egyik oka az lehet, hogy ezek a személyek nem eléggé ismertek az átlagos újságolvasó előtt ahhoz, hogy e nélkül is megértse a cikkeket. Másrészt ugyanezt eredményezi a többpártrendszer közbeszédben való kiemelkedő fontossága is. A pártidentitás olyan fontos, hogy gyakorlatilag egyet jelent a politikában való bármilyen részvétellel. Ugyanebben az évben a pártidentitás határozza meg a választópolgárok konceptualizációját is. Politikusok és választók, a politika csinálói és elszenvedői egyaránt elsősorban párt-elkötelezettségeik alapján azonosíthatók (Kovács 1997).

Az 1996-os politikusdiskurzus második legfontosabb helyén két diskurzuselem osztozik: a média figyelmének keresése és a politikán kívüli más szakma. Mindkettő 12 idézetért felelős (ez a diskurzus 9,02 százaléka). Továbbá mindkettő a politikus-diskurzus legjellemzőbb vonását vezeti be: a politikusok rendkívüliek.

A magyar politikusok szakmái között szerepel közgazdász (48. idézet), díszlettervező (50. idézet), író (62., 76., 82. idézetek) és vállalkozó (84., 85., 126–129. idézetek). Még rektorok is lehetnek politikusok (46. idézet). Ha ezeket az idézeteket nem erősítenék más diskurzuselemek, akkor következhetnének abból, hogy az 1996-ot megelőző néhány év kivételével Magyarországon a politika mint szakma nem volt nyitva bárki előtt, aki nyilvános szerepet óhajtott vállalni. Emiatt a rendszerváltás utáni időben a politika mint kizárólagos szakterület még nem honosodott meg. Azonban vannak más diskurzuselemek is, amelyek a politikusok emberfelettségéről szólnak. Nem szerepel mindegyik az öt legjelentősebb elem között, de együttvéve a politikusoknak ezt a konstrukcióját mutatják. Mivel a diskurzuselemek egymás kontextusai, együtt alátámasztják, hogy a politikusok rendkívüliek.

A média figyelmének keresése a másik diskurzuselem, amely szintén második helyen szerepel a legjelentősebbek között. A magyar politikusoknak mindenképpen fel kell kelteniük a média figyelmét. Ez az attitűd meglehetősen egyöntetű. Amikor a politikusoknak gondot okoz, hogy mit mond róluk egy médium, rohannak egy másikhoz, hogy megmagyarázzák (49. idézet). Akkor is beszélnek a sajtóval, ha nem merik megadni a nevüket, csak hogy az üzenetük megjelenjen (93. idézet). Nemzeti ünnepekkor a médiához sereglenek, hogy szereplésüket megjelentessék (97–99. idézetek). És ha az alkalom úgy kívánja, elmennek a tévéhez. Ez lehet annak az eredménye, hogy a média a kilencvenes évek közepén Magyarországon a nagyobb presztízsű intézmények közé tartozott.⁹ A politikusok ezzel összhangban cselekszenek, még ha a diskurzus nem utal is arra, hogy tudatos döntés eredményeként fordulnának a polgárok által nagyra értékelt intézményhez. Egy ilyen stratégia beleillene a diskurzus „logikájába”: az emberfeletti politikusok tudnák, hogyan éreznek az emberek a különböző intézményekkel kapcsolatban.

A politikusdiskurzus harmadik leggyakoribb idézetéért (11 idézet, 8,27%) felelős diskurzuselem a népszerűség, amely a közvélemény-kutatások iránti megszállottságot mutatja. Ezen idézetek nyelvezete szerint a népszerűség értékes dolog – és a politikusok hol elvesztik egy részét, hol visszanyerik. A különböző pártok politikusait a „népszerűségvesztés” alapján lehet megkülönböztetni (13. idézet). A népszerűség viszonylagos mennyiség, amennyiben a legkevésbé népszerűek is szerezhetnek belőle többet (10. idézet). A népszerűség jellemző vonása, hogy noha életbevágó a politikusok számára, mégis inkább passzívan kapják, mintsem aktívan megszerzik. Tisztán performatív értelemben közszereplők: sikerüket a közönség ítéli oda, és nem ők ragadják meg. Van népszerűségi indexük (14. idézet), de arról nem szólnak az idézetek, hogy mindennek érdekében mit tesznek a politikusok. Sztárok akarhatnak lenni, de cselekvő ágensek nem.

Noha a hatékonyság és aktivitás hiányoznak, vagy legalábbis nagyon ritkák a politikusok 1996-os konceptualizációjában, a politikusok egymással való interakciója jelen van. Ebben az évben a negyedik legjelentősebb diskurzuselem a pártok belső dinamikája (4. diskurzuselem, 10 idézet, 7,52%). A belső pártdinamikára példa annak eldöntése, hogy ki pályázhat a pártelnöki tisztségre az MDF-ben (9. idézet). További példák erre a szocialisták azon döntése is, hogy akkor sem jelöltetik magukat pártelnöknek, ha az a párton belüli demokráciát erősítené (6. idézet), valamint az egyik kiscgazdának a többi felett gyakorolt kritikája (112. idézet). A pártokon belüli történetek megérdemlik a média figyelmét. Ez is a pártok fogalmának jelentősége mellett tanúskodik: mivel a pártok maguk központi szerepet játszanak a közéletben, a szerkezetük is érdekes.

A politikusok nemcsak a saját pártjaik folyamataiban vesznek részt – a többi politikussal való viszonyukat is kiemeli a diskurzus. Ezért fontos a pártidentitás. A politikusok ugyanis küzdenek és veszekednek egymással. Ez a diskurzuselem számszerűen nem erős (összesen 6 idézetért felel, ami a diskurzus 4,5 százaléka), de jelentős, mert azon felül, hogy kiegészíti a belső dinamika diskurzuselemét, ez az egyetlen utalás arra, hogy a politikusok egymással hogyan bánnak. Növekvő ellenségességi sorrendben az esetek között enyhének számít, ha elhatárolják magukat más politikusoktól (52. idézet), valamivel erősebb, ha ellennyilatkozatokat adnak közre (71. idézet), vagy a miniszterelnököt félbeszakítják, amit később magyarázni kell (73. idézet). A politikusok továbbá „mérgezik a levegőt” egymás körül (81. idézet), illetve döggeszélyűknek és férgeknek nevezik egymást (106. idézet). A

retorikának elég terheltnek kell lennie ahhoz, hogy egy konzervatív a liberálisokat keselyűknek és férgenek nevezze – ugyanis ez a fenti idézet kontextusa. Ez viszont annak elismerése, hogy a magyar politikusok szenvedélyes diskurzust produkálnak, és konceptualizációjuk szerint egymás bántására kiéhezett emberek.

Az ötödik legjelentősebb diskurzuselem helyén hárman osztoztak ebben az évben: a politikusok képzési-készségei; a politikusok mint szakértői vélemények forrásai; illetve mint férfiak. Mindegyik diskurzuselem 9 idézet ölel fel (6,77%). Ezek közül a képzések kihangsúlyozása esetenként nem jelent többet, mint annak állítását, hogy valaki felkészült (57. idézet), illetve új a gondolkodásmódja (64. idézet). Ez a diskurzuselem lehetővé teszi a politikus és a bürokrata közti különbségtételt (67., 72. idézetek), vagy annak a hangsúlyozását, hogy a politikusnak felelősnek kell lennie (79. idézet). Ezen vonások közül kevés számú preskripciónak vagy konkrét elvárásnak. A diskurzuselem leginkább határozatlan elképzeléseket említ. 1996-ban nem világos, ki vagy mi kell ahhoz, hogy valaki politikus legyen. Az egyetlen kivételt azok jelentik, akik rosszul teljesítettek más szakmákban, politikusnak álltak, és ha most nem engedik nekik, hogy ezt folytassák, azzal fenyegetőznek, hogy visszamennek tanítani (108. idézet). Ez az ironia a „visszaja” annak, hogy 1996-ban tisztázatlan, „mi” a politikus.

A képzéseknél sokkal nagyobb mértékben hozzájárul a rendkívüliséghez a politikusoknak mint szakvélemények forrásának a bemutatása. Ez a diskurzuselem, amely szintén az ötödik helyen volt ebben az évben, a politikusokat mint az átlagemberek által nem tudható dolgok kimondóit ábrázolja. A politikusok nyilatkoznak az agrárszektor szerepéről (24. idézet), arról, hogy Európa mely városai engedhetnek meg maguknak saját tévécsatornát (26. idézet), a kisebbségi oktatásról (40. idézet), a pótköltségvetésről (42. idézet), eldöntik, mi ügy és mi nem. Fontos az, amit a politikusok annak tartanak (68. idézet). Ők szolgáltatják a valódi információt (118. idézet).

Három idézetben (31., 59., 119.) a „szakértő” mint a politikus szinonimája szerepel, kötőjellel írva.¹⁰ Noha a szakértelem a politikus mint rendkívüli konstrukciójának lényeges eleme, az 1996-os diskurzusban ez az 1994-es szocialista kampány legfontosabb szófordulatának nyoma is. Akkor az volt az érv, hogy a nemzeti és identitáspolitikák ideje lejárt, és szakértőkre van szükség a kormányban. A magát technokratának minősítő kormány teljesítményének megítélésétől tartózkodom. Azonban az összes lehetséges győzelem közül az övék a diszkurzív pálma: 1996-ban a politikusokat mint szakértőket konceptualizálták.¹¹

A harmadik, szintén ötödik helyen álló diskurzuselem 1996-ban a politikus mint férfit mutatta be. A nemek jelölése kivételesen erős eszköz a magyar nyelvben, hiszen nincsenek nyelvtani nemek. Mivel az alapértelmezés a nemek jelöletlensége, a rájuk vonatkozó utalás kivételesen hangsúlyos, mert eltér az átlagos nyelvhasználatától. Hogy a politikus nő is lehet, azt összesen két idézet teszi explicitté, míg egy cikk teljes egészében a prototipikus politikusról mint férfiról szól.

A politikusok nőneműsége a 39. és 124. idézetekben jelenik meg, ahol is az „alelnök asszony”, illetve a „politikus asszonyok” kifejezések szerepelnek. Ez a technika nem használatos minden esetben, ha nőnemű politikusról van szó, hanem csak ritkán fordul elő. Így aztán nem lehet döntő erejű gettóizálásról beszélni: a nőnemű tisztségviselők neve egy érdekes vonás, amelyet néhányszor kiemelnek, de a nőnemű politikusoknak a nemük nem az egyetlen kizárólagos konnotációjuk.

Annak ellenére, hogy a nőnemű politikusokat a diskurzus nem esszencializálja vagy gettóizálja a nemükbe, az 1996-os politikusdiskurzus alapfeltételezése mégis szexista.¹² Csak bújtatott. Ez például abban a cikkben jelenik meg, ahol a 115-től 123-ig terjedő idézetek a politikusról mint elvont személyről szólnak. Ez ebben a diskurzusban a politikus prototípusa, ami azért jelentős, mert nem egy konkrét politikusról szól, hanem a politikusság fogalmáról. Ebben a konstrukcióban ez a személy „keresztbe teszi a lábát, meglazítja a nyakkendőjét, beletúr hanyagul a hajába, ha van neki” (117. idézet). Az ideáltipikus elvont Politikus (nagybetűvel írva az eredetiben is) bizony férfi.

Az öt legjelentősebb diskurzuselemen felül a kevesebb idézetért felelős elemek a politikus konstrukciójához a különlegesség további hangsúlyozásával, értékítéletekkel, valamint a passzivitás bemutatásával járulnak hozzá. A politikusok az átlagemberektől különbözőként jelennek meg a rendkívüliség, a tudományos érdeklődés és a szerepjáték diskurzuselemeiben. Hét idézet (5,26%) úgy ábrázolja a politikusot, mint aki teljesen eltér az átlagtól: a politikusok képesek megvédeni a polgárokat a bűnözéstől (28. idézet), társadalmi körökben saját szférájuk van (33. idézet), nem volt korábban olyan civil szakmájuk, mint a térség más politikusainak (107. idézet), és nehéz az életük (125. idézet) – mármint az átlagemberek életénél nehezebb. A rendkívüliség két meghökkentő példája a politikus mint káromkodásféle, és mint akire sajátos erkölcsi törvények vonatkoznak. A nem éppen szalonképes szóhasználat példája a 37. idézet: „Flaubert-rel vallom, hogy az élettörténet nem számít. Mindegy, hogy az író csirkefogó volt, család, gazember, politikus, esetleg gyilkos vagy pederaszt”. A nyelv szerkezetéből adódóan egy ilyen felsorolás tagjait szinonimának szánják és értik – ami nem éppen hízelgő a politikusokra nézve. A politikusoknak sajátos erkölcsi rendjük is van: „A kritikus, publicista és a politikus erkölcsé nem azonos az író, a művész erkölcsével” (89. idézet). Noha művészek gyakran apellálnak sajátos erkölcsre, ugyanez meglepő a politikusok esetében.

Ezek a különleges lények különös figyelmet érdemelnek – és a politikusok három idézetben valóban tudományos érdeklődés tárgyai (2,25%). Ezek közül a 130. idézet a politikusokról mint a közvélemény-kutatások tárgyairól számol be, míg a 105. és a 106. a pszichológia tárgyaiként mutatja be őket, és motivációik kutatását javasolja. Különböző tudományterületeknek kell fényt deríteniük ezekre a nem mindennapi lényekre. Ez a felderítés persze már csak azért is nehéz, mert a politikusok szerepeket játszanak: a köz szolgájaát (27. idézet), a nemzeti értékek védelmezőjéét (70. idézet), és a választók elcsábítójaát (102. idézet).

A szerepjáték az utolsó simítás a magyar politikusok rendkívüliségének konstrukcióján. A politikusok különlegességének egyik oka, hogy a tisztségviselők személyisége csak a posztkommunista kommunikáció

kezdetével vált lényegessé. Mivel politikát csinálnak, a politikusok nyilvánosan táncolnak az államszocializmus valahavolt terra incognitáján. Mivel ez teljesen ismeretlen volt korábban a közönség számára, most elképzelhetetlen, hogy a politikusok átlagos emberek legyenek.

Ezekkel a rendkívüli politikusokkal kapcsolatban értékítéleteket megfogalmazni azonban problematikus. A politikusok képezéseiről ugyan kilenc idézet is szól, de ezekben nincs egyértelmű tendencia. Az egyetlen közös vonás az, hogy a politikusoknak készségekre van szükségük, és ezek nem születnek velük. Azonban a politikusok inkompetensként jelennek meg hat idézetben (12. diskurzuselem), és méltóságukat vesztettként hét idézetben (14. diskurzuselem). Ráadásul manipulatívak (25. diskurzuselem, két idézet). Mindezeket a negatív értékítéleteket kell szembeállítani a korábban említett szakértelemmel és azzal a mindössze két idézettel, amelyek a politikusok méltóságáról szólnak (13. diskurzuselem). A kép zavaros. Noha a politikusok rendkívüliek, az nem világos, hogy ez jó-e vagy rossz.

Emellett a hatékonyság nem jelentős része a diskurzusnak – összesen két idézet szól arról, hogy a politikusok a választókért dolgoznak (9. diskurzuselem), és csak két idézetben jelennek meg vezetőkként (3. diskurzuselem), négy idézetben pedig stratégiákként (15. diskurzuselem). Ezek a diskurzuselemek a politikát inkább konceptualizálják karrierként vagy költség-haszon elemzésként, mintsem szolgálatként.

Ezek a karrierista és nem mindennapi politikusok, akik az 1996-os diskurzus prototípusai, a kevésbé jelentős diskurzuselemekben ritkán jelennek meg politikai cselekvőkként. Próbálják megszerezni a választók támogatását (10. diskurzuselem, hat idézet, 4,5%), kormányzati vagy ellenzéki pozíciókat foglalnak el (2. diskurzuselem, hét idézet, 5,26%), és kritizálják a médiát (16. diskurzuselem, két idézet, 1,5%). Azonban a cselekedeteiket azon vonásaik ellensúlyozzák, amelyeket csak passzívan jelenítenek meg. Magyarok (21. diskurzuselem, négy idézet, 3%), és az ország egyes vidékeiről származnak (22. diskurzuselem, két idézet, 1,5%). Egy idézet pedig kimondottan a posztkommunista helyzet kontextusában tárgyalja őket (8. diskurzuselem). A politikusok korát a 27. diskurzuselem emeli ki (három idézet, 2,25%). Ezek a vonások – akár személyesek, akár történelmi – létetikát fogalmazzák meg.

Az 1996-os politikusdiskurzus összefoglalásaként leginkább a különleges státusz méltó említésre. A politikusok kivételes emberek – amint a rendkívüliség, a szakvélemény, a politikán felüli szakmák és a szerepjáték diskurzuselemeiben is látható. Azonban ez távolról sem jelenti azt, hogy szeretetreméltóak volnának. Az értékítéletek ambivalenciáról vagy egyenesen antipátiáról szólnak. A demokratikus ideál felületes szerepeit sikerült ezekre a visszataszító félistenekre importálni: közszereplők és népszerűség-hajhászok, de nem dolgoznak a választóikért, amit az alacsony hatékonyságszint is elárul. A létetika értelmében a politikusok szinte semmit sem csinálnak. Csak vannak. És ezt részben azért engedhetik meg maguknak, mert a diskurzus különleges státussal bátyázza őket körül.

1999

Az 1999-es politikuskonstrukció adatai a Népszabadságból, a Magyar Nemzetből, a HVG-ből és a Figyelőből származnak. Nyomatott változatban a napilapokat 1999. szeptember 1. és 15., a hetilapokat szeptember 1. és 30. között használtam. Ezekben az újságokban a „politikus” szó összes előfordulását minden alakjában, válogatás nélkül felhasználtam. Ez magyarázza, hogy az 1999-es vizsgált időszak miért rövidebb, mint az 1996-os. Az 1999-es vizsgálat eredménye 297 idézet és 32 diskurzuselem.

Az 1996-os idézetek elemzéséhez hasonlóan itt is először az öt legjelentősebb diskurzuselemet vizsgálom. A két év összehasonlítására és a változások bemutatására később térek majd ki.

Az 1999-es évben a legtöbb idézetért felelős diskurzuselem a pártidentitás. Az idézetek 20,2 százalékában a politikusokat a pártjuk azonosítja. A pártelkötelezettség lehet a „politikus” szó jelzős szerkezete – lásd például „Eörsi Mátyás szabad-demokrata politikus” (7. idézet). A politikusok lehetnek egy-egy párté is, annak tulajdonaként – lásd például „a Fidesz vezető politikusai” (21. idézet). A magyar nyelv lehetővé teszi a pártidentitás többféle morfo-szintaktikai megjelenítését: a pártnevekkel kötőjeles összetett szavakat lehet képezni, a pártok nevei használhatók melléknévként, és még a pártok neveinek rövidítéseit is lehet ragozni. A 31., 36., 42., 45., 46., 58., 68., 126. és 150. idézetek példák mindezekre. Ennek a tartalmi elemnek a kivételes fontosságát jelzi, hogy több morfo-szintaktikai eszköz is rendelkezésre áll a kifejezésére (Kálmán 2000).¹³ A pártidentitás valóban a politikusok lényege ebben a diskurzusban. A 100. idézetben szerepel a „pártpolitikus” kifejezés, egybeírva, ami az igazi inherencia jele.

Az 1999-es politikusdiskurzus második legjelentősebb eleme a verbális viselkedés. Ez a diskurzuselem az idézetek 18,52 százalékát fedi le. Míg az első diskurzuselem arról szól, hogy a politikusok kicsodák, ez arról számol be, hogy prototipikusan mit csinálnak. Beszélnek. Leginkább a médiához (például 4., 7., 9., 10., 11. idézetek). Előfordulhat ugyan, hogy hallgatnak, azonban ilyenkor a meg nem nyilatkozást még mindig egyfajta beszédként lehet értelmezni. A 44. idézetben a politikusok tartózkodnak attól, hogy konkrét részleteket közöljenek a sajtóval, míg a 70. idézetben egy politikus a „no comment” megjegyzéssel jelzi, hogy magánemberként van olyan véleménye, amelyet politikusként nem oszt meg a sajtóval.

A politikusok továbbá sajtótájékoztatókat is szerveznek (52. idézet), és reagálnak más politikusok sajtótájékoztatóira (57. idézet). Beszédük és retorikájuk lehet szenvedélyes (111. idézet), vagy álláspontjaik összefoglalása (116. idézet). Beszédük révén képesek a figyelmet egyes témákról elterelni és másokra ráirányítani (155. idézet). Vitatkoznak egymással (160. idézet), vagy ha történetesen hatalmon vannak, akkor egybehangzóan nyilatkoznak a sajtónak (205. idézet). Mindezek a verbális viselkedésformák hasonlóan működnek, mint a mellékneves szerkezetek a pártidentitás diskurzuselemében: a többféle forma a diskurzusban elfoglalt központi helyre utal.

A diskurzuselemek között ebben az évben a harmadik helyen a nemzeti identitás és a kormány-ellenzék áll. Mindegyik 28 idézetet fed le, ami a diskurzus 9,43 százaléka. A nemzeti identitás leginkább az adott politikai közösségben való tagságot jelenti – például abban az esetben, amikor a pápa a lengyel politikusokhoz beszél (23. idézet). További példák erre a 85., 90., 92., 99., 113., 122. idézetek.

A nemzeti identitás arra is szolgál, hogy bemutassa, a régióban miért problematikus az identitás: a szlovákiai és vajdasági magyar politikusokat mint magyarokat említik, noha világos, hogy nem magyar útlevelel utaznak. A magyar nemzetiség mint a kisebbségi státus jele hét idézetben fordul elő, ami a diskurzuselem 25 százaléka. A politikusok nemzetisége az esetek egynegyedében a magyar közbeszéd egyik legjellemzőbb elemét, a határon túli magyarok iránti aggodalmat erősíti. A politikus-diskurzusnak ez a vonása a kontextus, a politikai-történelmi helyzet fontosságát hangsúlyozza. Azonban a többi idézet tanúsága szerint a nem magyar politikusok nemzetisége is fontos, noha az ő esetükben a szomszédos országokban nem él számos azonos nemzetiségű ember.

Szintén harmadik helyen szerepel ebben az évben az a diskurzuselem, amely a politikusokat a politikai szintér kormányzati vagy ellenzéki oldala szerint osztályozza. Ez lényegesebb a hazai, mint a külföldi politikusok esetében: csak három idézet azonosít külföldi politikusokat aszerint, hogy kormányzati vagy ellenzéki oldalon állnak-e. A kormányzat és ellenzék prototipikusan a magyar politikai rendszer leírásában szerepelnek – összesen 25 idézetben. Az olvasóktól csak a magyar politikában várható el, hogy tudják, mit jelent a kormány és az ellenzék. A nemzetközi politika esetében ezt a magyar olvasótól nem várják el. A nemzeti identitás diskurzuselemmel együtt a kormányzat-ellenzék diskurzuselem azt hangsúlyozza, hogy fontos a politikusokat elhelyezni egy hivatkozási rendszerben és pozíciók révén azonosítani őket. Azonban a nemzeti identitás diskurzuselem közös magyarságot feltételez, és enniben ellentétben áll a kormányzat-ellenzék diskurzuselemmel.

1999-ben a negyedik legfontosabb diskurzuselem azt mutatta be, hogy nem minden politikus rendelkezik azonos státussal. Huszonöt idézetével ez a diskurzuselem ebben az évben az idézetek 8,42 százalékaért felelős. Itt jelenik meg a politikusok konceptualizációjában a distinkció. Lehetnek alulról jöttek (16. idézet) vagy vezető politikusok (20. idézet). Érthető módon egyes politikusok bizonyos embereknek rokonszenvesek lesznek, másoknak pedig nem (38. idézet), és egyeseket jobban fognak értékelni külföldi kormányok, mint másokat (140. idézet). Vezetői lehetnek a világnak (163. idézet) vagy Budapest egyes kerületeinek (170. idézet). Mindezek a különbségek arra utalnak, hogy a sajtódiskurzus számára a politikus nem ismeretlen jelenség: hatalma és presztízse nem minden esetben ugyanaz. Továbbá az is érezhető, hogy más, esetenként akár pszichológiai vonások szerint is lehet a politikusokat rangsorolni.

Az ötödik legjelentősebb diskurzuselem éppen a pszichológiai vonásokra épül. Ebben a diskurzuselemben 23 idézet (7,74%) arról szól, hogy a politikusoknak érzéseik vannak és az emberi pszichológia számos vonásait mutatják. Lehetnek döböntek (2. idézet), kifejezhetik rosszallásukat (3. idézet), szenvedélyesen szónokolnak (111. idézet), hálásak dolgokért (139. idézet), vagy éppenséggel pszichopátákra emlékeztetnek, amennyiben nincs szívenérzetük (198. idézet), felelősek, vagy annak kellene lenniük (235., 236. idézetek), elmeszakértői vizsgálaton kellene átesniük (246. idézet), inkább születnek, mintsem képezik őket (296. idézet). A vonások hozzávetőleg azonos gyakorisággal pozitívak és negatívak. Elsőprő erővel képviselik a felfedezést, hogy a politikus is ember.

A kevésbé jelentős diskurzuselemek vizsgálata tovább színezi a politikusokról alkotott képet. Ezek között az elemek között az egyik jelentős téma továbbra is a politikusok személyisége és emberi vonásai. Ezen belül az is megjelenik, hogy a politikusok mások, mint az átlagemberek, és az is, hogy ugyanolyanok, mint ők. A kevésbé jelentős diskurzuselemek másik fő témája a politika, mint a politikusok választott mestersége.

Az a diskurzuselem, amely szerint a politikusok mások, mint az átlagemberek – akik nem állandó kategóriának, hanem sokkal inkább az olyan diskurzusok által létrehozott entitásnak tekintendők, mint amelyet itt elemzek – legfőképpen médiaszereplőként mutatja be a politikusokat. Médiakapcsolataik (25. diskurzuselem, 13 idézet, 4,38%) és a népszerűségük is említésre kerül (8. diskurzuselem, kilenc idézet, 3,03%). Ezen is túlmenően előadóművészek tekintik őket két idézetben (27. diskurzuselem, 0,67%) – noha ezek közül az egyik ironikusan beszél a politikusok szerepléséről (128. idézet), míg a másikban a konferansziékhoz való hasonlóság mint a magyar politikusoktól különböző nyugati vonás kerül említésre. Noha az idézetek száma ezekben a diskurzuselemben alacsony (az 1999-es diskurzus sajátossága, hogy számos diskurzuselem alatt kevés idézet szerepel), a politikusok médiatudatossága nem hagyható figyelmen kívül.

A kevésbé jelentős diskurzuselemek nemcsak médiaszereplőkként, hanem vezető- és szakértő szerepben is láttatják a politikusokat. Az idézetek ezúttal sem túl számosak. A 10. diskurzuselemben két idézet szól a politikusokról mint vezetőkről, míg a 12. diskurzuselem hét olyan idézetért felel, amely a politikusok szaktudásáról szól. Azonban ezek az elemek is beleillenek az átlagemberektől való különbözőségbe. Ezek a diskurzív trendek, noha nem tartalmaznak félreérthetetlen értékítéleteket a politikusokról, a pozitív megítélésnek legalább a lehetőségét nyitva hagyják. Hogy mennyire fontos a politikusokat pozitív vagy negatív módon megítélni, az abban nyilvánul meg, hogy két diskurzuselem éppen ezt teszi. A 23. diskurzuselem erkölcsösként írja le a politikusokat (három idézet, 1,01%), míg a 24. diskurzuselem szerint zavaros ügyletekben vesznek részt (18 idézet, 6,06%). Ha az idézetek száma a döntő, akkor az ítélet kedvezőtlen. A politikusok kölcsönöket és hiteleket kapnak illegális körülmények között (36. idézet), megvesztegetik őket (41. idézet), olyan kiváltságokban részesülnek, amelyek nem egyeztethetők össze pozíciójukkal (120. idézet), vagy egyszerűen csak korruptak (157. idézet), sőt akár nemzetközi korrupciós ügyekben is részt vesznek (185. idézet). Míg a 185. idézet algériai politikusokról szól, lengyel társaikkal is megeshet, hogy hazudnak azt illetően, volt-e részük a kommunista rendszer működésében (229. idézet). Ezek a tevékenységek nem kizárólag a magyar politikusokat írják le – a politikusok diskurzív konstrukciójában az illegalitás nem egy esetleges, kontextus-függő vonás. Abban az időszakban, amelyből az idézetek származnak, Magyarországon nagyszabású botrány kerekedett abból, hogy a Postabank kölcsönöket és hiteleket nyújtott közszereplőknek. Ez lehetne az eredete a „zavaros ügyletek” diskurzuselemnek, ám a hasonlóan

elfogadhatatlan tevékenységek más országok politikusaira is jellemzőek, és ezáltal hozzájárulnak a politikusság egyetemes konstrukciójához.

Noha a kevésbé jelentős diskurzuselemek a politikusokat mint a többi embertől különbözőeket mutatják be, emellett kiemelnek olyan vonásokat is, amelyeken a politikusok osztoznak a lakosság többi részével. A politikusok olyanok, mint a többi ember, mert nekik is van családjuk, koruk, nemük, és néhány esetben vallási identitásuk is. Az, hogy a politikusnak is van családja, akkor kerül említésre, amikor a különleges körülmények között felnövőkről van szó (73. idézet), vagy pedig arról, hogy valaki a házastársától függetlenül pályázik politikai pozícióra (Hillary Clinton a 72. idézetben). Összesen négy idézet (1,35%) említi a politikusok családját, míg a 22. diskurzuselemben négy említi a korukat. Ezek a diskurzuselemek kiegészítik a feljebb tárgyalt jelentősebb elemeket, amelyek szerint a politikusok is csak emberek. Vitatható módon ugyan, de a vallásos identitás diskurzuseleme is ide tartozik három idézetével a 4. diskurzuselemben, már amennyiben a vallásosság olyan vonásként fogható fel, amely a politikusokat a nem politikusokhoz teszi hasonlóvá.

A politikusok neme az a vonás, ami a legbiztosabban közös bennük és a többi emberben. Patriarchális rendszerekben az az elvárás, hogy a politika a férfiak területe legyen. Noha ezt az értékrendet a feminista kritika erőteljesen támadja, még mindig szokatlan, hogy nők politizáljanak, annak ellenére, hogy bevonásuk normatív demokratikus előírás. Az 1999-es diskurzusban 297 idézet közül csak tíz szól nőnemű politikusokról. Ezek egyenlően oszlanak meg a 19. és 20. diskurzuselemek között, amelyek közül az első kihangsúlyozza a nemüket, a második pedig nem. Mivel a magyar nyelvben nincsenek nyelvtani nemek, a 20. diskurzuselem alatt szereplő idézetek szólhatnak férfiakról, ha a nevek nem árulnák el ezen politikusok nemét. A 19. diskurzuselem alatti idézetek viszont megváltoztatják a szavak alakját, hogy kihangsúlyozzák: nőkről van szó. A „nő” utótag kerül összetételekben a miniszter (9., 30. idézetek) és a politikus szavak után (173., 202., 240. idézetek). Mivel a nők nemének kihangsúlyozása és figyelmen kívül hagyása egyforma gyakorisággal fordul elő, arra következtetnek, hogy a problémát nem az jelenti, ahogyan azokat a politikusokat említik, akik történetesen nők, hanem az, hogy a közel 300 idézetből tíz szól nőkről, mert ilyen keveset vesznek részt a nők a politikában. Az, hogy azon politikusok említései közül, akik nők, az esetek felében külön kihangsúlyozzák a nemüket, meglehetősen progresszív egy olyan nyelvben, amely rutinszerűen lát el bármilyen foglalkozásnevet a „nő” utótaggal.

A nem politikusokhoz való hasonlításon kívül a kevésbé jelentős diskurzuselemek másik fő témája a politika mint foglalkozás. Az ide tartozó diskurzuselemek szerint a politika a politikusok szakmája. Ezek az elemek nem kizárólag ebbe a témába tartoznak. Például a politikusok konceptualizációjának része a bal-jobb orientáció szerinti besorolás a 2. diskurzuselem alatt (öt idézet, 1,68%), ami a politikusokban és nem politikusokban közös vonás is. Ha azonban ezt a diskurzuselemek lazán értelmezett csoportjának tekintjük, akkor ez a téma rávilágít a politikusok diszkurzív konstrukciójára.

A politikára mint szakmára vagy hivatásra vonatkozik a 14. diskurzuselem (15 idézet, 5,05%). Itt fordul elő a politikusság tanulása más karrierok után (178. idézet), a politikában egyre növekvő professzionalizmus (224. idézet), valamint a különbség aközött, hogy mit jelent politikusnak, illetve technokratának lenni (177. idézet). Noha a politika ilyen jól körülhatárolható szakma és karrier, mégis lehetséges mellette más hivatásokat is űzni, amely esetben a politika csak egy a többi között. A 15. diskurzuselem úgy mutatja be a politikusokat, mint akiknek más szakmájuk is van (hat idézet, 2,02%). A politika mellett űzött hivatások az üzlet, a hadsereg, a vállalat-vezetés, valamint az irodalom területén találhatóak. A több párhuzamos karrier említése sokkal ritkább, mint a politikára mint egyetlen kizárólagos hivatásra való utalás. Ez lehet a politikának mint karriernek a professzionalizálódására utaló jel.

Szintén a professzionalizmus körébe tartozik az a diskurzuselem, amely a politikusokat mint a politika egyes részeinek szakértőit mutatja be (11. diskurzuselem, tíz idézet, 3,37%), illetve amely szerint a politikusok inkompetensek (13. diskurzuselem, 18 idézet, 6,06%). A professzionalizmus inkább hiány, mint valóság a politikusok konceptualizációjában. Ez lehet az oka annak, hogy a többi politikussal való interakció miatt korlátozódik a konfliktusokra (18. diskurzuselem, 21 idézet, 7,07%), és hogy a politikusok miatt támadások célpontjai (9. diskurzuselem, 16 idézet, 5,39%). Ezek a támadások jöhetnek más politikusoktól, amely esetben az idézetek szerepelnek a konfliktus diskurzuselem alatt is, vagy a médiától, a szakszervezetektől, a maffiától, vagy magától az államtól is.

Támadások célpontjaiként a politikusok passzívok. A politikusok passzivitását hangsúlyozzák azok a diskurzuselemek, amelyek szerint a politikusok megfigyelés áldozatai (26. diskurzuselem, kilenc idézet, 3,03%), posztkommunisták (29. diskurzuselem, egy idézet, 0,34%), vagy a rendszer termékei (32. diskurzuselem, két idézet, 0,67%). A passzivitás és aktivitás közötti határeset az a diskurzuselem, amely azt mutatja be, hogy a politikusok segítséget kérnek és kapnak (31. diskurzuselem, három idézet, 1,01%). Noha a segítség elfogadásában passzívok, a politikusok segítség-kérése része a hatalomért vívott harcnak. A politikusokat aktívként azok a diskurzuselemek mutatják be, amelyek szerint a nemzetközi szinten tevékenykednek (28. diskurzuselem, három idézet, 1,01%), illetve megaláznak másokat (30. diskurzuselem, két idézet, 0,67%). A politikusok vagy nemigen csinálnak semmit (kivéve a verbális viselkedést, ami a második legjelentősebb diskurzuselem az egész évben), vagy azon munkálkodnak, hogy más politikusoknak ártsanak.

Az 1999-es politikusdiskurzus összefoglalásaként azt kívánom kiemelni, hogy az év legjelentősebb diskurzuselemeiben a besorolás, a pozicionálás a legfontosabb: a politikusok identitásjelzői a pártok, a nemzetiség, illetve a kormányzati vagy ellenzéki pozíció. A politikus prototipikusan beszél, és érzelmeket fejez ki. Ember ugyanis. A kevésbé jelentős diskurzuselemek a politikust a nem politikus lakossághoz hasonlítják, kiemelve a különbségeket és a hasonlóságokat is, valamint a politikát mint szakmát igyekeznek megértetni. Annak ellenére, hogy az utolsó, lazán értelmezett csoporthoz 11 diskurzuselem tartozik, ezekhez nem kapcsolódik túl nagy számú idézet. Viszont azt elárulják, hogy a passzivitás inkább jellemzi a politikusokat, mint az aktivitás. A jelentős és

kevésbé jelentős diskurzuselemek együtt árnyalt képet nyújtanak a politikusokról. Ebben az évben a diskurzus ismeretet és ismerősséget sugall – feltehetően mind az újságírók, mind a közönség részéről.

Összehasonlítás

Az 1996-os és 1999-es diskurzusok összehasonlítása érdekében összevetem a két évet mind a diskurzusok sűrűsége, mind pedig öt legjelentősebb elemük szempontjából.

A diskurzus sűrűségén a számos idézetért felelős diskurzuselemek számát és arányát értem. Ha egy diskurzus sűrű, akkor kevés diskurzuselemből áll, amely számos idézetet fed le, míg a szóródott diskurzus a bizonytalanság vagy az ambivalencia jele lehet. A sűrűség-szóródás mértékét mutatja az idézetek és diskurzuselemek aránya. Az olyan diskurzuselemek magas száma, amelyek alatt csak egy-egy idézet található, a szóródás jele. Noha egy bizonyos mértékig önkényes, hogy mi számít szóródásnak és mi nem, úgy döntöttem, hogy azt fogom vizsgálni, hány diskurzuselemhez tartozik egyetlen idézet, illetve hány diskurzuselem alatt szerepel az összes idézet több mint öt százaléka. Az eredményeket az 1. táblázat mutatja:

1. táblázat

A két év diskurzusának sűrűsége

Sűrűség	Összes idézet	Összes Elemek	Elemek az
diskurzus-	egyetlen	egynél több	idézetek több
elem	idézettel	idézettel	mint öt
százalékával			
1996	133	27	1 26 11
1999	297	32	1 31 11

Az egyetlen lényeges változás 1996 és 1999 között az idézetek és a diskurzuselemek aránya: 1996-ban 4,93 volt, míg 1999-ben 9,28. Ez arra utal, hogy 1999-re a politikusdiskurzus kevésbé szóródott. A politikusság értelmezése világosabb, mint három évvel korábban, ami párhuzamba állítható azzal az 1999-es értelmezéssel, miszerint a politikusok a megismerés tárgyai. Azonban az idézetek több mint öt százalékát lefedő diskurzuselemek gyakoribbak voltak 1996-ban, ami viszont az 1999-es diskurzus szóródására utal. Noha sem a sűrűség, sem a szóródás nem jó vagy rossz, azt gondolom, hogy a szóródás annak a jele, hogy a jelentések nem állandók. Az átalakulófélben lévő jelentések egyaránt utalnak tanulási folyamatokra és arra, hogy van lehetőség változást kezdeményezni és megőrizni.

A két évben legjelentősebb diskurzuselemek összehasonlítása további betekintést enged az átalakulóban lévő jelentésekbe. A legjelentősebb elemek megoszlását a 2. táblázat mutatja:

2. táblázat

A legjelentősebb diskurzuselemek rangsora

Politikus 1996 1999

Rangsor Diskurzuselem Százalék Diskurzuselem Százalék

1 pártidentitás 19,55 pártidentitás 20,2

2 politika és másik 9,02 verbális viselkedés 18,52

szakma és a média

figyelmének keresése

3 népszerűség 8,27 ellenzék kontra

kormány és nemzetiség 9,43

4 belső pártdinamika 7,52 nem minden politikus

státusa egyforma 8,42

5 képesítések és képességek és 6,77 érzések/pszichológia 7,74

szakvélemény forrása és

hímnemű

A legjelentősebb diskurzuselem mindkét évben ugyanaz, mégpedig nagyon hasonló százalékokkal. Ezt a pártidentitásra koncentráló diskurzuselemet mindkét évben további, kevésbé jelentős elemek egészítik ki, amelyek mind létetikát képviselnek. Azonban 1999-re a politikusokról való vélt vagy valós ismeret kilúgozta a diskurzusból azt a különleges státust, amellyel az 1996-os diskurzus még felruházta őket.

Az 1996 és 1999 között lezajlott változások közül a legfeltűnőbb az, hogy némely diskurzuselem, amely csak 1999-ben jelent meg, a legjelentősebbek között debütál. A verbális viselkedés, a politikusok közötti státus-különbségek, valamint a pszichológiai vonások új diskurzuselemek 1999-ben, és nincsenek megfelelőik 1996-ban. Ezek a fő hordozói az újonnan megjelenő megismerési viszonyoknak.

Egyes változások nem új elemek megjelenését, hanem a hangsúlyok átrendeződését jelentik. 1996-ban volt egy diskurzuselem, amely az ellenzéki pozíciót hangsúlyozta ki. 1999-ben az ellenzék kontra kormány pozíció volt a releváns. 1996-ban a magyarságot emelte ki a diskurzus. 1999-re a nemzeti identitás már nemzetközivé vált. Mindezek a politikusokról való tudás növekedését jelzik.

Ezzel egy időben egyes diskurzuselemek, amelyek 1996-ban a legjelentősebbek között szerepeltek, 1999-re veszítettek jelentőségükből. A médiakapcsolatok és a népszerűség 1996-ban az öt legjelentősebb elem között szerepeltek, de 1999-re elvesztették ezt a szerepüket. Ugyanez történt a szakértelemmel és a politika melletti más szakmákkal: 1999-ben már nem érték el az öt legjelentősebb hely valamelyikét. A változás még drámaibb a belső pártdinamika, a képesítések és a hímneműség diskurzuselemeinek esetében: 1996-ban a legjelentősebb elemek között szerepeltek, viszont az 1999-es diskurzusban már nem is fordultak elő.

A vezető szerep és a más politikusokkal való konfliktusok mindkét évben kevésbé jelentős diskurzuselemek, és jól példázzák, hogyan zajlottak a változások a két év között. 1996-ban az idézetek 1,5 százaléka szólt a politikusokról mint vezetőkről – ez aztán 1999-re 0,67 százalékra csökken. Ezzel szemben a többi politikussal való konfliktusok előfordulása 1999-ben 7,07 százalékra emelkedett az 1996-os 4,5 százalékról. Noha nem szeretnék a számoknak semmilyen varázslatos magyarázóerőt tulajdonítani, a trend, amelyre utalnak, elég megkapó. 1999-re világossá vált, hogy noha még mindig fontos a besorolás és a létetika, már zajlottak tanulási folyamatok, és érzékelhetőek voltak az árnyalatok és különbségek. Nőtt a politikusokról való ismeret, a politikusok egyre ismerősebbé, megszokottabbá váltak, és a különleges státus folyamatos elvesztése révén egyre ellenszenvesebbek lettek. Mivel a diskurzus nem valami külső valóság visszatükröződése, hanem a valóságteremtés színtere, ezt a trendet érdemes figyelemmel kísérni.

Következtetések

A magyar sajtódiskurzus kvalitatív elemzésével azt mutattam meg, hogy a politikusok diszkurzív konstrukciója megváltozott 1996 és 1999 között. Míg az 1996-os diskurzus létetikát sugall, és azt, hogy a politikusok rendkívüliek és különböznek attól, amit prototipikus nem politikusnak lehet tétélezni, az 1999-es diskurzus visszavonja a politikusok rendkívüli státusát. 1999-ben a politikusokat a nem politikusokhoz viszonyítják, hasonlítják, illetve egymással hozzák kapcsolatba a diskurzus elemei. A politikus az emberfelettségből a megismerhetőség körébe kerül át.

Az 1996-ban még meghatározó létetika 1999-ben már nem az. Mindamelllett a tevékenység, amelyet a legnagyobb gyakorisággal végeznek a politikusok, az a beszéd. Noha a magam részéről lelkesen támogatom azt az álláspontot, hogy a politika diszkurzív tevékenység, erősen kétlem, hogy erre vonatkozna az 1999-es diskurzust meghatározó verbális viselkedéselem. Sokkal valószínűbb, hogy egy, a cselekvést és a beszédet egymással szembeállító értelmezésre utal ez a vonás, és azt hangsúlyozza, hogy a politikusok csak beszélnek. A hatékonyság még mindig nem része a politikusok konstrukciójának. Ha olyan demokratikus ideál van érvényben, amely szerint mind a politikusok, mind a nem politikusok osztoznak a politikai hatékonyság megtapasztalásában, akkor nehezen mondható el az, hogy 1996 és 1999 között jelentős előrelépés történt a politikusdiskurzusban. 1999-ben még mindig a politikusok besorolása a legfőbb diszkurzív stratégia. Azonban a politikusok egyértelműen ismerősebbek és átlagosabbak, valamint ellenszenvesebbek lettek az 1999-es diskurzusban. Úgy tűnik, hogy elkezdődött egy tanulási folyamat arról, hogy mi vagy ki a politikus. 1996 és 1999 között a politikusok a magyar valóság egyre átlagosabb elemeivé váltak.

Irodalom

- Berger, Peter L.-Luckmann, Thomas (1996): The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge. New York: Irvington Publishers.
- Gamson, A. William (1992): Talking politics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Geertz, Clifford (1973): The interpretation of cultures. New York: Basic Books.
- Jones, Russell (1996): Research methods on the social and behavioral sciences. Sinaver Associates, Inc.
- Kálmán László (2000): Szakértői vélemény a Fidesz-cég szóról. Élet és Irodalom, XLIV. évf. 1. sz., január 7.
- Kovács Melinda (1997): Paperweight: Press discourses in Hungary and the US. Budapest: Szakdolgozat, Közép-Európai Egyetem.
- Sterk Péter (1997): A média, a hatalom és a közvélemény. Kézirat, III. Országos Politológus Vándorgyűlés előadásának kézirata.
- Wittgenstein, Ludwig (1958): Philosophical investigations. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Lábjegyzetek

1

Itt mondok köszönetet Carey McWilliams-nek írásomhoz fűzött értékes megjegyzéseiért és Kovács Lídiának, aki segítségemre volt a magyar változat elkészítésében.

2

A jelentésnek ez a szemlélete arra a közösségre és interakcióra koncentrál, amely a jelentésteremtés színterét alkotja. Hasonló hangsúlyt helyez az egymással interakcióba lépő emberi lényekre a társadalmi konstruktivizmus is, amelynek klasszikus bemutatását Peter Berger és Thomas L. Luckmann (1996) jellemzi.

3

Megkülönböztetem a konceptualizációt a fogalomtól (concept). Míg a fogalom konkrét és többé-kevésbé stabil entitás, a konceptualizáció többszereplős folyamat, amely során értelmezzük és jelentéssel ruházzuk fel egy kultúra elemeit.

4

A legjobb példa arra, hogy emberi közösségek hogyan tartoznak össze, a wittgensteini nyelvjáték, amely kollektív tevékenység, tanulási és szocializációs folyamat, valamint életmód. A nyelvjáték részletes leírását leginkább Wittgenstein (1958) valósította meg.

5

A politikai jelentés- és tudásteremtés interaktív természetéről tanulságos empirikus munkaként lásd Gamson (1992).

6

A „sűrű” leírás (thick description) módszertanát Clifford Geertz (1973) dolgozta ki.

7

A módszertanok áttekintését Russel Jones (1996) végezte el. Terjedelmi korlátok miatt nincs módomban az idézetek és a diskurzuselemek teljes listáját csatolni ehhez az íráshoz, ám ezek hiánytalanul elérhetőek

elektronikusán a következő címen: <http://www.mediakutato.hu>.

8

Önkényesen választottam ki legjelentősebbnek öt – és nem hat vagy három – diskurzuselemet. Azt gondolom ugyanakkor, hogy a legtöbb idézetért felelős diskurzuselemek külön figyelmet érdemelnek, mivel ezek jelét viseli leginkább magán ez a diskurzus. A diskurzuselemek listája, valamint az alájuk tartozó idézetek szintén a hivatkozott honlapon láthatóak.

9

Evvel kapcsolatban említést érdemel Sterk Péter (1997) írása, aki olyan 1989 és 1997 között végzett közvélemény-kutatások eredményét foglalja össze, amelyeket a magyar intézmények presztízséről végeztek. Noha számos intézmény veszített presztízséből a kilencvenes évek közepén, a média presztízsze nem romlott – ami viszonylagos javulásként értékelhető. Önmagában azonban a médiának alacsony volt a presztízsze: a Szonda Ipsos adatai szerint 1989 márciusában még 100-as skálán 75 pontos volt, 1994 óta folyamatosan 50 pont körül alakult.

10

Kötőjellel ellátva jelennek meg egyes esetekben a politikusok más szakmái is, mint például „közgazdász-politikus” (48. idézet).

11

Persze ez a diskurzus többségelvű összefoglalója. Egy idézet éppenséggel a hozzáértés hiányával azonosítja a magyar politikusokat és nemzeti átokként látatja a problémát: „És ez a tipikus magyar baj: az istennek sem jön össze egy jó szakember és egy jó politikus – egy személyben!” (61. idézet) – mondja a másmilyen hang. Ez az idézet olyan értelemben része a rendkívüli diskurzuselemnek, hogy a politikusok rendkívüli amatőrségét hánytorgatja fel.

12

Esszencializáláson azt a diszkurzív stratégiát értem, amelynek segítségével egyetlen vélt vagy valós tulajdonság határozza meg egy csoport minden tagját, figyelmen kívül hagyva az összes többi tulajdonságukat, különbségeiket és egyéniségüket.

13

Szeretnék köszönetet mondani Nagy Zsuzsannának, amiért felhívta figyelmemet a jelzős szerkezetek jelentőségére a kortárs magyar közbeszédben. A pártnevek mint jelzők használata még rágalmozási perhez is vezetett a közelmúltban a „Fidesz-cég” szóhasználat kapcsán. Az ügyről szakértői vélemény nemcsak mint bírósági dokumentum, hanem mint újságcikk is megjelent.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

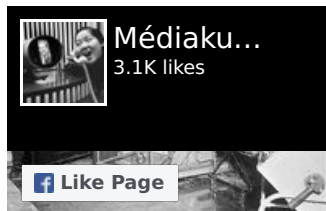

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 tavasz

Politika

[Hegedűs István:](#)

Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén

Bevezetés

A Kádár-korszak három évtizede során a sajtóirányítás a korszak legvégéig nem adta fel a számára kijelölt alapelveket. A rendszer kultúrpolitikájának szolgálójaként a sajtó mindaddig kitartott a tudatformálás - a rendszer által nyíltan vallott - szerepe mellett, amíg a társadalom, a szakma és a hatalom között lehetséges volt az alku. Attól kezdve, hogy ezt az alkut már nem lehetett tartani, ez a szabályozott viszonyrendszer rövid idő alatt felmorzsolódott. A szerző újságírókkal készült saját mélyinterjúi és korabeli dokumentumok alapján tekinti át az egykori sajtóirányítási gépezet működését és a benne kialakuló emberi helyzeteket.

Milyen is volt a Kádár-korszak? Több mint tíz évvel a rendszerváltás után egyfelől primitív, gyakran hisztérikus, sőt álszent antikommunista retorika jellemzi megítélését. Másfelől leginkább az első szabadon választott parlamenttel és kormánnyal szemben érzett kiábrándulás nyomán elterjedt a hetvenes évek iránti nosztalgia. A legfeltűnőbb jelenség mégis a pártállammal, a puha diktatúra gépezetével foglalkozó művek, elemzések viszonylag csekély száma - ellentétben például a németországi hatalmas irodalommal -, és a gyors felejtés. Kissé fontoskodva még azt is hozzátehetjük ehhez a megállapításhoz, hogy közben felnőtt egy új nemzedék, amely számára az egykori létező szocializmus már csak történelem.

E tanulmány, hosszabb terjedelemben, először a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete kiadványaként jelent meg - a könyvesboltokban és az utcán nem árusították. 1987-88-ban íródott, akkor, amikor a rendszer még működött, a politikai hatalom birtokosai ellenőrizték és vezették az országot, de már sokféle megjelentek a „bomlás színes virágai”. A tudományos kutatóintézetek engedélyezetten szabadabb légkörében ekkor már a politikai berendezkedés addig érinthetetlen alapjait is lehetett (állami pénzből) feszegetni.

A többpártrendszert 1989-ig mereven elutasító MSZMP-vezetők és funkcionáriusok mindenekelőtt a sajtószabadság „kitörését” akarták megakadályozni. Ez a politikai nyilvánosság (így a tiltott ellenzéki szamizdatirodalom) korlátok közé szorítását jelentette. A legális kiadványokat informálisan kontrolláló központi sajtóirányítás és a cenzúra-öncenzúra rejtett mechanizmusai „tartoznak a hatalom gyakorlásának legérzékenyebb és legfeltettebb, tehát legbelsőbb módszerei közé” - olvasható e tanulmány akkori bevezetőjében.

A nyolcvanas évek vége felé a „kényes” témára való tekintettel számos újságíró és szerkesztő nem is vállalta, hogy interjút adjon nekem, bár neveket amúgy sem említettem volna. Mások ugyanakkor gyorsan kötélnek álltak, sőt sikerült a pártközpont „illetékes elvtársával” is magnófelvételt készítenem. Az állampárt fontosabb ideológiai határozatait, a sajtópolitikát meghatározó dokumentumokat is elemezni kellett: az egypártrendszer idején a pártzsargon változása kisebb-nagyobb politikai fordulatokat jelenthetett. Egyébként pedig 1985-ben közel egy évet a bátrabb hangvételű Heti Világgazdaságnál dolgoztam, ahol a politikai alkufolyamatokat személyesen is megfigyelhettem.

Remélem, hogy a dolgozat egyaránt érdekes olvasmány lesz az ifjabb, politikailag „ártatlanabb” és a tapasztaltabb, idősebb generációk számára.

A sajtóirányítás és a sajtó

„Folynak például viták a szerkesztőségekben arról, hogy kit képvisel a sajtó. Ilyenkor nemegyszer elhangzik, hogy a közvéleményt. A válasz helyes, ha a képviselőt nem úgy értjük, hogy valakivel - párttal, kormánnyal, hivattal, rendelettel stb. - szemben kell a közvéleményt képviselni” - a hatalom és intézményeinek megkérdőjelezhetetlenségét az újságíró-iskola növendékeivel ilyen szigorú követelményként közölte a néhány vezető sajtóirányítási tisztviselő által összeállított Tájékoztatói ismeretek című jegyzet (1985:20). A megfogalmazás alapján még a Köztisztasági Hivatalnak a télre való felkészületlenségét, vagy a gyakori szabályozómódosításokat sem lett volna szabad bírálni. A nyolcvanas évek végén valójában csak a „legális” kritika felső határa - ahogy ez az Egyetemi Lapok Szakosztálya által rendezett 1988 januári vitán a Magyar Újságírók

Országos Szövetségének székházában Hirschler Richárd újságíró megfogalmazásában elhangzott - „valahol a minisztériumi főosztályvezető szintjén mozog”.

A tananyagot író tájékoztatáspolitikai funkcionáriusok még egyértelműbben is kifejtették, hogyan fogják fel az újságírói munka lényegét. Bár a „sajtónak valóban feladata a közhangulat, a helyi vélekedések felszínre hozása, s erről a különböző irányítói szintek tájékoztatása. Ennél is fontosabb feladata azonban a közvélemény formálása, orientálása” (1985:21). Vagyis arra a kérdésre, hogy kit képviseljen a sajtó, a hivatalos válasz tulajdonképpen az eredeti feleletnek éppen a fordítottja: ne a közvéleményt, hanem, ha szükséges, az újságíróknak az állampolgárok általános véleményével szemben is a politikai vezetés álláspontját kell hirdetniük, mindig a rendszer érdekeit védve. Ezt a talán elhamarkodottnak tűnő értelmezést további idézetek is alátámasztják. A sajtóirányítás egyik vezető tisztségviselőjének szóbeli közlése szerint „a szerkesztőségeknek ki kell alakítaniuk a maguk szerkesztéspolitikáját; a politika tömegtájékoztatásbeli hogyanját - hozzájárulva a politika jobb megértéséhez, elfogadtatásához”. A feladat logikájának megfelelően „a pártosságot és az elkötelezettséget nem intézményektől, hanem az újságíróktól várjuk el: a pártosság tudatos döntést jelent annak részéről, aki Magyarországon újságírást adja a fejét; tehát, hogy elfogadja a párt politikáját, és azt tollával, eszével, felkészültségével szolgálja - ellenkező esetben ne menjen erre a pályára, mert van olyan pálya, ahol ez nem követelmény”.

A sajtóban dolgozókkal szemben - legalábbis elvileg - támasztott kemény központi igények, a tömegkommunikációtól elvárt osztályharcos világszemlélet a létező szocializmus történetében tartósan fennmaradt ideológiai kiindulópontok közé tartoztak. A marxizmus klasszikusainak nézeteiben, ellentmondást nem tűrő stílusukban is tetten érhető gyökerek érzékeltetése helyett most a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetésének felfogását kifejező 1956 utáni párthatározatokból idézek. „A sajtó legyen pártos, munkájában álljon fenntartás nélkül a proletárdiktatúra talaján, álláspontja legyen mindig osztályálláspontra. A párt irányításának az egész sajtóban érvényesülnie kell, mert csak így biztosítható a sajtó állásfoglalásának pártossága, csak így kerülhető el a marxizmus-leninizmustól idegen nézetek érvényesülése” (Az MSZMP... 1979:197).

Noha a szóhasználatból harminc év alatt kikopott a proletárdiktatúra mint a hatalom jellegét meghatározó alapfogalom, a gondolkodásmód lényegében később is változatlanul tovább élt: az akkori deklaráció és a nyolcvanas évek végén még érvényes koncepció között nincs tartalmi különbség. A nemcsak a sajtó egészére, hanem az egyes újságírókra külön-külön is vonatkozó játékszabályok maradandóságát támasztják alá az 1958 januári KB-határozat más megállapításai is: „A sajtónak az elmúlt félévben végzett munkája azt igazolja, hogy az újságírók zöme alapjában véve megszabadult az ellenforradalom eszmei befolyásától, és ma igényli, helyesli a pártirányítást, meggyőződéssel szolgálja a sajtó pártosságának ügyét” (Az MSZMP... 1979:195). „Meg kell szüntetni az egyes helyeken még ma is tapasztalható mindenáron való ellenzékeskedést, gáncsoskodást, a »kivülállást«, a politikamentességet, a megalapozatlan, nem javító szándékú bírálatot, a szenzációk és az érdekeskedések hajszolását” (Az MSZMP... 1979:198). Jogosan jegyzi meg Fricz Tamás egyik tanulmányában, hogy az 1956 óta nem módosított felső követelményrendszer „ha az irányítás nem totális és abszolút, akkor (...) elvileg nem terjeszthető ki a nem kommunista, azaz nem párttag újságírókra. Szerkesztőségi önállóság esetén ez csak akkor lenne lehetséges, ha az újságírói munka feltétele lenne a párttagság (persze ez már újra csak totális és direkt irányítást jelentene)” (Fricz 1988). Érdemes ehhez a fejtegetéshez hozzátenni, hogy akkoriban Magyarországon jó ideje nem a párttagok és a pártönkívüliek együttműködése jelentette sajtóirányítási szempontból az alapvető gondot - noha a rendszerhez való feltétlen elkötelezettség kívánalmát könnyebb az MSZMP tagjaival elfogadtatni -, hanem a társadalomkritika mindenki számára egyaránt előírt határainak minél pontosabb rögzítése: „A bírálat a sajtó joga és kötelessége. A kritika azonban mindig átgondolt, megalapozott legyen, és azt tükrözze, hogy a bíráló a hibák ellen harcol a párt politikájának védelmében, a szocializmus építése, a proletárdiktatúra erősítése érdekében” mondja ki már az 1958-as idézett határozat (Az MSZMP... 1958:200). Kérlelhetetlen korholó hangon ismétli meg ugyanezt a szempontot az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának 1971-es állásfoglalása: „Az újságírók sokszor megfélemlenkednek arról, hogy a sajtókritika - a széles társadalmi nyilvánosság előtti elmarasztalás - rendkívül súlyos dolog; különösen akkor, ha nem az ellenséget, hanem a szocializmusért odaadóan dolgozó, de néha tévedő elvtársainkat kell megbírálnunk” (Az MSZMP... 1979:68). A korrupt és tehetségtelen vezetők nyilvános leleplezéséért küzdeni - vagy különösen a hatalomgyakorlás módjának, a rendszer egész működésének feltárásáért harcolni - ilyen ideológiai körülbástyázottsággal és persze masszív érdek-összefonódással szemben pártállástól függetlenül igencsak kevés reménnyel kecsegtető program egy újságíró számára. Az 1958 januárjából származó feladatkielölések utalnak a sajtó központi irányítására; ennek szükségességét indokolva - a kétfrontos harc logikájában - egyértelműen és kizárólag pártirányításról beszélnek a dokumentum szerzői: „A sajtó pártirányítása terén az elmúlt esztendőben téves és káros nézetek is érvényesültek. Helyet kaptak egyfelől olyan szektás, dogmatikus nézetek, hogy a sajtó pártirányítása egyenlő a szerkesztőségek ügyeibe való operatív beavatkozással, a szerkesztők aprólékos utasításaival. Másfelől, különösen az 1956 október előtti hónapokban eluralkodtak revizionista, burzsoá, a sajtó pártirányításának szükségességét tagadó nézetek is. E nézetek hirdetői a sajtónak a munkásosztály pártjától való függetlenedését, úgynevezett semlegességét, az ellenzékeskedés szabadságát követelték, és szabadságot követeltek a burzsoá világnézeti talajon álló sajtónak” (Az MSZMP... 1979:195).

A sajtó központi irányításának igazolását a nyolcvanas években is még mindig a burzsoá látszatszabadságról szóló régi tételek jelentették: „A polgári kommunikáció elméletek a tömegtájékoztatás végső célját a zavartalan (szabad, demokratikus) információáramlásban jelölik. A szocialista tömegkommunikáció számára ez a cél nyilvánvalóan kevés. A mi tömegkommunikációnk számára az információáramlás eszközértékű” (Tájékoztatáspolitikai ismeretek II. 1985:35). A szellemesnek tetsző fordulat igazából csúsztatás: a jegyzet szerzői úgy tesznek, mintha a polgári demokratikus kritériumoknak is eleget téve nyújtana - állítólag - többet a létező szocializmus gyakorlata. A tájékoztatáspolitikai fölény a tananyag folytatódó gondolatmenete szerint ugyanis abból fakadna, hogy az információáramlás „a szocializmus építésének egyik sajátos eszköze, amely - s ez a célja - a közgondolkodás és a közvélemény helyes orientációjával, gazdagításával és az ismeretszintek homogenizálására való törekvéssel

hozzájárul a nyugodt, alkotó munkához nélkülözhetetlen, kiegyensúlyozott közhangulat és a politika alapvető kérdéseiben létrejött egység fenntartásához” (Az MSZMP... 1979:35). Ugyanezt az állítást fogalmazza meg egy 1977-es politikai bizottsági határozat: „A tájékoztatás nem cél, hanem eszköz. Tájékoztatásunk (...) szolgálja rendszerünk érdekeit, formálja az emberek tudatát, magatartását” (Az MSZMP... 1979:547). Ráadásul – tette hozzá szóban egy vezető sajtóirányítási tisztviselő – „a tájékoztatás adott elvei és keretei között hallatlanul színes és hallatlanul gazdag lehetősége van az újságírásnak ahhoz, hogy segíteni tudja a politikát”. Ezt a hozzájárulást azonban mindenekelőtt a sajtó agitációs és propagandatevékenységének javításaként, az állampolgároknak egy-egy központi cél mögötti minél egységesebb felzárkóztatásaként értelmezte a felső vezetés. „A sajtó akkor szolgálja jól a párt politikáját, ha a rendelkezésre álló eszközökkel mozgósítja a lakosságot a kongresszusi határozatok végrehajtására”, hiszen a „szocializmus ügyét szolgáló politikai újságíró nem lehet egyszerű lapkiadói alkalmazott; agitátornak és népnevelőnek kell lennie” (Az MSZMP... 1979:73).

Igaz, e lenini meghatározás 1971-es felelevenítése után nyolc évvel az agitáció társadalmi szerepének újfajta kiterjesztését fogalmazza meg egy újabb PB-határozat: „Az agitáció segítse az érdekek sokféleségének megértését. Járuljon hozzá annak az egészséges légkörnek a továbbfejlesztéséhez, amelyben az érdek- és véleménykülönbségek nyílt megjelenése is segíti a közösségi, az osztálytársadalmi érdekek elsőbbségének érvényesülését” (Az MSZMP... 1979:941). Ez a megközelítés ugyan már elfogadja, hogy ne csak egyetlen, központi nézet tükröződjön a sajtóban, de ennek az engedelménynek mindenekelőtt az az értelme, az a feltétele, hogy a hatalom döntéseinek prioritását ne veszélyeztethessék ellenérdekek, ellenvélemények. Ennél az 1979-es tájékoztatáspolitikai felfogásnál jóval messzebb ment a – jellemző módon – a kommunizmus éveiben teljes egészében sohasem nyilvánosságra hozott 1965 júniusi PB-határozat. A Kádár-korszak leginkább liberalizáló szakaszában úgy vélte a párt vezetése, hogy „fel kell számolni a tájékoztatást gátló előítéleteket, szemléleti korlátokat, amelyek javarészt a közvéleménytől való félelemből, illetve a közvélemény nem ismeretéből táplálkoznak. Közöljük a számunkra kedvezőtlen tényeket, s azokat a véleményeket is, amelyekkel nem értünk egyet, s ezektől ne a hallgatás, hanem a jelenségeket helyükre tevő magyarázat útján határoljuk el magunkat” (Az MSZMP... 1979:244). Ha összevetjük ezt a szöveget ugyanennek a testületnek hat évvel korábbi álláspontjával, nyilvánvalóvá válik a diszkontinuitásra való határozott törekvés: „Egy-két lapunk, különösen az Esti Hírlap és a Hétfői Hírek egyes munkatársai még mindig nem értik meg, hogy a sajtó munkájának a párt politikájának a szolgálatában kell állnia és azt, hogy nem a szenzációéhség vagy érdekesség szempontjai, hanem politikai megfontolások döntenek el, hogy bizonyos fontos, főleg belpolitikai anyagok megjelenhetnek-e a lapokban vagy sem” (Az MSZMP... 1979:359).

1968-ban, különösképpen a csehszlovákiai beavatkozás után és a brezsnyevi Szovjetunió erősödő dogmatizmusa következtében, illetve itthon a reformellenes erők pozíciójának megerősödésével ismét ideológiai ellenhullám kerekedett felül a tájékoztatáspolitikában is: „Sajnos az is előfordul, hogy a sajtó munkatársai az információval visszaélnék, kifecsegnék vagy eltorzítanak dolgokat, hamis adatokra, tényekre építenek és valóság helyett vélt igazságokat hangoztatnak, félreinformálják a közvéleményt” (Az MSZMP... 1979:70). Az ellentámadás még 1977-ben sem fulladt ki: „Rendszeresen és meggyőzően le kell leplezni az ellenséges ideológiai tevékenységet, annak céljait. A tömegtájékoztatási eszközök megfelelő érvekkel, tényekkel járuljanak hozzá, hogy a lakosság felkészültebben álljon szembe az imperialista propagandával” (Az MSZMP... 1979: 547).

A nyolcvanas években visszafogottabbá vált ugyan a hatalom képviselőinek addig látszólag magabiztos dörögdelmes stílusa a tájékoztatáspolitikai kérdéseiben, de még olyan óvatos fordulat sem következett be, mint amelyet a gazdasági reform alapkoncepciójához való habozó visszatérés jelentett ugyanekkor. A gyakorlatban viszont egyre több konfliktus árán lehetett csak fenntartani az addig olajozottabban működő sajtóirányítási mechanizmusokat, s ez még a teoretikus kijelentésekben is érzékelhető: „Többször hallható az az igény, hogy a tömegtájékoztatás és a politika közötti partneri viszony megteremtésére van szükség. A politikai eszközrendszer együttesen szolgálja a társadalom irányítását végző politikát. A politikai vezetés számára a sajtó nélkülözhetetlen segítőtárs. Ezt nagyra értékelve, küzdőtársnak tekinti a sajtót, bizalommal kezeli ezt a nagyon fontos intézményt, jelzéseire odafigyel, tapasztalatait igényli és hasznosítja döntéseiben. Maga a sajtó is fóruma, terepe a politika alakításának. Ez a gyakorlatban is így van, még ha időnként zökkenőkkel is” (Lakatos Ernő idézi Fricz 1988:48). Ez az idézet ugyanakkor azt is jelzi, hogy a tájékoztatáspolitikai alapelvei az ötvenes évek és a nyolcvanas évek között állandósultak. Elég egyértelműen rögzültek ennek a társadalomképnek az alapvonásai: fent, a centrumból vezérelt sikeres politika – amelynek megkérdőjelezhetősége fel sem merülhet –, illetve lent, a szélesebb néptömegek, akikre csupán a célok és az eszmék elfogadása hárulna; reagálásaik szinte kizárólag mint „visszajelzés”, „visszacsatolás” közvetítődnének a hatalom csúcsai felé. Ebben a felfogásban a felülről lefelé történő mozgást kell szolgálnia – néptanítói hatáskörben – minden egyes újságírónak. Besorolásukon az olyan paternalista engedékenységgel biztosított lehetőségek sem sokat módosítanak, mint például az, hogy „a tájékoztatáspolitikai – és az egész politika – alapvető érdeke, hogy a gondokról is nyíltan írjunk. Természetesen nem hatásvadászó módon pánikot keltve, pesszimizmust árasztva, hanem elemzően, a nehéz helyzet okait, előzményeit feltárva, s a megoldás lehetőségét is vázolván” (Tájékoztatási ismeretek 1985:21).

Hogy a magyarországi alaphelyzet, a politikai közállapotok egyáltalán nem feleltek meg ennek a leírásnak, és hogy az egykor majdnem százszázalékosan gleichschaltolt újságokban sem kizárólag a tájékoztatáspolitikai szája íze szerint készült cikkek jelentek meg, azt nyilvánvalóan a sajtó irányítói is jól érzékelték. Mégsem voltak hajlandók elismerni – elvileg sem – a világnézeti másként gondolkodást; vagy akár csak engedélyezni alternatív gazdaságpolitikai elképzelések nyílt összecsapását. Az egyébként hivatalosan elfogadott érdekkülönbségek egyértelmű képviselhetőségéről nem volt szó – mintha a tájékoztatáspolitikai (minden bizonyítás nélkül hangoztatott) nemzeti egységért aggódott volna. Valójában viszont a tekintélyelvű módszerekhez ragaszkodott, éppen a hatalom biztonságának megőrzése érdekében; önálló, egymással vitázó kiadványok, irányzatok kialakulását nem tette lehetővé, attól félve, hogy akkor a lapok és az újságírók kételyeinek kifejezését, a bírálat jogának gyakorlását egyre nehezebben sikerülne megakadályozni. A valószínűleg elkerülhetetlen központi közbelépéseket ebben az új helyzetben mind körülményesebben lehetett csak indokolni, s alighanem végképp

elfogadhatatlanná vált a magyarországi sajtóviszonyok olyan jellemzése, hogy „nincs direkt sajtóirányítás – az elvi keretek megjelölésén túl az irányítás indirekt; alapvetően informálást jelent”. Ez az önértékelés ekkor is csak annak volt hihető, aki a mindennapok gyakori operatív beavatkozásait, a tájékoztatáspolitikai szervek „kézi vezérlését”, az informális befolyásolást mint véletlen, egyedi eseteket fogta fel. Márpedig a háttérben meghúzódó sajtóirányítási tevékenységnek éppen ezek a módszerek és eljárások adták meg a lényegét.

Előzetes kontroll

A Kádár-korszak végén a központi tájékoztatáspolitikai politika akkor teljesítette igazán jól és hatékonyan egyik legfontosabb feladatát, ha a hatalom szempontjából kellemetlen és nemkívánatos tények, értékelések elterjedését még idejében képes volt megakadályozni. A megelőzésben, az információ áramlásának megállításában a Magyar Távirati Iroda fontos szerepet játszott: a (legális) sajtónak továbbítható hírek kiválogatásában ekkor is szinte monopolhelyzetet élvezett. A napi eseményeket tartalmazó bizalmas kiadványai eljutottak ugyan a szerkesztőségekbe, de idézni ezekből nem volt szabad. A közlésre alkalmassá tett MTI-anyagok pedig már „olyan szűrőn mentek keresztül, amilyenről nem is mindig tudunk; az iroda tevékenységében teljesen összekeveredik, hogy mi a szolgáltatás és mi a hatósági funkció”.

Különösen a külföldi jelentések, azok közül is leginkább a Varsói Szerződés tagállamaival foglalkozó híradások eshettek a MTI cenzori tisztogatásának áldozatul. Ez a szelektálás összhangban állt a sajtópolitikai elvvel, hogy „[t]ermészetszerűleg vigyázunk arra, hogy szocialista országokról szóló híreket csakis az érintett országok hírközlő szerveitől vegyünk át, s ne nyugati forrásból. A politikai mérlegelés azért is fontos, mert a velünk ideológiai, politikai harcban álló államok hírközlő eszközeinek olykor az álhírek, a tendenciózus ferdtések közreadása is érdeke lehet” (Tájékoztatási ismeretek 1985:12). Márpedig ezek közlése teljesen fölösleges, magyarázzák a jegyzet szerzői, hiszen „amikor a bécsi rádió arról beszél, hogy Svédország partjainál állítólag szovjet tengeralattjárók tartózkodnak, itthon egyesek ennek megerősítését vagy cáfolatát várják a magyar tömegtájékoztatástól. Ilyen esetben azonban mi nem egy tényleges információval állunk szemben, hanem a burzsoá propaganda tudatos manipulálásával. Erre mi nem reagálhatunk. Az pedig nem információ, hogy hol nem tartózkodnak szovjet tengeralattjárók” (Tájékoztatási ismeretek 1985:12).

Ellentmond ennek az érvelésnek, hogy a szovjet kormány később beismert egy navigációs „tévedést”; mint ahogy annak idején az is kiderült, hogy a kubai csapatok angolai jelenléte sem csupán imperialista rágalom, és a pol potisták kambodzsai népirtása sem egyszerű koholmány, sőt a szovjet kőolajforrások lassú apadása sem az amerikai hírügynökségek kacsája. A tananyag fejtegetése mindössze annyiban volt helytálló, hogy a magyar olvasó sokszor csak a cáfolatot ismerte meg, s mivel azt hosszú évekre visszanyúló rutinjával eleve fenntartásokkal fogadta, végül is így értesült az eredeti hírről is. A politikai vezetés szempontjából talán hasznosabb lett volna a teljes hallgatás.

Nem voltak írásbeli egyezségek arról, hogy a szocialista országok alapvetően egymás belső propagandáját veszik át. Ez a sajtóirányítási technika magától értetődő „kölcsönös gyakorlattá vált”, magyarázta egy vezető tájékoztatáspolitikai funkcionárius. A nyolcvanas években mégis egyre kevésbé tudta a sajtóirányítás a be nem avatkozás elvét érvényben tartani – alighanem a romló itthoni helyzetet ellensúlyozandó a tájékoztatáspolitikai engedékenyebben kezelte a kedvezőtlen információk nyilvánosságra hozását. Persze „Románia esetében a hivatalos politika hosszú ideje nem is áll ezen a platformon”, magyarázta a televízió egyik munkatársa, hozzátéve, hogy „egykor a moszkvai tudósító csak úgy tudott riportot adni a várakozó sorokról, hogy a Lityeraturnaja Gazétában megjelent cikkekre hivatkozott; saját kezdeményezése alapján nem mehetett volna le egy ilyen beszámoló, hiszen az akkor még sértette volna a szovjeteket”. Noha a kinti érzékenység a nyolcvanas évek végére már csökkent, „mégsem érzékelek sokat abból, hogy a sokat emlegetett gláznoszty hatására természetesebben íránk a Szovjetunióról, az ottani sajtóanyagok jóval felszabadultabban bírálják saját viszonyaikat”, vélte egy főszerkesztő-helyettes.

Bár a „TV-Híradó” stábjában bekövetkezett vezetésváltás után megszűntek a „nem átallotta azt mondani” típusú kommentárok, s a külpolitikai műsorokban megnövekedett az önálló riportok száma, illetve némely újságban egyre több, a keleti tömbről szóló nyugati hír is megjelent, továbbra is „rendzavarásnak”, „incidensnek” nevezték a kelet-berlini tüntetéseket, ahogy „ellenforradalmároknak” a nicaraguai kontrákat, s igencsak ritkán esett szó Lech Walesa, az „egykori Szolidaritás-vezető” politikai aktivitásáról. A szóhasználatot gyakran már az MTI kiadott jelentései is behatárolták.

Az itthoni ellenzéki tevékenységekről – vagy másként gondolkodókkal szembeni fellépésekről – nagy ritkán jelentek meg MTI-közlemények. Az Írószövetség viharos közgyűléséről csak rövid hírt hoztak le a napilapok – hosszú ideig „embargó volt az egész közgyűlésre; egyáltalán, hogy volt ez a közgyűlés, nem lehetett újra szóba hozni”. Kényes politikai helyzetekben az MTI belföldi hírszolgálatának lényegében a sajtóirányítás közvetlen felügyelete alá kerülhetett.

Az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya által összehívott főszerkesztői értekezletek egyben a sajtó pártirányításának az alapformáját is jelentették: „belső szabályozás alapján a KB-n belül minden, a sajtóval kapcsolatos ügygel az agit-prop osztály foglalkozik, tehát elvileg teljesen centralizáltan – a hierarchia csúcsán az agit-prop munkáért felelős titkár áll, aki most, ugye, a Berecz”. Havonta egyszer tartottak főszerkesztői értekezleteket. „...mindig van egy-két konkrét ügy, meghívott előadókat is hoz az agit-prop osztály; aki lehet például egy miniszterhelyettes, ezután jönnek az »egyebek«: először, hogy milyen események várhatók, majd általános elemzés következik az elmúlt periódus munkájáról, amelyben X újság megdicséretet, hogy jól foglalkozott valamivel, míg Y újság elmarasztaltatik, hogy rosszul, szerencsétlenül, nem az irányelveknek

megfelelően nyúlt egy problémához – ezek a bírálatok mindig jó fogódzók: más kárán tanul az okos” – mesélte egy főszerkesztő.

Hasonlóan történt „állami vonalon” is a meghívott lapszerkesztők háttérinformálása. Általában a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának egyik vezető funkcionáriusa kéthetente csütörtökönként, a kirakatnak szánt, de átlátszó áldemokratizmusa (előre gyártott, sorrendben feltett kérdések és – nem mellékesen – beszédhibásan felolvasott válaszok) miatt önmagát azonnal lejárato nyilvános kormánysszóvivői tájékoztató után, ebben a késői korszakban már a televízió kameráinak a kirekesztésével tartotta az eligazítást. „A HVG-ben megjelent egy karikatúra, nem magyar, hanem egy angol laptól átvett rajz: benyit a kormánysszóvivő, az újságírók már várják, és azt mondja: Jó napot kívánok – a többi nem publikus. Elég találó karikatúra.” A pártközponthoz rendezett értekezleteken is voltak „kéresek, hangsúlyozom, sohasem tiltások: az ellenzéki színezetű monori találkozó után fölolvasták a résztvevők névsorát, olyan sebességgel, hogy azt senki sem tudta követni, s amikor felállt valaki, hogy most ez annyit jelent-e, hogy rájuk szilencium van, akkor a válasz elhárító volt – azért az ott ülők körében világos lehetett, hogy a tanácskozásról nem illik írni”.

Akár mert „nem publikus” egy téma, akár mint „kéres” hangzott el a sajtóirányítás igénye, hatásuk révén mégiscsak tiltások voltak ezek a bejelentések. Néha viszont egyik pillanatról a másikra megszüntették az általános tájékoztatási zárlatot: „A kábítószerek sokáig tabutéma volt Magyarországon, jó néhány kollégának maradtak dobozban anyagaik; egyszerűen struccpolitikát folytatott a hazai egészségügyi kormányzat és a sajtóirányítás, de aztán a probléma oly mértékben kiéleződött, s az egészségügy számára nyilvánosság nélkül menedzselhetetlenné vált, hogy nem is olyan régen a tilalmakat föloldották, illetve eléggé kézben tartott sajtómunka indult meg: minden itthoni kábítószerezéssel foglalkozó írást ellenőriznek; tehát ez deklaráltan kényes téma”.

Az előzetes kontroll legfontosabb eszköze a telefon volt. „Ma bárki irányíthatná a sajtót, akinek telefonja van – egyik nap is csörög a készülék: arra kér bennünket a sajtóirányítástól valaki, hogy ne írjunk semmit Raoul Wallenberg-ről – tudomásul vettem”. (Ez a rövid beszélgetés is érzékelteti a svéd diplomata ügyének tisztázatlanságát, a téma lényegében akkor még változatlan tabujellegét.) 1985 februárjában a CB-rádiósok egyesülete sajtótájékoztatót hívott össze, ahol kifogásolták a CB-rádió használatáért fizetendő adó emelését – a rendezvényről szóló beszámolókat a Tájékoztatási Hivatal telefonon letiltotta: így például a Heti Világgazdaságnál már elkészített rövid hír nem kerülhetett be a lapba. (Csak néhány nap múlva, a televízió „Ablak” című műsorában jutottak szóhoz az egyesület képviselői, kizárólag a CB-rádió társadalmi fontosságáról értekezve...) „Jön egy telefon a Tájékoztatási Hivatalból, hogy lehetőleg ne foglalkozzunk azzal a két amerikai katonával, akik itt a háború alatt kiugrottak ejtőernyővel egy bombázóból, és most visszatértek; mondtam, hogy nem is volt szándékunkban, de köszönöm az információt, mert nem is hallottam róluk”.

Míg a Wallenberg eltűnése és halála körüli óvatosságot az érzékeny szovjet reagálás motiválhatta, addig a CB-rádiósok közös fellépését – érdekeik védelmében – kormányellenesnek kiáltották ki. Az amerikai katonák idelátogatásának jelentőségét szándékosan aláértékelő tájékoztatáspolitikának akkor már nem volt – a hatalom logikáján belül maradva sem – ésszerű magyarázata. „A sajtóirányítás elképzelései szerint a helyi lapban jelenik meg egy anyag, egy tv- vagy rádióműsorban adnak egy rövid hírt, de valamilyen aktuális ok miatt nem akarták, hogy az esemény több sajtóorgánumban is részletesen szerepeljen”. Valószínűleg fontoskodásról, bürokratikus túlszabályozásról, az operatív beavatkozást kiváltó reflexről lehetett szó. Máskor a nyilvánosságtól való szinte már beteges félelem érződött a kihirdetett „embargókon”: „Szépségkirálynő-választás: a tragédia után eldöntetett, megfoghatatlan szinten, hogy nincs tovább. Egyszerűen nem voltak hajlandók tudomásul venni az érveket, hogy ezt be kellene jelenteni, hanem az új versenyt lényegében félbeszakították – ki, hogyan; nem is akarok belemenni”. Mivel megbízható hírforrások nem voltak, az idézett lapszerkesztő is minden bizonnyal azokra a keringő pletykákra gondolhatott, hogy legmagasabb szinten, a Politikai Bizottság valamelyik tagja rendelte el, hogy ne legyen több forduló – a sajtóirányítás pedig nem merte vállalni a döntés közzétételét.

Éles helyzetben aztán kézi vezérlésre is átkapcsolhatott a tájékoztatáspolitikai politika, mint tette ezt a csernobili atomreaktor katasztrófája után: a miniszterelnök-helyettesi szintű válságbizottság mellett „viszonylag gyorsan létrehozta egy tájékoztatási stábot is, az élére teljhatalommal kinevezték a Táj. Hiv. egyik fősztályvezetőjét: sajtókérdésekben élet-halál urának deklarálták; pozíciója később teljesen automatikusan elhalt”. A válság központi menedzselésének, levezénylésének a késleltetett informálás és a teljes tiltás voltak a legfőbb eszközei: „nem lehetett megírni, hogy mekkora volt a rádióaktivitás, ami a mai napig rejtély a számomra” – emlékezett vissza egy vezető újságíró. A lakosság tudatlanságban hagyása, a veszélyek elhallgatása nemcsak erkölcsi nézőpontból ítélnélhető el, de nem érte el a feltehetőleg kitűzött tájékoztatáspolitikai célt, vagyis a pánik megelőzését sem: az emberek nagy része alighanem egyáltalán nem hitt a lassan adagolt félinformációknak, a megnyugtató szánt, néha szálnalmas hivatalos közleményeknek.

A tájékoztatáspolitikai szűrőrendszerének legsikeresebb eleme a főszerkesztők egy személyi felelősségének elve volt. Ez az irányítástechnikai megoldás a sajtó kontrolljának decentralizálását jelentette. Alacsonyabb szintre, a szerkesztőségek első embereinek kezébe kerültek a közölhetőség határát megszabó leggyakoribb döntések. A felelősség, vagyis a hatalom tekintélyes hányadának átruházása – a „bizalom megnyilvánulása” – tehermentesítette a sajtóirányítás apparátusait, így a tisztviselők a lényeges problémákra koncentrálnak. Egyidejűleg növekedhetett az újságírói elittel való összefonódottság mértéke. A lapok élére kinevezett megbízható káderek egyben a leglátványosabb eredmény elérésében is segédkeztek: a feltűnő, s ezért kínos hatósági cenzúra kiküszöbölésében, a durva közbelépések fölöslegessé tételében, az állandó központi nyomás mérséklésében.

A főszerkesztők többoldalú függésben dolgoztak. Kinevezésüket, felmentésüket a lapot jegyző intézménytől – ez lehetett minisztérium, tanács, pártbizottság, egyetem, a Hazafias Népfőnt vagy a Magyar Gazdasági Kamara, de esetleg maga a kiadó vállalat – kapták. Az újságok állami felügyeleti szervével, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalával konzultáltak meg előzetesen a „lapgazdák” a főszerkesztők személyét, illetve gyakran a Tájékoztatási

Hivatal saját jelöltet javasolt a poszt betöltésére. A tényleges döntés előkészítése – ez leginkább a központi napilapokra állt – az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának a kezében volt, kiszemeltjeit a Központi Bizottság Titkársága fogadta vagy utasította el. Ugyanígy a főszerkesztők leváltását a legfelsőbb pártszervek, a kormány hivatala és – az elbocsátást formálisan mindig közlő – „lapgazda”, sőt a munkáltatói jogokat gyakorló kiadóvállalatok is kezdeményezhették.

„A Magyar Újságírók Országos Szövetségének az ellenforradalom előtt 2200 tagja volt. A múlt év augusztusában megkezdődött az újságírók ellenforradalom előtti és alatti magatartásának és tevékenységének felülvizsgálata. A természetes csökkenés, a sajtó területéről való eltanácsolás és a szövetségből való kizárások eredményeként a taglétszám 1957. december 20-ig kb. 800-zal csökkent. Ezenkívül csaknem 100-ra tehető a felülvizsgálat során különböző mértékű büntetésben részesített újságírók száma” (Az MSZMP... 1979:197). A párt legfelső testülete ezután még nyomatékosan megfogalmazta azt az igényét is, hogy „[m]indent el kell követni, hogy a szerkesztőségeket politikailag szilárd munkatársakkal megerősítsük. Ennek egyik feltételeként el kell érni, hogy azok az újságírók, akiket a felülvizsgáló bizottság méltatlannak talált a szövetségi tagságra, hivatalos újságíróként ne dolgozhassanak egyetlen szerkesztőségben sem” (Az MSZMP... 1979:201).

Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a főszerkesztői hatalom növekedése végül is lehetővé tette a sajtó szigorú hangvételének oldódását, a merev egység lazulását: az egyes lapok mozgásterének bővülését. Az egyszemélyi felelősség elve ugyanakkor – az eredeti szándékoknak ellentmondva – a lapszerkesztők egy részének a sajtóirányítástól függetlenedő, óvatosan politizáló, s az információk megszerzése, sőt közlése érdekében ügyesen taktikázó magatartásához vezetett.

A diplomáciai bonyodalmaktól való állandó szorongás egyrészt gyávaasághoz, másrészt görcsös kapkodáshoz vezetett: „ismert történet, már az utcára is kikerült néhány példány a Históriaból; a hátoldalon egy karikatúrát hoztak le a korabeli Ludas Matyiából: Tito, a láncos kutya – a folyóiratot bezúzták”. A pornográfia bizonytalan határvonalát lépte át egy hetilap a sajtóirányítás megítélése szerint: „a meztelen csajok éppen akkor meghaladták a toleranciaküszöböt, jött egy utasítás, hogy zúzzák be, de azt a megoldást választották, hogy egy tsz-melléküzemággal kis fekete csíkokat ragasztottak be, eltüntetve a meztelenséget; mert így olcsóbb volt, mint bezúzni”.

Utólagos rendteremtés és többszintű nyilvánosság

Ha a beépített megelőző módszerek ellenére a sajtóirányítási szerveket – esetleg magas rangú politikusokat – irritáló szöveg jelent meg a lapokban, hangzott el a rádióban vagy a tv-ben, akkor az érintettek valamilyen formában nemtetszésüket általában ki is fejezték. Az utólagos szemrehányásokkal, felelősségre vonásokkal persze mindenekelőtt azt akarhatták elérni, hogy a jövőben ne forduljon elő hasonló baleset, illetve tudatos fegyvelemsértés: a nagyobb szabású veszekedésekből pedig más szerkesztők is megérthették, hogy meddig terjedt az önállóságuk.

A legenyhébb negatív visszajelzések közé tartozott, amikor a kifogásolt anyag készítője szinte véletlenül értesült egy bosszús megjegyzésről, például amikor olyan helyzet állt elő, hogy egy első számú politikai vezető „dünnyögése, véleményének ahangulata jut el hozzám; az eredeti opponenst nem is ismerem, csak magánalapon tudhatom meg az üzenet küldőjének személyét”. „Kis rosszpontnak” számított – egy rovatvezető fogalmazott így – az olyan telefonhívás is, hogy „itt a »Házban« nagy visszatetszést keltett a múltkori anyagotok, mert kicsit sértő volt és sokan úgy értékelték, hogy túlment bizonyos határokon; most ezt nem tesszük le írásban, de nagyon kérünk, hogy legközelebb jobban figyeljetelek oda, hiszen nem érdeke senkinek sem, hogy ezt az érzékenységet mesterségesen fokozzuk”. Nyilvánvaló, hogy a sajtóirányítási szervek az együttműködés számára akarták ilyen hangnem használatával a fontosabb újságírókat megnyerni.

A legtöbbször azonban, amikor a tájékoztatáspolitikai szervek vezetői megrökönyödve észleltek egy súlyosabb kihágást – vagy teljesen azonosultak egy befolyásos személyiség dühkitörésével –, akkor nagy erővel láttak hozzá a rendcsináláshoz. A telefonon érkező durva leszúrás, az igazoló jelentés követelése, az azonnal berendelést követő fejmosás, szakmai nyilvánosság előtti leteremtés, a lapszerkesztők prémiummegvonása, végső esetben a leváltásuk tartoztak legfőbb eszközeik közé. Súlyosabb helyzetben, illetve ismétlődő ellentétek esetén ezek a büntetőeljárások a megtorlás összefüggő láncszemeivé válhattak.

Akkoriban nem ugyanazt a kritikai merészséget engedhette meg ma magának minden sajtótermék. Sokkal inkább hallgatóságos szokás, mint meghirdetett elv alapján a csak szűkebb (szakmai-értelmiségi) körökhöz eljutó lapok, folyóiratok jóval szókimondóbbak lehettek, mint a valódi tömegtájékoztatás eszközei. Erről, a nyilvánosság többszintűségéről nyilatkozta Vince Mátyás, a Heti Világgazdaság főszerkesztője, hogy „találó a Jupiter-ökor példabeszéd, hiszen mást lehetett közölni a hétszázézer példányos lapban és mást a harmincezresben; más mehetett a tévé második műsorán huszonhárom órákor, és más a fél nyolcas híradóban. Tény, hogy élünk e hazai gyakorlatból fakadó lehetőséggel, azonban megvallom, nagyon nem értek egyet ezzel a »munkamegosztással«. A lehető legteljesebb nyilvánosság híve vagyok” (idézi Nádor 1986:100).

Másképpen értékelte a sajtó szabadságának belső strukturáltságát Pálffy József, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének elnöke, a Magyarország főszerkesztője: „Csakugyan baj ez? Hiszen ha így van, nem is olyan szürke és egyforma a sajtó. Ha az egyiknek szabad megírni valamit, a másik meg nem meri megírni, már nem biztos, hogy az irányítószerven múlik, hol a határ. Nagyon sok múlik a főszerkesztőn, sőt az újságírón: derék dolog, ha valaki mer harcolni valamiért” (Magyar Hírlap, 1987. július 4.). A hajdani állapotoknak ez a megideologizálása elfedte, hogy a sokféleség valójában az újságok lehetőségei közötti kényszerű esélyegyenlőtlenség volt, amelyből aligha lehetett volna ilyen egyszerűen kitörni. Az újságírók maguk is tisztában voltak azzal, hogy „ugyanazért a közlésért a sajtóirányító szerv felelősségre vonja az egyik lapszerkesztőt, akit szorosabb irányítás alatt tart, míg a másik lap szerkesztőjét ugyanazért a közlésért nem vonja felelősségre”, mint azt – Pálffyval vitázva – Bihari Mihály politológus

a Magyar Hírlapban közölt vitában megállapította (1987. július 4.). Ezt az érvelést éppen az egyébként bátor hangvételűnek számító HVG kemény önkontrollja támasztotta alá: a hetilap a Közgazdasztól, tehát egy utcai forgalomba nem kerülő egyetemi újságtól átvett riport esetében – közvetlen felső utasítás nélkül is – határozott öncenzúrát gyakorolt.

A kiemelt kategóriájú „tömegkommunikációs orgánumok” közé tartozó televízió egyes főszerkesztősegeinek vezetői önállóságukat és hatalmukat tekintve a hierarchiában nagyjából az újságok rovatvezetői és főszerkesztői között helyezkedtek el. Az MTV mindenkori elnökének (és helyetteseinek) a hatásköre ugyanis a főszerkesztői egyszemélyi felelősség és a sajtóirányítási eljárások legfontosabb elemeire terjedt ki; ők tehát a lapok főszerkesztőinél némileg feljebb álltak a ranglétrán. „A híradó előzetes tükrét minden délután be kell mutatni az elnökségnek, s annak tagjai bármilyen anyagot letilthatnak. Az egyik szombaton az ötórás, úgynevezett nulladik adásban még lement egy riport arról, hogy ki lehet-e venni a pénzt a Nemzeti Színház javára befizetett számláról – a következő híradóban már nem engedélyezték az újraközlést. Bereczky személyesen vetette ki Pozsgay beszédéből a »válságjelek« kifejezést – ami másnap a sajtóban megjelent”. Önmagában is elképesztő politikai jelenség volt, hogy a pártnomenklatúrában előkelőbb helyet elfoglaló KB-tag nyilvánosan elhangzott gondolatmenetét is cenzúrázzák. Ha viszont az MTV elnöki posztján történt feltűnően gyakori személycserékre gondolunk, akkor alighanem érthetővé válik a politikai tévedésektől való állandó szorongás.

A lapszerkesztők típusai

A sztálinista újságírás klasszikus éveiben az ideális lapszerkesztő saját feladatát a rendszer szolgálataként fogta fel, alapvető értéknek a politikai vezetés iránti feltétlen hűséget tartotta, s egyetértett azzal, szükségesnek találta, igényelte, hogy felülről irányítsák.

Bár ebben a vegytiszta formájában a nyolcvanas évek vége felé már régóta nem létezett ez a típus, helyzetük, érdekük, ideológiájuk, politikai múltjuk és/vagy emberi gyengeségük még a rendszernek ebben az késői szakaszában is sokakat mindenekelőtt a hatalomhoz kötött. Így magatartásukban fellelhetőek voltak az elkötelezettség hagyományos – és elvileg még később is megkívánt – ismérvei. Ezek a vezető újságírók nem a sajtóirányítás felszólítására fogtak vissza információkat, hanem mert a nyilvánosság reformját ellenezve, szorosan összefonódtak a felettes szervekkel. „Részt vettem egy főszerkesztői értekezleten, ahol Karvalics elvtárs tartott eligazítást; kérdéseket és hozzászólásokat is kapott – egyre furcsábban éreztem magam; olyan volt számomra a jelenet, mintha víznélküli úszómedencében lusta vízilovak dagonyáztak volna, akik valahonnan régről ismerték egymást (pártiskoláról, vagy közösen vadásztak), s noha formailag tartják a hierarchiabeli különbségeket, de igazából haverok. Szóval ez egy brancs”. Egy másik interjúalany kevésbé szatirikus megfogalmazása szerint „a szerkesztőség elég élesen két részre szakadt – még életkor szerint is –, a sajtóirányítással szoros kapcsolatot kiépítő csoportba a főszerkesztő és más erősen öncenzúrázó, önfeljelentő újságírók tartoztak”. Jellemző ezeknek az embereknek a felfogására az is, hogy a sajtóirányítás tisztségviselőit saját kollégáiknak tekintették, s legfeljebb csak annyi változtatást szerettek volna a tájékoztatáspolitikai működésében, hogy a követendő irányvonal egyértelmű legyen.

Az összefűző kötelekeket erősítette az a tény, hogy a nyolcvanas évek közepén a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának és a KB Agitációs és Propaganda Osztályának néhány funkcionáriusát főszerkesztői székbe helyezték. Ez az átcsoportosítás ugyanakkor már annak a folyamatnak a hatása volt, amely során a legális sajtó szerkesztőinek viselkedésében egészen másfajta magatartásminta jellegzetességei is kezdtek megjelenni. Az új szerepvállalásnak az volt a legfontosabb ideáltipikus jegye, hogy az újságírói munka lényegét az érdeklődő, újságolvasó embereknek nyújtott szolgáltatásként fogta fel. Ez a kör kritikusan kezelte a legmagasabb szinteken megszületett döntéseket is, s nehezen, csak kényszerűségből tűrte a központi ellenőrzést.

A tájékoztatáspolitikai korlátozásaival elégedetlenkedő kollégák fokozódó nyomása még a hatalomhoz kötődő főszerkesztőket is két tűz közé szorította. Egyre észrevehetőbben elszakadva a 30-40 éve kialakult normáktól, az addigi reformkonzervatívok jelentős része ekkor már a nyilvánosság kérdéseiben a fontolva haladás álláspontjára helyezkedtek. Ennek a platformnak volt sajátos képviselője „A Hét” című műsor főszerkesztője, Hajdú János, aki megkísérelte a politikai rendszer iránti teljes lojalitást a megszokottnál nyíltabb tájékoztatással ötvözni – hosszabb távon sikertelenül. Ennek a köztes csoportnak a többsége azonban – kerülve a sajtóirányítással való összetűzést – kizárólag a túlélésre játszott. Egymás között szkeptikusan vagy cinikusan követték a nagypolitikai fejleményeket – félve azért az 1956-ot idéző analógiáktól. Ahogy akkor is elkapkodták az Irodalmi Újság izgalmas számait, akárcsak azt az 1987 őszi megjelent Élet és Irodalmat, amelyikben Galgóczy Erzsébetnek a szakszervezeti funkciójáról lemondó nyilatkozata jelent meg –, főleg mérsékelt hangvételű írásokat közöltek az ország állapotáról. Legfontosabb kívánságuk a sajtóirányítással szemben az volt, hogy őket, az újságírókat is „avassák be” a politikai döntések hátterébe. „Persze mindegyikük arra büszke, ha egyszer az életben egy cikk miatt botránya lett valamelyik Gugyeráknál odafent; aztán amikor egy új Gugyerák jön, az már csak legyint az egészre”.

Talán megkülönböztethető egy további különálló csoportosulás a vezető újságírók között: egyes főszerkesztők megpróbáltak szövetséget kötni a legfelső vezetésen belüli – elsősorban a kultúr- és tájékoztatáspolitikára befolyást gyakorló, úgy-ahogy megformálódó – irányzattal, leginkább magával Aczél Györggyel, a kulturális életet és a sajtópolitikát közel három évtizedig irányító KB-titkárral. Bár így is a meghatározott központi vonalat követték, sikerült egyéni arcvonásokkal rendelkező lapot kialakítaniuk – mint a Kritikának Pándi Pál, illetve az Új Tükörnek Fekete Sándor politikai törekvései nyomán. Mivel az egyes lapszámok tartalmának egyeztetése magasabb szintre csúszott, ezek az újságok bizonyos mértékig kikerültek a szokásos sajtóirányítási ellenőrzés alól – s így számukra tágabbá váltak a nyilvánosság határai –, ugyanúgy, ahogy a kiemelt kategóriájúak között is különleges helyzetű Népszabadság szerkesztői már eleve elsősorban a hatalom csúcsain állókkal tartották a közvetlen kapcsolatot. „(...) a lap nem tartozik a Tájékoztatási Hivatal kötelekébe, sőt, a pártközpontra alá sem – ha ez nincs is formálisan deklarálva –, hanem gyakorlatilag maga a Politikai Bizottság felügyeli”.

Minden újságnál működött az a belső szűrőmechanizmus, amelyen a cikkek egy része fönnakadt. Ennek megfelelően az újságírók már fogalmazás közben is úgy kalkuláltak, mint ahogy még a HVG-nél is előfordulhatott: „érezni lehet, hogy Vince mit tekintene problematikusnak; igyekszem elébe menni”.

A belső ellenőrzés megítélésénél az tűnt a legalkalmasabb nézőpontnak, hogy milyen indítékok alapján gyakorolták egy újság szerkesztői az öncenzúrát. Ahol a lap irányítói egyértelműen a tájékoztatáspolitikai gondolkodásmódját követték, ott már a szerkesztőségben belül taktikázásra kényszerítették a kritikus írást megjelentetni akaró újságírókat. „A főszerkesztőnk sem szereti az állandó botrányokat – ha lapzárta előtt közvetlenül adok oda neki egy cikket, az könnyebben átcsúszhat, de ha bedühödik, akkor egész bekezdést is kihúz, vagy elteszi a kéziratot, hogy majd később alkudozzunk”. Ugyanígy, a megfelelő pillanatot próbálta elkapni még a Népszabadságnál, a párt központi lapjánál is a helyzetet a szerkesztőséget belülről jól áttekintő újságíró. „A négy főszerkesztő-helyettes négy különböző látásmódot – talán négy frakciót is – képvisel: ők hetenkénti rotációban szerkesztik az újságot. Számtalanszor megtörténik, hogy megírok valamit, de mert olyan a főszerkesztő-helyettes, hogy azon a héten nem mehetne le, akkor inkább várok a következő váltásig; ugyanígy tesznek a többi vonalhoz tartozók. A közvélemény még ma is azt hiszi, hogy minden, ami a Népszabadságban megjelenik, az a párt hivatalos álláspontja, pedig egy ideje az a felfogás érvényes, hogy csak a lap egészené kell a pártvezetés véleményét sugallnia. Ezt a liberalizálódást a kényszer, az elbizonytalanodás szülte, s ebben az eklektikus formájában nem orientál többé a lap. A sztálinista-dogmatikus Szabó László vezette belpolitikai rovatban lehoznak egy cikket, amely a gazdasági rendőrségért kiált, míg a gazdaságpolitikai rovatban éppen aznap a VG MK-kat védő írás jelenik meg”.

Ha viszont egy lapon belül viszonylag szilárd egység jött létre és sikerült egy kvázi-irányvonalat kialakítani, akkor a hierarchia különböző fokán álló újságírók szerkesztőségi munkáját inkább az együttműködés jellemezte; az öncenzúra első számú célja a sajtóirányítással való konfliktusok elkerülése lett. „A legritkább eset a HVG-nél, hogy egy munkatárs ne egyeztetne már az indulás fázisában a rovatvezetővel, aki ötleteket ad, esetleges tilalmakat vagy érzékenységeket előre elmagyaráz”. „A megírás módjában fejeződik ki legjobban az öncenzúra. Abban, ha »egyrészt-másrészt« alapon áll össze a cikk: a kritika lehetőségét az eredmények bemutatásával vásárolta meg. Aztán az eufémizmusokban – nemrég még csőd helyett »felszámolást«, munkanélküliség helyett »a teljes foglalkoztatottság hiányát« írtunk –, a kategorikus megfogalmazásokat enyhítő jelzők használatában: a főszerkesztő beleszúrja a kéziratba, hogy »csaknem« elviselhetetlen eladósodás, ami gyengíti a markáns szóhasználatot, viszont eladhatóvá teszi – csak fáj érte az ember szíve”.

Az öncenzúra másik, talán súlyosabb esete az volt, amikor az újságíróknak már eszükbe sem jutott, hogy tabunak tekintett kérdéseket feszegetsenek: „nehéz belőni, hogy mi az, ami nem mehet, hogyha megpróbálnánk a magyar uránbányászatról írni, akkor kiderülne, hogy szabad-e, de egyes témák eleve kívül esnek a horizonton. Meglehetősen fejlett az öncenzúránk, ha valami eleve reménytelennek tűnik, akkor kevesen harcolnának érte – az újságíró általában nem forradalmár, és szeretné látni a cikkeit nyomtatásban. Ami nem jelenti azt, hogy elvtelenül csak azzal foglalkozna, amivel megbízzák, de ennyi befektetett munka, idő, energia felhasználásával nem lelkesítő az asztalfióknak írni”.

A tudatos öncenzúra kétélű fegyverén kívül más taktikai fogásokkal is éltek a lapszerkesztők, hogy a nagy nyilvánosság elé vigyenek a sajtóirányítási szervek felfogása szerint nem mindenkire tartozó híreket, véleményeket. Ha nem volt teljesen egyértelmű, hogy egy kritikus anyag megjelenését nem követné-e szankció, akkor a főszerkesztők megpróbálhattak informálódni. Különleges trükkel kísérletezett a csernobili szerencsétlenség után a televízió „Hírháttér” című műsora: „kínjukban, lévén, hogy nem akartak konfrontációba keveredni a sajtóirányítással, azt csinálták, hogy ugyan nem hangzott el a sugárzás mértékének nagysága, de mutattak egy műszert a Lánchídnál, amit alig lehetett leolvasni, meg hát az ember, ha nincs összehasonlítási alapja, akkor nem is igen tud mit kezdeni az adattal”. Ötletesebbnek tűnt az a módszer, amikor egy radikális nyilatkozó gondolatait úgy adta el egy újság, mint sok interjúalany közül az egyik véleményét.

Ha egy újság vezetése, mint a Heti Világgazdaság szerkesztőségének a magja, nemcsak ösztönösen, hanem átgondoltan igyekezett a nyilvánosság határain tágítani, akkor már pozitív stratégiát is fel tudott állítani: „Ez egy örökös játék, amellyel az is együtt jár, hogy az ember néha minden kedvét elveszíti. Meg kell próbálni a lábunkat bedugni az ajtóréson, s várni, hogy rácsapják-e. Ha igen, akkor kicsit vissza kell húzni, majd újból be kell tenni a nyílásba”.

Aczél-korszak és erózió

A nyolcvanas évekre a magyar sajtó központi irányításának alapvető mechanizmusai már húsz-harminc éve hasonlóképpen működtek. 1956 után, a megtorlás és a konszolidálás időszakában a kádári vezetés fokozatos törekvésévé vált, hogy kiegyezést keressen a társadalom különböző rétegeivel és csoportjaival. Bár a közmegegyezés, mint a hatvanas évek második felének országos hangulatát tükrözni akaró fogalom, nagyon is apologetikus. A rendszernek sikerült a sajtóban dolgozó és a kulturális életben résztvevő értelmiségiek jelentős részével az együttélés szabályait kialakítania: a sztálinista parancsuralom helyébe a felvilágosult paternalizmus lépett.

A jelentősebb egyéniségekkel személyes kapcsolatokat kialakítva és fenntartva egészen a nyolcvanas évek közepéig Aczél György irányította a kultúra, az ideológia, a tájékoztatás szinte minden területét. Kényszerű – és részleges – visszavonulása után, hetvenedik születésnapja alkalmából „a kultúra szabadságának bajnokaként ünnepelte minden köszöntő” – ironizált egy lapszerkesztő. „Aczél György a kádári politika alkalmazója- és

alakítójaként a kultúrában: a lehetőségek továbbtágítója azokban az évtizedekben, amikor ez a feladat döntően reábizatik” – írta az Élet és Irodalomban Bodor Pál (1987. augusztus 28.).

Ugyanennyire igaz lehetne az a megállapítás is, hogy Aczél a kultúra szabadságának az ellensége – folytatta az előbb idézett újságíró. A hatvanas évek elején „Vajda Miklós „Nadrágfesték” címmel írt cikket az ÉS-be a szexuális álszemérmesség ellen, a megjelenést oroszlánüvöltés követte: az írás óhatatlanul célozgatott a kulturális irányításra, de senki sem gondolta volna, hogy Aczél ennyire magára veszi. Fegyelmi, igazoló jelentés, berendelés, rettenetes letolás: olyan ordítózás, hogy Garai Gábor, aki akkor főszerkesztő-helyettes volt, sírógörcsöt kapott. Az ordítózás artikulálatlan, de annyit ki lehetett venni belőle, hogy „ezt a rohadt burzsoá szexuális hullámot mi nem engedjük be az országba. Műfelháborodás volt, nem is az Aczélé, valakié, aki fölötte áll, annak a kívánsága szerinti ordítózás. Majd hamarosan bezúdul ez az egész, sőt, éppen a párt kultúrpolitikájának egyik kedvence, Jancsó Miklós vezeti föl a meztelen lányokat a nézőknek, s aztán a legócskább magazin-meztelenségekkel lesz tele az újságosstand. Vajda Miklós mégis megszenvedte: egy darabig vörös posztó volt a neve”. Ugyanez az irányítási stílus húsz évvel később is fennmaradt: „Berkes Erzsébet írt egy cikket az ÉS-be az irodalmi életről, és a művelődéspolitikát a »nyomorító tényezők« egyikeként sorolja fel: újabb ordítózás. Volt, aki lojálisabban és türelmesebben fogta föl; hogy »már az apja is kiabált vele fiatal korában«”.

Aczél György háttérbe szorulása után is úgy lehetett jellemezni a tájékoztatáspolitikát, hogy „se nem diktatúra igazán, se nem természetes liberális irányítási kapcsolat”. Annak következtében ugyanakkor, hogy többé nem egyetlen erőskező személyiség áll az apparátusok élén, lazábbá vált az irányítószervek és a lapok közötti kapcsolat. Főleg a kulturális kiadványoknál „nem olyan szoros a gyeplő”.

Egyre több ismert újságíróval támadt konfliktusa a tájékoztatáspolitikának, s bár hivatalosan minden egyes ügyet különbözőnek tekintettek, egyértelműnek látszott, hogy az önálló egyéniségekkel nagyon rosszul jönnek ki a funkcionáriusok. „Féléves csendet róttak ki rám. Elkeseredett voltam természetesen. Meg dühös. És úgy éreztem, hogy igazságtalanság történt velem” – nyilatkozta eltiltásáról Mester Ákos (idézi Müller 1987:24). A rendszer korábbi megbízható támaszai közül a sajtó számára elveszítették Hajdú Jánost, akinek – ahogyan azt a televízióban magyarázták –, „elege lett a baszogatásokból, hogy a televízió a Politikai Bizottság macskája; mindig csak belerúgnak – nem lehetett partner, hanem majdnem csak kiszolgáló”. A kapkodást és a rossz káderpolitikát jelzi „A Hét” Hajdút követő főszerkesztőjének jelölése körüli cirkusz: „Baló György 48 órája már ki volt nevezve, amikor felülbírálták az agit-prop osztály választását, felrúgva a hierarchikus lépcsőt, hiszen az agit-prop osztály jogköre a kinevezés, s akkor »van jobb döntés« alapon lett Sugár András az utód. Szakmai rosszkedvet okozott; nem a személy, hanem az eljárás módja. Állítólag Kádár János közbelépése miatt történt a csere”.

A nyolcvanas években felülről alighanem egyre gyakrabban érkeztek letolások a sajtóirányítási funkcionáriusokhoz. „Nyilván olyan a mechanizmus, hogy egy PB-tag leszól a Lakatosnak, hogy te, szólj már ezeknek a hülyéknek, hát mit szórakoznak ezek, s akkor a Lakatoson múlik, hogy telefonál-e – a saját szempontrendszere alapján –, vagy pedig lenyeli és megtartja magának; nem irigylem az ő helyzetüket sem”. Alulról viszont a megújuló reformtörekvések idegesíthették az apparátus vezetőit.

1988 januárjában az Egyetemi Lapok Szakosztálya mégis megrendezhetett egy délelőtti vitát, amelynek hivatalosan az újságíró-szövetség választmányának felkérésére kidolgozott ellenprogram lett volna a témája. A felszólaló újságírók többsége azonban kifogásolta, hogy nem ismerhették meg az alternatív javaslatokat, és egyben bírálta a MÜOSZ-anyag bátortalanságát: „a dokumentum olvastán inkább a Kriterion Kiadó által megjelentetett, »Erdélyi jobbagyok panaszlevelei« című kis könyvecske jut az ember eszébe” – mondta például Langmár Ferenc (idézi Mélykúti 1988:42).

A mindennapok gyakorlatában a május végi pártértekezletig kevés érzékelhető változás következett be. Halay Editet, a Közgazdász főszerkesztőjét megrótták azért, hogy a pártból éppen akkor kizárt Király Zoltán képviselővel, szerkesztő-riporterrel készített interjút az egyetemi lap. A Fialat Demokraták Szövetségének megalakításáról közölt Magyar Hírlap-kommentár 1987 decemberében érkezett feleletet, a kormány lapjaként jegyzett újság a korszak végéig nem hozta le. A sajtó nem vett tudomást a Szabad Kezdeményezések Hálózatáról, illetve a Magyar Demokrata Fórumról. Az utóbbi mozgalom 1988. május 15-i rendezvényén jelentette ki Halmai Gábor jogász, hogy „a sajtószabadságot jogellenesen korlátozó minden magatartást bűncselekménnyé kell nyilvánítani”, majd követelte, hogy „ne csak a hatalomnak legyen sajtója, hanem a sajtónak is hatalma” (Túlélés 1988:1-2).

A párttagság és a pártapparátus győzelmes lázadását hozó MSZMP-értekezlet után tovább lazult a tájékoztatáspolitikai mindenható ellenőrzése: a katonai költségvetés csökkentésének hangoztatása, vagy a parlamenti ügyrend antidemokratizmusának bírálata is szalonképessé vált. A Nagy Imre és társai kivégzésének harmincadik évfordulóján Párizsban rendezett sírkőavatásról nem írhatott a magyar sajtó – igaz, ezt a hallgatást megglosszázta az Élet és Irodalomban Ludassy Mária: „a tévé elnöke úgy döntött, hogy tekintettel a Pčre Lachaise temetőben történetekre, a magyar televízió nem kíván megemlékezni a francia forradalomról. És különben is: mi történt a Pčre Lachaise temetőben?” (Ludassy 1988:8). A televízió műsropolitikájában egyébként sem volt érzékelhető még a legkisebb nyíltságra való törekvés sem: Bereczky Gyula, a Központi Bizottság új tagjának szerepét „reakciónak” nevezte egy radikális reformer újságíró. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya sajtóelosztályának vezetője, Csikós József viszont a távozó, de még hivatalban lévő Bányász Rezsőt bírálta a Mozgó Világ júliusi számában.

Ebben a bizonytalan helyzetben, ebben „a hatalmi vákuumban az újságírók többsége várakozó álláspontra helyezkedik, tájékozódik: eltűnt ugyan a görcsös félelem a retorzióktól, de a mechanizmus él tovább, hiszen ugyanazok a főszerkesztők, akik korábban. Nincsenek új újságok, s a kormányt és Grósz Károlyt ugyanúgy nem lehet bírálni, mint elődjeiket” – értékelte az 1988 nyarat jellemző állapotokat egy újságíró. A lapszerkesztők igyekeztek beállni a sorba: a papírhiány miatti félelemben – a megszüntetésétől rettegve – még az Ország-Világ is

létezését akarta igazolni azzal, hogy a szovjet sajtó leleplező írásait kezdte el közölni. Szakmai körökben az is elterjedt, hogy a politikai vezetés elvileg egyetért az apparátus reformer erői által kidolgozott koncepcióval, s nemsokára természetes személyek is alapíthatnak majd lapot.

Márpedig a világtól való leszakadás megakadályozása: az ország modernizációja aligha volt elképzelhető a szabad vállalkozás és más szabadságjogok, így a gondolat- és sajtószabadság kibontakozása és garantálása nélkül. Természetesen az élet más területein is végrehajtott liberalizálás – szabadelvű gyülekezési jog, új egyesületi törvény – csak előkészíthette a társadalom tagjai által beindított spontán demokratizálási folyamatokat. A jogállamiság megteremtésétől pedig már csak egy lépés volt a végső cél: a többpártrendszeren – és a nyilvánosságon – alapuló politikai demokrácia.

Irodalom

Fricz Tamás (1988): Az MSZMP és a tömegkommunikáció. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Belső kiadvány.

Ludassy Mária (1988): Betiltva: a Nagy Francia Forradalom. Élet és Irodalom, július 8.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–62. (1979): Budapest: Kossuth.

Mélykúti Attila (1988): Sajtószabadság vagy van, vagy nincs. Tudósítás az újságíró-szövetségben január 14-én lezajlott nyilvánosságvitáról. Mozgó Világ, 7. sz.

Müller Tibor: (1987) Mesterlövés. Képes 7, 8. sz.

Nádor Tamás (1986) Vince Mátyással beszélget. Jel-kép, 4.sz.

Pro és kontra. Sajtó és tömegtájékoztatás. A Magyar Hírlap melléklete, 1987. július 4.

Tájékoztatási ismeretek (1985). Budapest: MŰOSZ Oktatási Igazgatóság. (Belső használatra).

Túlélés. Alternatív és környezetvédő csoportok hálózata (1988). május 25.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

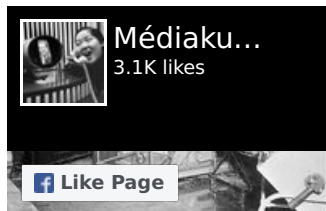
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 tavasz

Politika

[Bajomi-Lázár Péter:](#)

Média, hatalom. A Médiainperializmus tézise

A médiainperializmus tézise ¹

Bevezetés

Az elmúlt két évtizedben a média globalizálódását látva mind többen fogalmazták meg a médiainperializmus tézisének. Eszerint a korábbi századok gyakorlatával szemben a mai pénzügyi és politikai érdekcsoportok befolyási szférájukat nem katonai vagy diplomáciai eszközökkel, hanem a média segítségével növelik; a totális média irányítói az emberek gondolkodása feletti totális befolyásra törekednek.

Az alábbi írás megvizsgálja a médiainperializmus kialakulásának előzményeit. Ezután arra a kérdésre keres választ, hogy mennyiben tekinthetjük érvényesnek a médiainperializmus tézisének állításait, és mennyiben tulajdoníthatjuk az elmélet népszerűségét más - elsősorban politikai - tényezőknél.

Koncentráció a médiapiacra

1997-ben a Disney birodalomhoz 636 boltból álló hálózat, 26 rádiócsatorna, tíz tévéállomás, tíz napilap, hat szórakoztatóközpont, öt filmgyár, három hetilap, két sportcsapat és néhány színház tartozott. A vállalatnak a világ 150 országában volt részesedése tematikus televízió csatornáiban (The Nation 1998). A Disney megteheti, hogy saját csapatainak meccseit saját napilapjaiban hirdeti meg, indulókat saját rádióállomásain keresztül sugározza, az általuk játszott mérkőzéseket saját tévécsatornáin közvetíti, majd valamelyik filmgyárában filmet forgat játékosairól, végül relikviákat saját boltjaiban árulja.

Olaszországban a Fininvest többek között három országos kereskedelmi tévécsatornát, különböző rádióhálózatokat, két országos napilapot, számos hetilapot, egy filmgyárat, egy kiadóvállalatot, mintegy háromszáz mozi és egy futballcsapatot birtokol (Keane 1999:57-58). Felhasználva sokoldalú kapcsolatrendszerét és médiabirodalmát, 1994-ben a vállalat vezetője, Silvio Berlusconi miniszterelnökké választotta magát.

A Rupert Murdoch News Corporation több tucat napi- és hetilapot ad ki, könyvkiadókat és tévéket működtet, részt vesz a műholdas sugárzásban, és számos filmgyára van, köztük a 20th Century Fox. Jelen van a nagy-britanniai, az ausztrál, az amerikai és a hongkongi médiapiacra, és érdekelt az ausztrál légiközlekedésben. Az 1992-es pénzügyi évben bevételei elérték a 7,8 milliárd dollárt (Strover 1995:99).

A német eredetű, de multinacionális cégcsoportként például Magyarországon is érdekelt Bertelsmann több mint 300 vállalatból áll, 57 400 embert foglalkoztat, és az 1994-95-ös pénzügyi évben 14 milliárd dollár bevétele volt (Croteau & Hoynes 1997:299). A médiabirodalmak világszerte meghatározzák a médialátképet.

A nyolcvanas években a műholdas sugárzás és a kábeles jeltovábbítás elterjedése, valamint a médiapiacok deregulációja felgyorsította a média koncentrációját és globalizálódását.² Korábban elképzelhetetlen méretű multinacionális médiabirodalmak épültek ki. A médiapiac zártkörű klubbá vált, amely már nem vesz fel új jelentkezőket: a vállalatirások mellett a kispénzű versenyzőknek nincs esélyük. A nagyvállalatok, felosztva egymás között a szektort, oligopolisztikus piaci helyzetet teremtettek.

A médiabirodalmak páratlan gazdasági, kulturális és politikai tőkét halmoztak fel.³ Helyzetük önmagában is felveti a hatalom és a befolyás klasszikus politikatudományi kérdéseit. Írásomban ezt a kérdéskört a média sajátosságaira összpontosítva járom körül. Először összefoglalom a média hatalmáról alkotott elméletek egyikét: a globális médiával foglalkozó médiainperializmus tézisének. Majd néhány empirikus adat felidézésével számba veszem azokat a tényezőket, amelyek csökkentik vagy módosítják a globális média hatását. Végül összegzem azokat a megszorításokat, amelyekkel szerintem érvényesnek tekinthetjük a médiainperializmus tézisének, és választ keresek arra a kérdésre is, hogy népszerűsége valóság alapján túl mennyiben tulajdonítható más - elsősorban politikai - tényezőknél.

A médiakoncentráció előzményei

A médiabirodalmak két legfontosabb sajátosságát – globális jellegüket és oligopolisztikus helyzetüket – paradox módon éppen a média lokalizálódása és a médiapiac pluralizálódása előzte meg.⁴ Az alábbiakban röviden felidézem a médiapiac átrendeződésének körülményeit, majd megvizsgálom a piac átalakulásával párhuzamosan végbemenő szemléletbeli és műszaki változásokat.

Lokalizálódás és globalizálódás

A nyugat-európai médiabirodalmak kialakulása az ötvenes évekre nyúlik vissza: az első lapkiadó vállalatok, amelyek később számos médiabirodalom alapjaivá válnak, ekkor vetik meg lábukat a piacon a korábban független újságok felvásárlásával. A mai értelemben vett médiabirodalmak azonban nem alakulnak ki, ha a nyolcvanas években mind erősebbé váló piaci szemlélet jegyében a nyugat-európai országok nem „szabadítják fel” az étert a magánbefektetők előtt. A dereguláció nyomán Franciaországban, Olaszországban és Belgiumban több ezer, magánbefektetők által működtetett helyi-körzeti vételkörzetű rádióállomás és kábeltévé jelenik meg (Miquel 1984:227-295). A közszolgálati médiumok hagyományos monopóliumának és viszonylag egysíkú műsor kínálatának helyét sokszínű kínálat veszi át. Az egymással versengő műsorszolgáltatók ekkor a társadalom különböző célcsoportjaira szakosodnak, kielégítve a szűkebb közönségrétegek igényeit is. A kereskedelmi adók mellett megjelennek azok a nem nyereségérdekelt, civil csoportok által működtetett médiumok is, amelyek egy-egy helyi közösségnek, illetve valamely kulturális vagy politikai értékrend mentén szerveződő csoportnak kínálják műsorukat.

Am a médiapiac sajátosságai – mindenekelőtt a nagy kockázat és a befektetések lassú megtérülése – a tőkeerős vállalkozóknak kedveznek (Keane 1999:53-72). A nyolcvanas években a sikeres műsorszolgáltatók fokozatosan domináns pozíciót vívnak ki maguknak, míg a sikertelenek tönkremennek, és megszűnnek, vagy függetlenségük feladására kényszerülnek. A nagyok hálózatokba szerveződve magukba olvasztják a kicsiket, és korábban elképzelhetetlen méretű és gazdasági erejű médiabirodalmak alapjait vetik meg.

A korabeli törvényhozók érzékelik a piac oligopolizálódásának kockázatát, és különböző tiltó jogszabályokkal igyekeznek akadályozni a folyamatot. A műsorsugárzást csak korlátozott vételkörzetben engedélyezik. Tiltják a hálózatok kialakulását és a kereszttulajdonlást, vagyis azt, hogy a sajtóbirodalmak a műsorszolgáltatásban is tulajdonra tegyenek szert. Sőt, tartva a média kommercializálódásától, egyes országokban – például Franciaországban – még azt is tiltják, hogy a magánmédiumok reklámot sugározzanak. Am az eredmény igen visszás. Mivel a média nyereségessége szorosan függ a piac méretétől, a belföldi terjeszkedést pedig korlátozzák a törvények, az épülő médiabirodalmak kiviszik nyereségüket az országból, és külföldön fektetik be. Érdekeltségeik hamarosan több országra terjednek ki. Kiépülnek a multinacionális médiabirodalmak, amelyek előbb csak néhány országban, később már több földrészen is meghatározó szerepre tesznek szert a médiapiacra. A helyi-körzeti vételkörzetű magánrádiók és magántévék létrejötté, vagyis a média lokalizációja tehát – ha nem is kiváltója – közvetlen előzménye volt az országos médiabirodalmak kialakulásának és a média globalizálódásának. Kérdés, hogy az állam műsorsugárzási monopóliumának eltörlése és a szektor deregulációja hozhatott-e más eredményt? Hiszen az oligopolisztikus helyzetben csökken a piaci bizonytalanság, a jövedelmek újraelosztása hosszú távon is kiszámítható marad. A médiabirodalmak összekapcsolják a helyi, az országos és a multinacionális hirdetési és közönségpiacokat, csökkentve mind a gyártási költségeket, mind az új hallgatók vagy nézők bevonásának határkölségeit (Gálik 2000:69-70). Az univerzális szimbólumok és kulturális jelentések elterjedése növeli azt a területet, amelyen egy-egy kulturális terméket értékesíteni lehet (Strover 1995:111). Visszatekintve tehát úgy látszik, hogy a koncentráció a médiapiac sajátosságainak egyenes következménye. A folyamatot ugyanakkor valószínűleg siettetette a rossz állami médiapolitika is. Például azzal, hogy a sugárzási díjak és a stúdióengedélyek árát mesterségesen magasán tartva az állam indokolatlanul megnövelte a médiapiaci esélyegyenlőtlenséget.⁵

Technológiai és szemléletváltozás

A médiakoncentrációnak három szintje van: a tulajdon, a közönség és a közvetített tartalmak koncentrálódása. A tulajdonkoncentráció a médiában egyrészt horizontális terjeszkedést jelent – például azt, hogy egy rádiótársaság felvásárol különböző rádióállomásokat. Másrészt vertikális terjeszkedést, vagyis azt, hogy egyazon tulajdonos különböző fajtájú médiumokat és szolgáltatókat – rádiókat, tévéket, könyvkiadókat, lemezgyárakat, hírügynökségeket, reklámügynökségeket – vesz birtokba, a vállalaton belül integrálva a műsorgyártás különböző fázisait. A tulajdonkoncentráció mindkét fajtája több évtizedes múltra tekint vissza, ám az elmúlt húsz év technikai fejlődése felgyorsította a folyamatot. A horizontális terjeszkedésben a műholdas műsorsugárzás játszott szerepet: így a központból ugyanazt a műsort egyidejűleg el lehet juttatni egymástól távol eső helyi vételkörzetű műsorszórókhoz. A vertikális terjeszkedést pedig a digitális technika megjelenése segítette: az egységesen kezelhető adatbázisok csökkentik a médiumok ötvözésének, azaz konvergenciájának költségeit.

A médiumok számának csökkenésével szükségszerűen koncentrálódik a közönség is. Egyes tévécsatornák és rádióállomások domináns szerepet vívnak ki maguknak a piacon, vagyis egy-egy médium mind szélesebb közönségre tesz szert.

Végül a közvetített tartalmak koncentrálódása azt jelenti, hogy a tulajdonkoncentrációval és a médiumok számának csökkenésével párhuzamosan a közvetített műfajok, értékek és vélemények választéka is szűkül. A médiapiacra jól értékesíthető tartalmak mind nagyobb mennyiségben árasztják el a fogyasztókat, míg a kevésbé sikeresek részben vagy teljesen eltűnnek a kínálatból.

A médiakoncentráció mértékét – különösen a tartalmak homogenizálódását – nehéz empirikus módszerekkel mérni. A megfelelő adatok hiányában a jelenséget a különböző kutatók és médiapolitikusok eltérően ítélik meg –

elsősorban attól függően, hogy milyen szerepet tulajdonítanak a médiának. Azok, akik a médiát elsősorban a társadalmi-politikai tér részének tekintik, és a média esélykiegyenlítő és reprezentatív funkcióját hangsúlyozzák – általánosságban nevezhetjük őket az emancipatorikus médiaelméletek híveinek⁶ –, rendszerint igen kedvezőtlenül ítélik meg azt, hogy bizonyos fajta médiumok és tartalmak eltűnnek a kínálatból. Attól tartanak, hogy a koncentrált média csak bizonyos társadalmi rétegek – elsősorban a piacképes közép- és felső osztályok – igényeit elégíti ki, míg a különböző marginális csoportok, kisebbségek kiszorultak belőle.

Egy másik – az elmúlt másfél évtizedben megerősödő, és a médiaszabályozásra mind nagyobb hatást gyakorló – felfogás szerint a média mindenekelőtt a gazdaság része, iparág, amelyet a piaci kereslet és kínálat szabályai irányítanak. E nézet hívei – akiket talán piaci deterministákként lehet jellemezni⁷ –, azt hangsúlyozzák, hogy a médialáték változása csupán a társadalmi környezet változását tükrözi. Általában úgy érvelnek, hogy bizonyos formák és tartalmak – például a radikális politikai csoportok műsorai, a feminista programok és egyes szubkulturális adások – azért tűnnek el a kínálatból, mert megszűnik az irántuk támasztott társadalmi igény is. Már betöltötték társadalmi szerepüket: korszerű részük beépült a közbeszéd és a média fősodrába, korszerűtlenné vált részük pedig szükségszerűen kiszorult a mai médiából.

A médiaimperializmus tézise

A média hatalmának kérdése három szinten tematizálódott. Egyrészt gyakori téma a politikai diskurzusban. Egy magyar politikus szerint például „az egész magyar nyilvánosság, a sajtó, a rádió, a televíziók ki vannak szolgáltatva a nemzetközi tőkés társaságoknak... minden betű, minden hang idegen érdekeket szolgál, hazudik, félrevezet”.⁸ Másrészt a nagyközönséget is foglalkoztatja a médiakoncentráció folyamata. Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy a közelmúltban számos olyan filmet mutattak be a mozik, amely a média totális hatalmáról és az emberek kiszolgáltatottságáról szól, vagyis a médiabirodalmakkal kapcsolatos aggodalmakra alapozza sikerét. A Truman show főszereplője hétköznapi ember, aki lassanként ráébred, hogy életének minden részlete egy hatalmas, egyenes adásban közvetített szappanopera forgatókönyve szerint zajlik. Az Amikor a fark csóválja arról szól, hogy egy hollywoodi producer megrendezett háborúról forgat jeleneteket a politikai hírműsorok számára, elterelendő a figyelmet az elnök szexbotrányáról. A Holnap markában című filmben pedig a brit kormány titkosügynöke egy örült médiabirodalom-tulajdonossal veszi fel a harcot, aki csak azért akar háborút kihozni, hogy azt egyenes adásban közvetíthesse szerte a világon. Paradox módon mindhárom film hollywoodi szuperprodukciónak. Harmadrészt a médiabirodalmak – és általában a média – hatása visszatérő kérdése a tudományos diskurzusnak.

John Tomlinson például Cultural Imperialism (Kulturális imperializmus) címen egész könyvet szentelt a témának (1991). A médiaimperializmus tézisének közvetlen előzménye a Frankfurti Iskola „kultúraipar” fogalma (Adorno & Horkheimer 1995).

A szakirodalom a médiaimperializmus téziseként tartja számon a médiabirodalmak nemzetközi uralmáról született elméletet (Tunstall 1977:38-63; Tomlinson 1991:1-67 és 173-179; McQuail 1994:111-117). Ezt az elméletet más-más hangsúlyokkal nevezik a „televíziós imperializmus” vagy – mint az előbb említettem – a „kulturális imperializmus” tézisének is. Az elmúlt két évtizedben számos változata látott napvilágot. Egyes változatai egyértelműen az Egyesült Államokat tekintik gyarmatosítónak, mások az egész nyugati világot. Kelet-Európában és Ázsiában néha Oroszország jelenik meg a gyarmatosító szerepében. Az alábbiakban csak a tézis legtöbbet hangoztatott állításait foglalom össze, nem idézem fel különböző változatait.

A médiaimperializmus tézisének hirdetői abból a tapasztalatból indulnak ki, hogy a globalizálódás és a koncentráció maga után vonta a mediapiac átrendeződését és a kínálat beszűkülését. Ebből arra következtetnek, hogy a média társadalomra gyakorolt hatása is gyökeresen megváltozott. Egyrészt úgy, hogy a korábbi, viszonylag plurális mediaszintér heterogén hatásával szemben a koncentrált média homogén hatást gyakorol az emberekre. Másrészt pedig úgy, hogy a helyi vagy országos vételkörzetű médiumokkal szemben a globális média hatalmas tömegeket szólít meg. Vagyis az emberekre gyakorolt hatása megsokszorozódik. A közönség – vélik – mind kiszolgáltatottabbá válik a médiabirodalmak hatalmával szemben.

A médiaimperializmus tézise szerint a geopolitikai központok vezető körei a médián keresztül a saját értékrendjüket tükröző műsorokkal árasztják el a perifériákat. A totális média irányítói az emberek gondolkodása feletti totális befolyásra törekszenek. Szemben a korábbi századok gyakorlatával, egyes pénzügyi és politikai érdekcsoportok befolyási szférájukat nem katonai vagy diplomáciai eszközökkel, hanem a média segítségével növelik.

A médiaimperializmus tézise összekapcsolja a gazdasági, a kulturális és a politikai „gyarmatosítás” fogalmát. Gazdaságilag a „gyarmatosítók” célja a gazdaságosság szempontjából ideális globális piac megteremtése. Ráeróltetik világszemléletüket, a piacközpontúságot a kisebb országokra: azt hirdetik, hogy a piac az egyetlen hiteles értékmérő. A fogyasztói életformát eszményként feltüntető reklámokon keresztül kvantifikálják az emberek értékrendjét. Az életminőség és a boldogság fokmérőjeként a „több, jobb, drágább” jelenik meg, miközben a hagyományos – gyakran nemzeti sajátosságnak tekintett vagy vallási gyökerű – értékek a háttérbe szorultak.

Kulturális szempontból a médiabirodalmak célja – a médiaimperializmus tézise szerint – a médiában közvetített tartalmak homogenizálása. A jelenséget a több mint 90 országban bemutatott amerikai szappanopera címe után „dallaszizálódásnak” is nevezik. A kifejezés két, egymással szorosan összefüggő folyamatot jelöl. Egyrészt a közvetített tartalmak commercializálódását: azt, hogy a nyereségérdekelte média elsősorban a kereskedelmileg sikeres tartalmakat közvetíti. Mégpedig úgy, hogy szórakoztató műsoraival a széles közönséget – a jól kereső közép- és felsőosztályokat – célozza meg. A domináns tartalmak pedig többnyire műfajilag is, tematikailag is egysíkúak. A hírekben tipikusan a bűnügyek, a zenei műsorokban a könnyűzene, a játékfilmekben az erőszak és a

szex vannak túlsúlyban. A műsorfolyamban a filmsorozatok, a játékfilmek és a vetélkedők vannak túlsúlyban. A műsorszolgáltatók óvakodnak attól, hogy nehezen fogyasztható tartalmakkal frusztrálják könnyű kikapcsolódásra vágyó közönségüket. Biztonságosabb üzleti stratégiát jelent az olyan, sztereotípiákra építő tartalmak továbbítása, amelyek megítélésében szilárd társadalmi konszenzus alakult ki, és amelyek nem kavarhatnak felesleges, közönségriasztó vitákat.⁹

Így azonban a műsorgyártás sematikusává válik.¹⁰ A folyamat szükségszerűen azzal jár, hogy a tömegkommunikációs csatornák „eldugulnak”: a korlátozott számban hozzáférhető frekvenciákon csak bizonyos típusú programok jelennek meg, kiszorítva a nehezebben befogadható, tényfeltáró-, oknyomozó-elemző politikai műsorokat, alternatív zenéket és filmeket a kínálatból. A piac szempontjából csekély súlyú kisebbségek nézetei és értékei hiányoznak a kereskedelmi érdekek szerint szerveződő médiából. De káros a folyamat a többség szempontjából is: alternatív nézőpontok és kritikus vélemények híján a közbeszéd dogmatikusává és unalmassá válik, a média pedig nem látja el politikai ellenőrző funkcióját.

A dallaszizálódáson másrészt a kulturális értékrend amerikanizálódását értik. Azt, hogy az amerikai termékek és azok hazai gyártású mutánsai elárasztják a nemzeti médiapiacokat, és a háttérbe szorítják a helyi-nemzeti sajátosságokat – nemcsak az angolszász tulajdonban álló médiumokon, de az olyan európai médiavállalkozásokon keresztül is, mint például a Fininvest.

A médiabirodalmak meghatározó befolyása a közbeszédre nemcsak a közönséget teszi kiszolgáltatottá, de azokat a hazai művészeket, kreatív munkát végző szakembereket is, akik egzisztenciális okokból nem szállhatnak szembe a domináns közízléssel. Normakövetésre ösztönzi őket, elveszi a kedvüket a kísérletezéstől. Sokszor az sem elég, ha alkalmazkodnak a globális médiumok diktálta követelményekhez, mert áraik nem versenyezhetnek az amerikai (vagy éppen olasz vagy brazil) filmgyárak, hanglemezkiadók és produkciós irodák dömpingáráival. A globális médiumokban kínált műsorok kulturális asszimilációhoz vezetnének.

Azt, hogy ezek az érvek nem megalapozatlanok, számos adat bizonyítja. Az alábbiakban csak két európai országból idézek példákat. A német mozikban bemutatott filmek több mint 90 százaléka a hollywoodi filmgyárakból kerül ki. Ugyanitt a rádiókban játszott számok több mint 80 százalékában angolul énekelnek (Croteau & Hoynes 1997:304). Egy másfél évtizedet átfogó magyarországi felmérés szerint az elmúlt években megnőtt a tévében sugárzott szórakoztató műsorok aránya. Különösen az észak-amerikai gyártású tévéműsorok – elsősorban filmsorozatok és játékfilmek – részesedése növekedett, miközben a magyarországi és európai gyártású műsorok aránya csökkent (Terestyéni 1999:50-55). Emellett a hazai gyártású műsorok között is mind több olyan akad, amely nyugati mintákat követ. A média kulturális befolyásáról tanúskodik az is, hogy Magyarországon – és világszerte – mind több újszülöttet keresztelnek el a szappanoperák népszerű hősei után (Cseri 1999).

Az emberek értékrendjének dallaszizálódását illusztrálja egy másik empirikus vizsgálat is. A Kecskeméti Tanítóképző Főiskola 1995-ben készült, publikálatlan felmérése szerint a felnövő generációk egyes csoportjainak jövőképe az amerikai sorozatok eszményeiből táplálkozik. A 10-14 éves alföldi tanyasi gyerekek például úgy szeretnék látni felnőttkori önmagukat, hogy majd az úszómedencéjük partján a napernyő árnyékában kortyolgatják koktéljukat. Olyan helyzetek válnak számukra mintákká, amelyekkel csak a képernyőn találkoztak.

A médiaimperializmus tézise szerint a médiabirodalmak urainak gazdasági és kulturális terjeszkedésétől nem választható el megnövekedett politikai befolyásuk sem. E gondolatnak van egy erősebb és egy gyengébb változata. Az erősebb a média közvetlen politikai befolyását hangsúlyozza. Az egyik magyar médiateoretikus például így fogalmaz: „A választásokon győztes kormányzati hatalom mellett és felett ugyanis az a társadalmi csoport, amely a politikailag monolit tömegmédiumokhoz privilegizáltan és folyamatosan hozzájut, valóban meg tudja határozni a közhatalom döntéseit és játékterét. (...) A súlypont »partokráciától« a »mediokráciához« kerül így át” (Pokol 1995:80-82). Ezt a nézetet látszik példának látni Berlusconi már említett esete: a Fininvest vezetője miniszterelnökké választotta magát (nem mellékesen azonban az üzletember néhány hónappal később lemondásra kényszerült).

A gondolat gyengébb változata a média közvetett politikai befolyását hangsúlyozza. Akár helyi-nemzeti kézben, akár valamelyik „világbirodalom” tulajdonában vannak, a médiumok híreik zömét nemzetközi hírügynökségektől és olyan globális hírcsatornáktól szerzik be, mint amilyen például a Time Warnerhez tartozó és a világ több mint száz országában sugárzó CNN. Mivel a hírek összegyűjtése költséges, a kisebb vállalkozások nem veszik fel a versenyt a nagy nemzetközi tudósítói hálózattal rendelkező hírügynökségekkel. Így ezek megszabhatják, milyen események válnak hírré. A hírügynökségek mellett politikai befolyást tulajdonítanak az olyan, az egész világot behálózó reklámügynökségeknek is, mint például a Procter & Gamble. A hirdetések szétosztása is lehet a nyomásgyakorlás eszköze (Tunstall 1977:45-55).

A médiabirodalmak politikai hatalmának kérdése azért fontos, mert ha igaz, hogy vezetőiknek valóban aránytalanul nagy – vagyis az egyszerű állampolgárokénál nagyobb – politikai befolyásuk van, akkor e befolyás legitimitása is kérdéses, mert a köz támogatása nélkül játszhatnak szerepet a köz ügyeinek formálásában. A politikai intézményrendszer vezetőivel szemben az ő esetükben éppúgy hiányoznak a demokratikus felhatalmazást nyújtó választási vagy delegálási mechanizmusok, mint azok a formális és informális ellenőrző intézmények, amelyek behatárolják a hivatásos politikusok hatalmát.¹¹

Miért nincsenek formális ellenőrző szervek? Éppen azért, mert e médiabirodalmak nem helyi vagy nemzeti szinten szerveződnek, mint a hagyományos politikai szervezetek, hanem a nemzetek felett. Ezen a szinten pedig nem alakultak ki azok az intézmények, amelyek felügyelhetnék a multinacionális cégeket, és szabályozhatnák működésüket.

Kérdéses az is, hogy az oligopolisztikus médiapiaci helyzetben mennyire működnek megbízhatóan az olyan informális ellenőrzési formák, mint a nyilvánosság. Kétségtelen ugyan, hogy az újságírók ilyenkor is figyelemmel követhetik azoknak a cégeknek a kétes ügyeit, amelyekhez tulajdonosaiknak nincs közük. Azt azonban már nem tehetik meg, hogy a rendszert, a fennálló viszonyokat vagy magát a kapitalizmust bírálják, hiszen ezzel már a status quo fenntartásában érdekelt kenyéradók érdekeit sértene. Amédiabirodalmak által felosztott piacon az újságírók egzisztenciálisan kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, mint egy valóban sokszereplős médiapiacra.

Gyarmatosítás és ellenállás

A médiaimperializmus tézise szerint tehát a médiabirodalmak által felhalmozott gazdasági, kulturális és politikai tőke egyfajta modern kolonizáció eredménye. E gyarmatosítás miatt egyfelől az állampolgárok és egyes társadalmi csoportok, másfelől egész nemzetek veszítik el korábbi identitásukat és válnak kiszolgáltatottá. Az alábbiakban azt vizsgálom meg, hogyan érvényesül a médiaimperializmus feltételezett homogenizáló hatása.

Gazdasági és kulturális hatás

A médiaimperializmus tézise négy előfeltevésen nyugszik. Egyrészt azt feltételezi, hogy a különböző társadalmi csoportok médiafogyasztási szokásai azonosak, így ugyanazok az üzenetek jutnak el hozzájuk. Másrészt azt, hogy a közönség homogén: valamennyi tagja azonos módon reagál a médiában közvetített tartalmakra. Harmadrészt azt, hogy a dallaszizálódás valamennyi médiumban és a kultúra valamennyi területén azonos intenzitással megy végbe. Végül pedig azt, hogy a médiafogyasztók fenntartások nélkül fogadják be a közvetített üzeneteket. Vagyis a médiaimperializmus logikája szerint a tömegkommunikáció egyirányú folyamat, amelyben az egyik fél – a média – aktív szerepet játszik, míg a másik fél – a közönség – passzivitásra van kárhóztatva.

Ezek a háttérfeltevés az azonban nem állják meg helyüket. Aki azt hiszi, hogy a befogadók médiafogyasztási szokásai azonosak, és egyformán reagálnak a közvetített tartalomra, figyelmen kívül hagyja az egyéni és csoportváltozók – a nem, az életkor, a foglalkozás, az iskolázottság, a korábbi tapasztalatok, az ízlés, a véleményvezérek – szerepét. Márpedig a bőséges empirikus adatok szerint e változók meghatározzák az üzenetek befogadásának módját (Angelusz 1983:86-102). Az első két feltevést tehát el kell vetnünk.

Vitathatóak a harmadik feltevés is. Croteau és Hoynes három olyan strukturális „szűrőt” sorol fel, amely csökkenti és módosítja a globalizálódott médiabirodalmak homogenizáló hatását: (1) a nemzeti és helyi médiumok jelenlétét, (2) a médiabirodalmak helyi viszonyokhoz való alkalmazkodását és (3) a médiafogyasztás nemzeti és kulturális rétegzettségét (1997:307-312). E szűrők miatt a dallaszizálódás nem jellemzi valamennyi médiumot egyforma mértékben.

1. Míg a nyugati kulturális tartalmak és formák valóban dominálnak egyes médiumokban, más médiumok továbbra is megőrzik helyi-nemzeti orientációjukat. Az elektronikus médiumok kínálata mind jobban idomul a nemzetközi trendhez, de a nyomtatott sajtó termékeinek kevésbé változik az arculatuk. Croteau és Hoynes állítását támasztják alá például a magyarországi sajtópiaci fejlemények is. Hiába került a megyei lapok többsége nyugat-európai médiabirodalmak kezébe, az elmúlt tíz év nyilvánvaló tartalmi és formai változásai ellenére változatlanul a helyi eseményekre összpontosítanak, és még mindig nagyobb teret szentelnek a magyar újságírásra jellemző publicisztikának, mint a nyugati sajtótermékek. A helyi témákat jó terepismerettel rendelkező helyi szerzők dolgozzák fel, igazodva olvasóik tartalmi és formai elvárásaihoz. Szemben a médiaimperializmus tézisének állításával, a különböző médiumok nem ugyanazokat az üzeneteket közvetítik.

2. A globális médiabirodalmak sokszor igyekeznek alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz. A Music Television más műsort sugároz Európában és Latin-Amerikában. Croteau és Hoynes érvét támasztja alá Szőnyei egyik tanulmánya is, amelyben megállapítja, hogy a lemezkiadó cégek a nemzetközi sztárok futtatása mellett folyamatosan keresik a nemzeti tehetségeket is. E gyakorlat jellemző módja az, hogy a multinacionális lemezgyártók felvásárolják a független lemezkiadókat a velük leszerződött hazai előadók műveinek kiadási jogaival együtt (1993:108). Vagy vegyünk egy magyar példát: a holland Story magazin magyar változata Sharon Stone és Bruce Willis magánélete mellett rendszeresen beszámol Bíró Ica és Koncz Gábor magánéletéről is.

3. A „dallaszizált” tartalmakat a médiafogyasztók gyakran különbözőképpen értelmezik nemzeti és kulturális sajátosságaik függvényében. Ugyanaz az üzenet új kontextusba kerülve más értelmet kap. Egy példa: a magyarországi mozilátogatók, könnyűzene- és sportrajongók többsége már megtanulta elfogadni a feketét, és lelkes rajongója az olyan személyiségeknek, mint Eddie Murphy, Will Smith vagy Magic Johnson. Ám a mögöttes üzenet, hogy tudniillik a borszín nem számít, nem jut el hozzá. Valószínűleg változatlan intenzitással gyűlöli például a romákat. A multikulturalizmus eszményét csak felszínesen teszi a magáévá. A különböző befogadó közönségek sokféleképpen értékelik ugyanazt az üzenetet.

Croteau és Hoynes észrevételeit továbbiakkal is kiegészíthetjük. A globalizálódás homogenizáló hatását csökkenti az is, hogy a dallaszizálódás csupán bizonyos műfajokat érint. Például a már említett játékfilmet és könnyűzenét, miközben a hagyományokhoz jobban ragaszkodó szépirodalomban alig érvényesül a hatása. Ebben éppen a nemzeti sajátosságok a meghatározóak.

Abban az esetben pedig, ha importált műfajokban – például a szappanoperában – hazai gyártó vállalkozik önálló műsorkészítésre, akkor az angolszász ötleteket helyi sajátosságokkal ötvözi. A gazdagréti lakótelepen forgatott magyar Szomszédok már nem azt az üzenetet közvetíti, mint az azonos című, kertvárosi közegben játszódó ausztrál Neighbours. A különböző nyugati kvízműsorokból ötletet merítő magyar produkció, a Mindent vagy semmit! nézői a hazai sporttörténet tárgykörében is bővíthetik műveltségüket.

Végül vitatható a negyedik feltevés is – az tudniillik, hogy a közönség az üzenet passzív befogadója. A kilencvenes

évekre az emberek számottevő része – a tapasztalatlanabb gyerekek kivételével – rutinossá, „médiatudatosná” vált. A médiapiacra is öntudatos fogyasztóként viselkedik. Válogat. Tudja, hogy bizonyos produktumokat rá akarnak szólni, és megtanult védekezni ellenük. A közönség gyanakvását nemcsak a média hatalmáról szóló, már említett filmek jelzik. A nyugati országokban erről tanúskodik az olyan civil szervezetek elszaporodása is, amelyek a tudatos médiafogyasztásra kívánják nevelni a társadalmat, és a demokratikus média-hozzáférés és a sokszínű kínálat jelszavával lépnek fel a tulajdonkoncentráció ellen (Szecső 1995:12-13; Gerbner 1997:15-24). Magyarországon pedig e hártó-védekező reakció meglétét támasztják alá azok a kutatások, amelyek a médiumok tekintélyének csökkenéséről számolnak be, jelezve, hogy az emberek megkérdőjelezték a médiumok politikai szavahihetőségét (Závecz 1999:87-101). A Friderikusz show-hoz érkezett nézői levelek elemzésével Dessewffy Tibor azt mutatja ki, hogy a közönség egy része igen kritikus: éberrel figyeli a műsorvezető minden mozdulatát, jegyzi a „hibákat”. Sőt, a műsorvezetésben is aktív szerepet követel magának: javaslatokat fogalmaz meg és juttat el a szerkesztőhöz (1997:196).

Politikai hatás

Külön kérdés, hogy a nemzetközi hírügynökségek és a globális hírcsatornák megjelenése milyen hatást gyakorol a politikai hírműsorokra, és ezeken keresztül a közvéleményre. A legtöbb kutató és számos empirikus adat szerint a média elsődleges hatása a politikai „napirend” kialakításában rejlik. A médiumok nem azt határozzák meg, hogy az emberek mit gondoljanak, hanem azt, hogy miről gondolkodjanak (például Swerdlow 1989:195). Politikai hírtérképe annak az eseménynek van, amelyet a hírügynökségek közlésre érdemesnek tartanak (Tunstall 1977:45). A szerkesztők szelektálják és értelmezik a világban történő eseményeket. „A hírek nem a nap eseményeit tükrözik. Olyan narratívák (stories) sorozatát alkotják, amelyeket az újságírók szerkesztenek a nap eseményeiről” – írja például McCombs (1994:11).

Empirikus felmérések tanúskodnak arról is, hogy a médiumok közvetlen hatása általában a létező vélemények megerősítésére korlátozódik; a média kevésbé alkalmas a rögzült attitűdök megváltoztatására. Véleményformáló hatása elsősorban azokban a tárgykörökben van, amelyekről a közönség nem rendelkezik közvetlen tapasztalatokkal (Szabó 1989:76-86). A globális hírforrások olyan dolgokról – a világ távoli pontjainak történéseiről – közvetítenek információt, amelyekről az átlagos nézőnek-hallgatónak-olvasónak nincsenek személyes tapasztalatai. Az emberek külpolitikai nézeteire tehát valóban hatást gyakorolhatnak.

Más a helyzet azonban a belpolitikai ügyekkel. Ezek esetében a globális hírforrások nincsenek abban a helyzetben, hogy meghatározzák: mi és hogyan kerüljön a közönség elé. Az újságírók informátoraitól, ismerőseiktől, levéltárakból, sajtótájékoztatókból, a közszereplőkkel készített interjúkból szerzik be információikat. A híryanag különböző forrásokból különböző hangsúlyokkal jut el a médiumokhoz és a sajtótermékekhez, és ezeken keresztül az emberekhez.

Emellett a hazai politikai események – így a költségvetési döntések, áremelések, sztrájkok, iskolabezárások – sokszor közvetlen hatást is gyakorolnak az emberekre. A személyes tapasztalaton alapuló nézeteket pedig a média és a sajtó nehezebben változtatja meg. Azok tehát, akik a nemzeti demokratikus intézményeket féltik a globális média „illegitim” politikai befolyásától, túlbecsülik a médiabirodalmak hatalmát.

Globális média helyi hangsúlyokkal

A médiaimperializmus tézise szerint a globalizálódó média hatására egész nemzetek veszítik el korábbi kulturális identitásukat, és válnak a médiával szövetséges politikai erők játékszerévé. A fentieket figyelembe véve azonban valószínűbb az, hogy a médiabirodalmak homogén üzenetei viszonylag heterogén módon érvényesülnek.

A globális média főként azoknak az identitását és világképét alakítja át, akik sok időt töltenek tévénézéssel és rádiózással, és keveset olvassák a nyomtatott sajtót. Azokét, akik többnyire modern szórakoztató műfajokat – elsősorban amerikai játékfilmeket és sorozatokat – néznek, és kerülnek az olyan, hagyományos médiatartalmak, mint a színházi közvetítések, szépirodalmi adaptációk, klasszikus hangversenyek. Azokét, akik médiafogyasztási szokásaikban kevésbé tudatosak. Feltehetjük azt is, hogy a globális média hatása jobban érvényesül azok körében, akiknek gyenge az azonosságtudatuk, vagy egyenesen kulturális kisebbségi érzéssel küzdenek. Így védtelenebbek a befolyásolási kísérletekkel szemben az iskolázatlanabb és szegényebb csoportok, valamint azok a nemzeti-etnikai közösségek, amelyek hátrányos helyzetük miatt kulturálisan kevésbé emancipáltak. A gyenge, még formálódó azonosságtudattal rendelkező csoportok között is a legvédtelenebbek közé tartoznak a gyerekek. Azt, hogy rájuk nagyobb hatást gyakorol a média, empirikus felmérések is alátámasztják (például Swerdlow 1989:204).

A globális média kisebb hatást gyakorol azokra, akik információikat nemcsak az elektronikus médiából szerzik be, hanem újságot is olvasnak. Akik nemcsak a modern szórakoztató programokat, de a hagyományos műfajokat is figyelemmel kísérik. Akik médiafogyasztási szokásaikban tudatosabbak. Vagyis azokra a társadalmi csoportokra gyakorol kisebb hatást, amelyek önálló és markáns kulturális hagyományokkal rendelkeznek, döntéseiket autonóm módon hozzák, és képesek érdekeik és értékrendjük hatékony képviselésére. Így az erős identitással bíró csoportok – mindenekelőtt az értelmiség és a jómódú rétegek – ellenállóbbak a befolyásolási kísérletekkel szemben.¹²

A médiaimperializmus tézise tehát csak erős megszorításokkal igaz. A médiában megjelenő tartalmak homogenizálódása nem vonja maga után a közönség világképének azonos mértékű homogenizálódását. Azok, akik a médiakoncentráció nyomán kialakuló globális médiabirodalmak totális hatalmától tartanak, túlbecsülik a folyamat jelentőségét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a médiaimperializmus tézise ne valóságos problémákkal foglalkozna. Hiszen a médiabirodalmak éppen azoknak a társadalmi csoportoknak a gondolkodására gyakorolják a legnagyobb hatást, amelyek – alacsonyabb műveltségük, rosszabb anyagi helyzetük, etnikai vagy kulturális hovatartozásuk miatt – egyébként is kiszolgáltatottabbak a befolyásolási kísérletekkel szemben.¹³

Miért a média?

Felvetődik az a kérdés is, hogy ha a médiaimperializmus tézise csak erős megszorításokkal igaz, akkor mi magyarázhatja népszerűségét? Miért terjesztik olyan sok formában, és miért fogadják el olyan sokan?

A válasz talán a médiaimperializmus tézisének politikai felhangjaiban és a média közmegítélésében rejlik. A médiaimperializmus tézise kiválóan alkalmas egyfajta negatív politikai identitás megfogalmazására – úgy a jobb-, mint a baloldalon.

Azok a jobboldali politikusok, akik megfogalmazzák a médiaimperializmus elméletét, a hangsúlyt rendszerint a média globalizálódására és a benne közvetített tartalom amerikanizálódására teszik. Elítélve a globálist és az amerikaiakat, egyúttal saját helyüket is meghatározzák a politikai térben: demonstrálják elkötelezettségüket a nemzeti hagyományok és az európai kulturális értékek mellett. A médiaimperializmus tézise kiválóan illeszkedik népi-nemzeti retorikájukba.

Azok a baloldali politikusok, akik megfogalmazzák a médiaimperializmus elméletét, rendszerint arra helyezik a hangsúlyt, hogy az egyszerű emberek kiszolgáltatottá válnak a befolyásosokkal szemben. Elítélve a hatalmasokat, egyúttal saját helyüket is meghatározzák az elnyomottak, a szegények mellett és az elitekkel szemben. A médiaimperializmus tézise kiválóan illeszkedik osztályharcos retorikájukba.

A médiaimperializmus tézise az elvont politikai elveket lefordítja a hétköznapi valóság nyelvére, és így jól kommunikálhatóvá teszi őket. Hangoztatása szimbolikus politikai tett. A média ráadásul ideális alanya mindazoknak a politikusoknak, akiknek ellenségképre van szükségük. A média könnyű célpont, mert az emberek nem látják át bonyolult működési mechanizmusait, és ezért megítélésében előítéleteikre és a véleményvezérek sommás véleményére támaszkodnak. A médiaimperializmus tézisének népszerűségében nem kis szerepe van annak, hogy épít az embereknek a médiával szemben érzett természetes gyanakvására.

Végül a médiaimperializmus tézisének közvetlen politikai haszna is lehet. Hangoztatásával egyes politikusok kétségbe vonhatják az őket gyakran bíráló média szándékainak tisztességét. Ha a média „idegen érdekeket” szolgál, nem kell tárgyyszerűen válaszolniuk a bírálatokra. A médiaimperializmus tézise különösen azoknak a politikusoknak jön kapóra, akik a médiában – a „negyedik hatalmi ágban” – nem a demokratikus intézményrendszer legitim részét látják, hanem politikai riválist, és ezért tartanak tőle.

Felhasznált irodalom

- Adorno, Theodor W. & Horkheimer, Max (1995): The culture industry: enlightenment as mass deception. In: Boyd-Barrett, Oliver & Newbold, Chris (szerk.): Approaches to Media. A Reader. London & New York: Arnold.
- Angelusz Róbert (1983): Kommunikáló társadalom. Budapest: Gondolat.
- Bryant, Jennings & Zillmann, Dolf (szerk., 1994): Media Effects. Advances in Theory and Research. Hillsdale, New Jersey - Hove, UK: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Bourdieu, Pierre (1983): The forms of capital. In: Richardson, John G. (szerk.): Handbook and Theory of Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood Press.
- Croteau, David & Hoynes, William (1997): Media/Society. Industries, Images, and Audiences. London, New Delhi, Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Curran, James (1996): Mass Media and Democracy: A Reappraisal. In: Curran, James & Gurevitch, Michael (szerk.): Mass Media and Society. London: Arnold.
- Cseri Péter (1999): Dzszeniferek és Szebasztianok. Népszabadság, május 21.
- Dessewffy Tibor (1997): Fridisták, avagy a kvalitatív közönségkutatás relevanciája. In: Terestyéni Tamás (szerk.): Médiakritika. Budapest: Osiris/MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.
- Fowler, Mark S. & Daniel L. Brenner (1982): A Marketplace Approach to Broadcast Regulation. Texas Law Review, 60/207.
- Gálik Mihály (2000): Médiagazdaságtan. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Aula Kiadó.
- Gerbner, George (1997): Mozgalom a kulturális környezet védelméért. In: Terestyéni Tamás (szerk.): Médiakritika. Budapest: Osiris/MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.
- Keane, John (1999): Média és demokrácia. Budapest: Helikon.
- McCombs, Maxwell (1994): News Influence on Our Pictures of the World. In: Bryant, Jennings & Zillmann, Dolf (szerk., 1994): Media Effects. Advances in Theory and Research. Hillsdale, New Jersey - Hove, UK: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- McQuail, Denis (1996): Mass Communication Theory. An Introduction. London: SAGE.
- Miquel, Pierre (1984): Histoire de la Radio et de la Télévision. Paris: Librairie Académique Perrin.
- The Nation (1998) június.
- Pokol Béla (1995): Médiahatalom. Budapest: Windsor Kiadó.
- Strover, Sharon (1995): Recent Trends in Coproductions: The Demise of the National. In: Corcoran, Farrel & Preston, Paschal (szerk.): Democracy and Communication in the New Europe: Change and Continuity in East and West. Cresskill, New Jersey: Hampton Press, Inc.
- Swordlow, Joel (1989): A question of impact. In: Cook, Philip S. & Gomery, Douglas & Lichty, Lawrence W. (szerk.): American Media. The Wilson Center Press, Washington DC.
- Szecső Tamás (1995): A globális kommunikáció törésvonalai. In: Info-Társadalomtudomány, december.
- Szecső Tamás (1998): Adalékok a közszolgálati műsorszórás fogalmához. In: Tömegkommunikáció és társadalom. Három tanulmány. Magyar Rádió Részvénytársaság.
- Szónyi Tamás (1993): „A zene mindenkié”. In: Alternatív média Magyarországon I., (szerkesztette Sükösd Miklós), Mozgó Világ, 11. sz.
- Terestyéni Tamás (1999): A magyarországi televíziós műsorkínálat változása a nyolcvanas évek közepétől a kilencvenes évek végéig. Jel-Kép, 1. sz.

Tomlinson, John (1991): Cultural Imperialism. London: Pinter Publishers.
Tunstall, Jeremy (1977): The Media Are American. Columbia University Press, New York.
Weymouth, Anthony & Lamizet, Bernard (szerk., 1996): Markets & Myths. Forces for Change in the European Media. London & New York: Longman.
Závecz Tibor (1999): Főszerepből karakterszerep. A média presztízse a magyar lakosság körében 1988 és 1998 között. In: Sárközy Erika (szerk.): Rendszerváltás és kommunikáció. Budapest: Osiris.

Lábjegyzetek

- 1 A Kritika 2000 áprilisi számában megjelent tanulmány átdolgozott és bővített változata.
- 2 A koncentráció fogalmát Weymouth és Lamizet így definiálja: „több, formálisan független médiavállalkozás egyetlen vállalatban vagy vállalatcsoportban való egyesülése fúzió vagy felvásárlás révén”. Ugyanők a globalizációt a következőképpen határozzák meg: „a nemzetközi tőke és gyártási stratégiák beáramlása a nemzeti piacokra az 1980-as évek deregulációs politikája nyomán” (1996:xix, xxi).
- 3 Vö. Bourdieu (1983:241-258).
- 4 A lokalizálódás fogalma a helyi vételkörzetű és főként helyi ügyekkel foglalkozó rádióállomások és tévécsatornák megjelenését jelöli. Mint az alábbiakból is kiderül, a helyi adók megjelenése egyet jelentett az állami média monopóliumának megszűnésével és a plurális helyi médiapiacok megszületésével.
- 5 A magas frekvenciahasználati díj mellett szól – a költségvetési megfontolások mellett – az az érv, hogy a nagyobb összeg kifizetésére képes versenyző nagyobb valószínűséggel gyárt színvonalas műsorokat és teljesíti a műsorszolgáltatási szerződésben foglalt vállalásait, hiszen a nagyobb anyagi befektetés elméletileg jobb műsorokat eredményez. Az azonban, ha a médiumokat magas összeg befizetésére kényszerítik, sokszor mégis a kívánttal ellentétes hatást éri el: a műsorszolgáltató a központi költségvetésnek fizetett kiadások okozta veszteséget éppen a műsorgyártáson takarítja meg.
- 6 Például John Keane (1991) vagy James Curran (1996).
- 7 Például Mark S. Fowler és Daniel L. Brenner (1982).
- 8 Csurka István szavait idézi a Népszava 2000. május 20-i száma.
- 9 Bizonyos témájú viták – például a társkapcsolatokról folytatott eszmecserek – persze nem hiányoznak a kereskedelmi médiumok kínálatából. Politikai-ideológiai töltetű kérdések azonban csak ritkán – választások vagy válságok idején – jelennek meg a kereskedelmi médiumok vitaműsoraiban, illetve a reggeli és késő esti órákra szorúlnak, hiszen sokszor élesen megosztják a társadalmat.
- 10 Természetesen vannak ellenpéldák is. Magyarországon például a kereskedelmi tévék megjelenése óta bizonyos műsorokban – például a híradókban – állandó innovációra kényszerülnek a versenyzők. Ezek az innovációk azonban főként formaiak, nem tartalmiak. A további koncentráció, a versenyzők számának csökkenése pedig még ezt az innovációs készséget is tovább csökkentheti.
- 11 Ezekkel az aggályokkal szemben a médiabirodalmak képviselői úgy vélekednek, hogy a média irányítói legitimebbek, mint a politikai elit, hiszen nemcsak négyévente, hanem minden nézettség-mérés alkalmával megmérettetnek. Érvelésük szerint a közönségpiac a választási rendszerhez hasonló legitimációs mechanizmusként működik. Arra is felhívják a figyelmet, hogy a média politikai uralmáról beszélni mindaddig túlzás, ameddig a médiafogyasztás önkéntes.
- 12 Sükösd Miklós – akinek itt köszönöm meg írásom korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéseit –, hívta fel a figyelmemet arra, hogy senki nem vonhatja ki magát teljesen a kultúra globalizálódásának hatásai alól. Így a jelen írás is zömmel angolszász forrásmunkákra támaszkodik, a nyugati társadalomtudományi szabványokat igyekszik követni, és angoltól magyarított szakkifejezéseket használ.
- 13 Sokszor közéjük tartoznak azok az „úrgazdagok” is, akik nehezen találják helyüket abban a számukra új társadalmi közegben, amelyről korábban csak a médián keresztül szerezhettek ismereteket. A jólét tehát önmagában nem jelent szükségszerűen immunitást a médiában közvetített tartalmakkal szemben.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)

- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

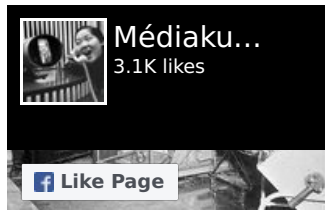
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 tavasz

Jog

[Cseh Gabriella](#) - [Sükösd Miklós](#):

A törvény ereje. A médiatörvény értékelése felé

A magyar médiatörvény értékelése felé¹

Az alábbi tanulmány a magyar médiatörvényt elemzi, és szempontokat kíván adni a törvény átfogó értékeléséhez. Először bemutatjuk a médiatörvény hét éven át (1989-től 1995-ig) húzódó elfogadásának, késlekedésének fő okait. Elemezzük a törvényalkotókra ható különböző - médiaháborús politikai, illetve jogi, gazdasági, technológiai és civil társadalmi - hatásokat. A tanulmány második részében áttekintjük: mennyiben tekinthető a „médiavilág alkotmányának” a médiatörvény; milyen médiatípusok létrejöttét teszi lehetővé, s miért alkalmaz gumifogalmakat. A harmadik részben a nemzetközi szabályozási típusok között helyezzük el a magyar médiatörvényt. Végül néhány általános értékelési szempontot határozunk meg. Mennyiben hozott jogbiztonságot a törvény a média területén? Milyen hatással volt a törvény elfogadása az országos és a helyi médiavilág átalakulására? Segítette-e a törvény az audiovizuális szektor EU-jogharmonizációját? Szembenéz-e a digitalizáció és a médiakonvergencia problémáival? E szempontok segíthetnek elvégezni a médiatörvény átfogó értékelését, kijelölni történelmi helyét, meghatározni erősségeit és gyengéit.

A demokratikus médiatörvény ötlete a rendszerváltás lázában, 1989-ben fogant. Am a jogszabály rendkívül hosszú, körülbelül hétéves terheesség és vajúdás után született meg a Magyar Országgyűlésben 1995. december 21-én. Az 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról (a továbbiakban médiatörvény) 1996 februárjában lépett hatályba.

A médiatörvény radikális jogi és szakmai váltást hozott. Nem az évtizedeken át kiérlelt, a pártállami kereteket, illetve a közmédia monopóliumát kiindulásnak tekintő rádiós és tévés kultúra koncepcióit rögzítette, nem szerves fejlődési folyamat eredményeképp született. A fiatal magyar demokrácia törvényhozását határozott politikai akarat motiválta: a mediaszabadság, a sokszínű médiavilág törvényi biztosítékait kívánta megalkotni. A törvény hatályba lépése előtt, az 1990-es rendszerváltástól 1996-ig a médiavilág nagy része - például a szinte monopóliumot élvező Magyar Rádió és Magyar Televízió - a kommunista pártállami korszak jogi kereteinek maradványai között működött. A médiumok egy másik csoportja - például az 1980-as években elterjedt kábeltévék világa - nagyrészt szabályozatlan maradt. Végül kereskedelmi médiumok csak marginálisan léteztek Magyarországon a törvény elfogadása előtt.

A törvény késlekedése miatt tehát a magyar kereskedelmi média - s így a plurális médiapiac - megteremtése lemaradt a nyugat-európai országok, sőt számos közép- és kelet-európai ország médiapiacának strukturális átalakulásától. A piac mellett a jog területén is ellentmondásos helyzet alakult ki. Kikiáltották a köztársaságot, kialakult a többpártrendszer, elindult a piacgazdaságra és a kapitalista rendszerre való áttérés: lezajlott az ország demokratikus átalakulása. Az alkotmány 1990-ben hatályba lépett módosítása rögzíti a sajtó- és szólásszabadságot, illetve a tulajon szentségét és a vállalkozás szabadságát. A médiavilág szabályozása, a médiatörvény nélküli helyzet azonban nem felelt meg a demokratikus politikai rendszer és az alkotmány által támasztott követelményeinek. E helyzet négy ellentmondásos elemét kell kiemelni:

1. A mediaszabályozás területén 1996-ig részben a kommunista rezsím szabályozása maradt irányadó.
2. Az ellentmondásos és jogilag rendezetlen helyzetben az Alkotmánybíróság (AB) jogszabály-értelmezésére volt szükség. (Lásd a 37/1992. (VI. 10-i) Alkotmánybírósági határozatot.)
3. Számos terület - többek között a kereskedelmi média egész területe, a nonprofit média, a médiahálózatok és maga a közmédia is - nagyrészt szabályozatlan maradt, illetve az ideiglenes szabályozás (például a helyi médiumoknak adott stúdióengedélyek) hosszabb távon törvényi szinten újraszabályozandóvá vált.
4. Mindennek következtében egészen a médiatörvény hatálybalépéséig nem jöhetett létre a demokratikus, plurális médiarendszer, és 1996-ig szinte teljes mértékben megmaradt a média állami monopóliuma. Ennek politikai hátterét az adta, hogy a médiatörvény a rendszerváltás időszakában az alkotmány által meghatározott úgynevezett „kétharmados” törvények sorába tartozik. Ezért megalkotásához és módosításához a demokratikus parlamentet alkotó pártok (az 1990-94-es ciklusban elsősorban a kétharmados törvények sorsát eldöntő kormánypárti MDF és

ellenzéki SZDSZ) lényegi egyetértése, a képviselők legalább kétharmadának támogatása szükséges. Ez azonban az úgynevezett médiaháború és a politikai bizalmatlanság miatt nem jött létre. E pártok azonban egyetértettek abban, hogy a törvény meghozataláig, vagyis a demokratikus szabályozás kialakításáig frekvenciamoratóriumra van szükség, nem szabad nagy jelentőségű, például országos frekvenciákat rendezetlen szabályozási helyzetben, törvényes keretek nélkül szétosztani.

A törvény hatálybalépése tehát nem fokozatosan, hanem egy csapásra teremtett új médiajogi fogalmakat, új médiatípusokat, új, tágra nyíló piaci lehetőségeket. A médiatörténelem új fejezete egyik napról a másikra kezdődött 1996 februárjában. E korszak alapvető jellegzetessége, hogy megjelent a kereskedelmi média és kiépült a duális – a kereskedelmi és közszolgálati pilléreken nyugvó – médiapiac. Am a médiatörténelmi változások jelenleg is tartanak, hiszen az 1996-os médiatörvény számtalan feladatot adott a jogalkalmazóknak, s jogszabályi keretekkel korlátozott lehetőséget a médiarendszer piaci és más szereplőinek.

A magyar médiaszabályozás alakulása eltér több más közép- és kelet-európai új demokrácia médiajogi fejlődésétől. A régió országaiban ugyanis általában a média-jogszabályok megreformált változatai, egymást követő nemzedékei veszik át a szabályozás feladatát. Magyarországon azonban eddig lényegében két korszakkal számolhatunk: az 1996 (a törvény előtti) és az 1996 (a törvény utáni) időszakokkal. A médiatörvény előtti állapot természetesen csak alkotmányossági és a demokratikus hatalomgyakorlás szempontjából tekinthető ex lex állapotnak. A többször módosított 1047/1974. (IX. 18.) minisztertanácsi határozat az Alkotmánybíróság előtt nem állta ki az alkotmányossági próbát 1992-ben. Az elektronikus médiumok – alkotmányba ütköző módon – mégis kormányfelügyelet alatt maradtak a médiatörvény hatálybalépéséig.

Mindezek alapján ki lehet mondani: a törvény mérföldkövet jelent a magyar média, médiaszabadság és médiajog történetében. Történelmi jelentőségét az adja, hogy megteremtette a jogbiztonság alapvető kereteit az elektronikus média területén, és lehetővé tette a demokráciának és a piacgazdaságnak megfelelő plurális médiarendszer törvényes létrejöttét.

Történelmi jelentőségének hangsúlyozása mellett azonban el kell mondani a médiatörvényről, hogy már hatálybalépésekor idejétmúlt volt. Nem válaszol ugyanis a Magyarországon már – vagy a közeljövőben – hozzáférhető új kommunikációs rendszerek kihívásaira.

Lényegében nem számol például az új, interaktív szolgáltatásokat nyújtó információs hálózatokkal, az internettel és a kábelrendszerekkel. Nem veszi figyelembe a digitalizáció és a mediakonvergencia (a hagyományos média, az internet és a telefonhálózatok egybeolvadása) trendjeit, következményeit. E trendek pedig az elektronikus médiáról alkotott egész felfogásunkat felforgatják (Sükösd 1999). Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezen technológiák szabályozása feltétlenül egy médiatörvény keretei közé tartozna. A jogalkotóknak azonban mindenképpen szembe kell nézniük az új kommunikációs technológiák támasztotta szabályozási kihívásokkal.

A törvény erősen politikai indíttatása jól érzékelhető minden olyan részletnél, ahol a politikai pártok és az Országgyűlés kerül szóba. E részletek – például a pártok kizárólagos delegálási joga a közszolgálati médiumok felügyeleti rendszerének elnökségi testületeibe és az ORTT-be – rendkívül részletesen kidolgozottak. Ugyanakkor más – nem politikai – szabályozási területek viszonylag elnagyoltak és elhanyagoltak, sőt egyáltalán nem szerepelnek. Általánosságban az is kimondható: a törvény intézményi megoldásokra vonatkozó nyelvezetét a politika nyelvezete határozza meg. A törvényttestben a politika – ezen belül konkrétan a pártpolitika – fogalmi hangsúlyosan szerepelnek.

A politikai és jogalkotói kompromisszum hosszadalmas keresésének gyümölcseként komplex és szövevényes jogszabály született. A médiatörvény gyakorlatba ültetése már a végrehajtás kezdetén nehézségekbe ütközött. E sorok írása idején, 2001-ben már feltétlenül elérkezett az idő a médiatörvény teljességre törekvő, médiapolitikai, jogértelmezési és gyakorlati jogalkalmazási szempontokat egyaránt átfogó elemzésére. Ezzel meg kellett várni a törvény végrehajtása során felmerülő kérdések néhány éves értelmezési gyakorlatát: az ORTT főbb határozatait, állásfoglalásait és a vitás jogértelmezési kérdéseket eldöntő bírósági gyakorlatot.²

A jelen írásban azonban ennél szerényebb feladatot szeretnénk elvégezni. Először bemutatjuk a médiatörvény késlekedésének okait. Elemezzük a törvényalkotókra ható különböző – politikai, illetve jogi, gazdasági, technológiai és civil társadalmi – hatásokat. A tanulmány második részében áttekinthetjük: mennyiben tekinthető a „médiavilág alkotmányának” a médiatörvény; s pontosan milyen médiatípusok létrejöttét teszi lehetővé, s miért alkalmaz gumifogalmakat. A harmadik részben a nemzetközi szabályozási típusok között helyezzük el a magyar médiatörvényt. Végül néhány általános értékelési szempontot határozunk meg. Mennyiben hozott jogbiztonságot a törvény a média területén? Milyen hatással volt a törvény elfogadása az országos és a helyi médiavilág átalakulására? Segítette-e a törvény az audio-vizuális szektor EU-jogharmonizációját? Szembenéz-e a digitalizáció és a mediakonvergencia problémáival? E szempontok segíthetnek elvégezni a médiatörvény átfogó értékelését, kijelölni történelmi helyét, meghatározni erősségeit és gyengéit.

Politikai, jogi, gazdasági, technológiai és civil társadalmi hatások a törvényalkotás folyamatára

A hazai médiatörvénynek nemcsak előkészítési ideje, hanem terjedelme is szokatlanul hosszú: 162 paragrafusának szövege a Magyar Közlönyben kihirdetve 45 oldalt foglal el. A magyar parlament ezzel összetett és szerteágazó médiatörvényt alkotott.

A több mint másfélszáz paragrafus részletekbe menően szabályozza a közszolgálati televíziók és rádiók működtetésének intézményeit, finanszírozását és felügyeleti rendszerét. Meghatároz új, Magyarországon a törvény hatálybalépése előtt lényegében ismeretlen médiajogi fogalmakat: a közszolgálati, a közműsorszolgáltató, a nem nyereségérdekelt (nonprofit), a szakosított és a hálózatos – továbbá implicit módon a kereskedelmi – médiumok típusait, s különböző tematikus előírásokat, illetve korlátozásokat határoz meg részükre. A törvény szabályozza az

eddig nem, vagy más célra használt országos, regionális és helyi frekvenciák szétosztásának elveit, s új felügyeleti intézményeket épít ki az elektronikus média szabályozására. A törvény korlátozni kívánja a médiamonopóliumok kialakulásának lehetőségét is. Emellett meghatározza a magyar – és a közszolgálati média esetében az európai – kultúripar termékeinek kötelező jelenlétét, s rendez számos más, a médiumok működésével és felügyeletével kapcsolatos kérdést.

Vajon miért nyúlt ilyen hosszúra a törvényalkotás folyamata, s miért sikerült ilyen hosszúra maga a jogszabály? Az okokat keresve rövid történelmi visszapillantást kell tennünk a rendszerváltást megelőző két év (1989-90), illetve az első demokratikusan választott kormányzat, az Antall-Boross-kormány (1990-94) időszakának és a Horn-kormány első másfél évének (1994-95) történetére, a médiát és a törvényhozókat ért hatásokra. Ez alatt a mintegy hét év alatt kezdődött és folyt a médiatörvény szakmai, politikai előkészítésének és vitájának nagy része. Mint minden jogszabály alkotása esetében, az adott időszak politikai, jogi, gazdasági, technológiai és társadalmi fejleményei ezúttal is rányomták bélyegüket a kodifikációs munkára. Az alábbiakban röviden áttekintjük e hatások irányait.

Politikai hatások

Az 1989-95 között eltelt hét évben a politika rendkívül változatosan, kifejezetten viharosan alakult. Ebben a hét évben zajlott le a demokratikus átmenet, a rendszerváltás, és kezdődött el a demokrácia konszolidációja. A médiaszabályozáshoz kötődő közéleti és szakmai kérdések pedig éppenséggel a politikai konfliktusok középpontjában álltak – a rendszerváltást megelőző demokratizálódás két évében és 1990-94 között, a médiaháború időszakában egyaránt.

A sajtószabadságot az 1956-os forradalom után először a demokratikus ellenzék követelte Magyarországon. Sőt, az illegálisan, viszonylag szűk körben, néhány ezer példányban terjesztett szamizdat folyóiratok, lapok és könyvek útján képes is volt azt megvalósítani a nyolcvanas évek során, körülbelül egy évtizeden át.³ A demokratikus ellenzék szellemi és gyakorlati előkészítése és a Gorbacsov által indított bel- és külpolitikai változások nyomán a szabad nyilvánosság követelése az 1988-ban indult demokratizálódás egyik fő témájává vált.⁴

Törvényről vitatkozva – a rendszerváltás előtt

A médiapluralizmust biztosító médiatörvény megalkotásának gondolata a nyolcvanas évek második felében merült fel először komolyan Magyarországon. Az érdemi vita két szinten kezdődött meg. Egyfelől az Igazságügyi Minisztérium szakapparátusa kezdett a törvény-előkészítési munkához a nyolcvanas évek végének politikai reformprogramja részeként. A Minisztériumban már 1989-ben konkrét törvény-előkészítői munka folyt. Ezt a munkát azonban gyorsan meghaladta az idő, hiszen az MSZMP által kezdeményezett, illetve engedett reformfolyamat dinamikája fokozatosan megfordult, és helyet adott az újonnan szerveződött demokratikus pártok kezdeményezéseinek, a valódi politikai pluralizmusra való felkészülésnek.

Másfelől a demokratikus átmenetet közvetlenül előkészítő 1989-90-es Nemzeti Kerekasztal-tárgyalás – ezen belül az úgynevezett nyilvánosság-szekció – nyújtott fórumot a törvényről való politikai vitához. A tét ebben az időszakban – 1989 telén, 1990 tavaszán – már az volt: hogyan lehet áttérni a pártmédiáról a pártatlan média gyakorlatára, a kommunista egypártrendszer propagandájáról a médiához való demokratikus hozzáférésre. A fő aktuálpolitikai kérdés pedig így szólt: hogyan lehetne biztosítani a közmédia kiegyensúlyozottságát, objektivitását, nyitottságát az új pártok iránt az első demokratikus, többpárti parlamenthez vezető választási kampány idejére. A média pártatlansága ekkor a békés átmenet zavartalanságát garantáló egyik fontos tényezőként jelent meg. E viharos politikai környezet, az éles politikai küzdelem és az ezzel járó politikai bizalmatlanság rányomta a bélyegét a vitára.

A médiatörvény kérdése tehát szerepelt az 1989-es Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások programján. Az első szabad választások előtti és alatti média-ellenőrzésről szóló rövidtávú viták azonban elvették az időt és az energiát a hosszabb távú tervezéstől, a médiatörvény alapelveinek következetes megtárgyalásától.⁵

Törvényalkotás és médiaháború

A médiatörvény megalkotása így a rendszerváltás utáni időszakra maradt. Az első demokratikusan megválasztott kormány időszakát (1990-94) a médiaháború és a médiatörvény előkészítésének egy időben zajló, kettős folyamata jellemezte. Az Antall-Boross kormány időszakában a médiaháborúval járó politikai bizalmatlanság volt a törvény-előkészítés elhúzódásának fő oka (Szekfű 1992; Sükösd 1992; Sükösd 1993b).

A törvény a rendszerváltás után módosított Alkotmány szerint kétharmados parlamenti támogatottságot igényel. Ezért az MDF-kormány időszakában a kormány médiapolitikája iránt bizalmatlan, ám a törvény megszavazásához nélkülözhetetlen ellenzék – elsősorban az SZDSZ – számos, a média függetlenségét biztosító, a kormányzati nyomás lehetőségét kizárni igyekvő, az ellenzék médiafelügyeleti képviselőjét lehetővé tévő intézményi garancia bevételét javasolta a törvénybe.

Ugyanakkor azonban a médiaháború és a kultúrharc szimbolikus értelmiségi politizálásának éve olyan szikrázó politikai konfliktusokat teremtettek, hogy az éveken át húzódó törvényalkotási vita ellenére nem nyílt érdemi lehetőség a törvényről való megegyezésre. Az 1990-es évek elején rendszeres utcai tüntetések zajlottak a köztvéve és a közzérádió épületei előtt, a közélet a volt pártlapok privatizációja és kormányzati sajtóbefolyásolás botránnyaitól volt hangos (Bajomi-Lázár 2001; Sükösd 1992). Göncz Árpád köztársasági elnök és Antall József miniszterelnök több alkalommal nyíltan ütközött a médiaelnökök kinevezésének módjáról folytatott vitában, az Alkotmánybíróság ítéletét kérve (Arato 1996).

Ilyen légkörben nem alakulhatott ki a törvényalkotáshoz szükséges politikai bizalom. 1994-től, a Horn-kormány

színrelépésétől a szerepek megfordultak, s ekkortól az új ellenzéki pártok – elsősorban a FIDESZ – követelték a média számára a közhatalomtól való, lehető legteljesebb függetlenség garanciáit. E bonyolult politikai garanciarendszer a törvény összetettségének egyik fő oka. Rögzítsünk minden lehetséges intézményi eljárást a törvényben az antidemokratikus kormányzati akciók lehetetlené tételére – ez a szándék a demokratikus konszolidáció korai szakaszát jellemző politikai bizalmatlanság következménye.

A bizalmatlanság légkörében a küzdő felek – a parlamenti pártok – jogilag kívánták biztosítani médiaközeli pozíciójukat, s kizárni az egyoldalú kormányzati befolyásolás lehetőségét. Minden feltételt és eljárást minél pontosabban, jogi eszközökkel rögzíteni a médiatörvényben, jogi eszközökkel kizárni a tekintélyelvű kormányzati médiabefolyásolást – ez a politikai megfontolás vált a médiaháború utáni médiabéke vezérmotívumává. A szándék abból a feltételezésből indul ki, hogy jogi eszközökkel lehetséges biztosítani a pártok média-hozzáféréseinek egyenlő esélyeit, a törvény kiküszöbölheti a liberális demokrácia konszolidációjának ellentmondó kormányzati beavatkozást. Mindez együtt vezetett a bonyolult, pártképviselőten alapuló médiafelügyeleti rendszer törvényi rögzítéséhez, s általában a médiatörvény részletes, szövevényes előírásaihoz, elsősorban a politikailag érzékeny területeken.

Jogi hatások

A törvény születésének körülményeit ugyanakkor nagyban befolyásolta a jogszabályi környezet változása is. A médiatörvény a parlamenti „törvénygyár” által alkotott sarkalatos törvények egyike, tulajdonképpen a rendszerváltást megalapozó egyik utolsó – bár időben kissé elcsúszott – jogszabálya. Érdeemes megemlíteni: az Antall-Boross-kormány időszakában, 1990-94 között az Országgyűlés összesen 432 törvényt hozott, illetve módosított. Az 1994 tavasza, a Horn-kormány hivatalba lépése és 1995 vége – a médiatörvény megszavazása – közötti másfél évben pedig 176 törvényt vagy törvénymódosítást fogadott el a Parlament.

A médiaszabályozás tartalmát a médiatörvény mellett számos más jogszabály is befolyásolja. Ide tartoznak mindenekelőtt az alkotmány vonatkozó rendelkezései, továbbá például a távközlésre, a reklámra, a gazdasági társaságokra, a versenyjogra, a szerzői jogra vagy a nonprofit szervezetekre vonatkozó törvény. A médiatörvény megalkotását, értelmezését és mai olvasatát befolyásoló fontos tényező, hogy e kapcsolódó területekre vonatkozóan régi vagy új törvények és más jogszabályok léteztek, illetve léteznek-e, és ha igen, milyen szabályozási tartalommal. Ezeket a törvényalkotásnál is figyelembe kellett venni a médiatörvény megfelelő részénél, sőt, a jogharmonizáció érdekében a később megszületendő jogszabályok várható tartalmát is figyelembe kellett venni. A médiatörvény nagy szabályozási területet, szerteágazó problémakört fed le, és számos más jogterülettel érintkezik. Ez tartalmi összetettségének jogi oka.

A médiapiac globalizáltsága önmagában is felveti az ország számára az audio-vizuális iparra vonatkozó nemzetközi egyezményekhez való csatlakozás kérdését. A jogi szempontok között kell megemlíteni az európai unió jogharmonizáció kötelezettségét is. Az EU-tagságra készülve Magyarország köteles átvenni a közösségi joganyagot, harmonizálni a médiatörvényt az EU médiaszabályozásával.

Gazdasági hatások

A rendszerváltástól a médiatörvény elfogadásáig eltelt években a média területén szerveződő gazdasági érdekek is jelentősen befolyásolták a törvény születését és tartalmát. Az 1990-es években dinamikusan fejlődött és egyre nagyobb tortát jelentett a reklámpiac. A reklámpiaci szereplőknek pedig a törvényben szereplő reklámkorlátozások csökkentése az érdeke.

A rendszerváltás óta Magyarországon is megjelentek a multinacionális médiatulajdonosok. Ilyen például az HBO tulajdonosa, amely a hollywoodi Warner Brothers érdekeltségi körébe tartozik. Az 1990-es évek elején a magyar országos és megyei sajtó túlnyomó többsége is német és osztrák tulajdonba került. A külföldi befektetők már az évtized elején élénken érdeklődtek a kereskedelmi tévék és rádiók alapítása és a kábelrendszerek megvétele iránt. Ennek bizonyítéka, hogy a törvény hatályba lépése után, a két országos kereskedelmi tévéfrekvencia meghirdetésére három multinacionális pályázó – két európai és egy amerikai konzorcium – is igényt jelentett be, s éles, peres útra terelődő versenyt folytattak a tévéalapítási jogosultság megszerzéséért.⁶

Bár erről nehéz empirikus kutatást végezni, a hazai és nemzetközi gazdasági lobbik szerepét is érdemes tekintetbe venni a törvény születésének vizsgálatakor. A törvényalkotókkal folytatott interjúkból rekonstruálható, hogy a lobbik hatására több új médiaterület fogalma és szabályozása is bekerült a törvénybe. Nemzetközi lobbizás eredményeként jelent meg például a szakosított műsorszolgáltatók, a csak bizonyos műfajokat adó médiumok (például zene-, film- vagy hírcsatornák) alapításának jogi lehetősége a magyar médiatörvényben. A törvényalkotó ezzel új és korszerű üzleti lehetőségeket teremtett, hiszen kaput nyitott a hazai tematikus csatornák megalapításának. Különösen fontos volt ez annak a trendnek az ismeretében, hogy a tematikus csatornák világszerte teret nyernek a „mindenevő”, hagyományos programstruktúrát kínáló tévékkel és rádiókkal szemben.

A multinacionális cégek, lobbik megjelenésének ugyanakkor ezzel ellentétes hatása is dokumentálható. A multinacionális befektetők fenyegetőnek érzett jelenlétének hatására, a médiamonopóliumok kialakulásának veszélye miatt a törvényben cizelláltabb, pontosabb lett a médiatulajdon monopolelles szabályozása, a sajtó- és médiavállalkozások kereszttulajdonlásának korlátozása is.

Technológiai hatások

Az 1990-es évek első felében már azelőtt ismeretlen médiaműfajok és technikai megoldások szolgálták a tömegközönséget az előfizetéses tévécsatornáktól a kábelhálózatokhoz kazettán eljuttatott műsorokon át a „teleshopping”-ig és a mobiltelefonoktól a CD-ROM-on át az internetig. További teret nyert és fejlődik a műholdas

és kábeltévés technológia, a kábeltévé hálózat fenntartása számos helyiségben rendkívül jövedelmező szolgáltatássá vált.

Természetesen valamennyi említett kommunikációs iparág létrehozta a maga gazdasági lobbiját, és ezek közül többen a maguk érdekei szerint kívánták befolyásolni a médiatörvény születését és tartalmát. Hatásukra – vagy éppen a politikai ellenállás miatt hatásuk kiküszöbölése – számos új médiaterület szabályozása is bekerült a törvénybe, s ez ismét csak a törvény komplexitását fokozta.

Bekerült például a törvénybe, hogy a kábelhálózatokat fejleszteni kell. Erre a célra jelentős összeget különítettek el a Műsorszolgáltatási Alapból (az Alap bevételeiről és kiadásairól részletesen lásd Cseh-Sükösd 1999:90–96). Ez arra mutat, hogy kábeles szakmai szervezetek információinak, lobbizásának eredményeképpen a törvényhozók felismerték a kábelhálózatok fontosságát, és – a kábeles tematikus csatornák mellett – általában a kábeles műsorterjesztés egyre növekvő fontosságú trendjét.

A technológiai hatások szempontjából ki kell emelni, hogy a médiatörvény megalkotói az internet szerepével még nem foglalkoztak. Ez bizonyos fokig érthető, mivel az 1990-es évek elején az internetet világszerte viszonylag kevesen használták. Ekkor még Magyarországon sem interneteztek sokan. A felhasználók jelentős része külföldön élő vagy tanuló magyar állampolgárként csatlakozott a világhálóra (Hollósi 1998). Ekkor még nem működött hatékony internetes tartalomszolgáltató lobbisem. Az információtechnológiát képviselő lobbik pedig – a helyzetet lényegében helyesen felismerve – inkább a telekommunikáció, a távközlés irányába tájékozódtak, nem volt jelentős kapcsolatuk a médiatörvényen dolgozó meghatározó törvényalkotókkal.

A törvényben nem szerepel a digitális műsorszórás lehetősége sem. A médiatörvény hangsúlyait kultúrpolitikusok és a politikai szempontokat hangsúlyozó médiapolitikusok (többek között Kulin Ferenc, Haraszi Miklós, Molnár Péter) határozták meg, akik a pártpolitikai hatások kiküszöbölését, illetve kiegyensúlyozását tartották legfőbb feladatuknak. Ezért került a közmédia vezetése, kuratóriumi elnöksége és az ORTT tagjainak megválasztási módja a vita középpontjába, s ezért viszonylag szegényes a törvény technológiai szabályozással foglalkozó része.

Civil társadalmi hatások

Végül a civil társadalmi változások hatását kell megemlítenünk a médiatörvény születésére és tartalmára ható tényezők között. A demokratizálódás megindulása a nyolcvanas évek végén a társadalmi önszerveződés hullámához kapcsolódott Magyarországon. Az egyesülési szabadsággal élve civil – például kisebbségi, helyi, ökológiai – csoportok, társadalmi mozgalmak ezrei alapítottak civil szervezeteket, egyesületeket és alapítványokat. Az 1990-es évek második felében már több mint hatvanezer civil szervezetet jegyeztek be az országban – a környezetvédőktől a vallási közösségeken át a kisebbségi és kulturális egyesületekig – mintegy másfélmillió taggal.

E sokszínű civil világ önkifejezéséhez a sajtó mellett elektronikus médiumokat keresett magának (Sükösd 1993a). Az 1990-es évek első felében a Tilos Rádió és más kalózzrádiók médiaaktivistái a civil társadalom közvetlen megnyilvánulási igényét jelezték az elektronikus média világában (Simó 1993). Ezt az igényt nem elégítik ki sem a közszolgálati, sem a kereskedelmi médiumok. A törvény a média harmadik szektorának, a nem nyereségérdekelt (nonprofit) médiumok alapításának lehetőségével teret ad ezen igény kielégítésére. Vagyis az önszerveződő civil társadalom aktivitásának, ezen belül a kalózzrádiók lobbizásának és a törvényhozók ezirányú nyitottságának is köszönhető, hogy a törvényalkotó megalkotta a nonprofit média fogalmát, s ezzel teret nyitott a média harmadik szektora megszületésének.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a törvény előkészítésénél nem játszottak jelentős szerepet a szólásszabadság, a médiaszabadság ügyére, az állampolgári tájékozódás jogaira specializálódott civil szervezetek. Ezt a szerepet politikai pártok – elsősorban az Antall-kormány időszakában legjelentősebb ellenzéki párt, az SZDSZ – vállalta magára.

Összefoglalva tehát: a médiatörvény születésének körülményeire és tartalmára egyidejűen számos tényező hatott. A fenti politikai, jogi, gazdasági, technológiai és civil társadalmi hatásokkal egyaránt számolnunk kell, amikor a törvény szövegéhez közelítünk, s választ keresünk szabályozási tartalmának és összetettségének kérdéseire.

A médiatörvény mint minialkotmány

A médiatípusok kavalkádja

Eddig azt vizsgáltuk: milyen külső hatások befolyásolták a törvényi szabályozás tartalmát. Most röviden vizsgáljuk meg a törvényalkotó szándékát a médiatörvény fogalmi és intézményrendszerének kialakításánál. A törvény célja egy strukturált, elemeiben egymásra épülő, összetett médiavilág kialakítása, illetve működési kereteinek megteremtése. Bár ezt explicit módon sem a törvény, sem a szakirodalom nem említi, a médiatörvény már alapszinten, a földfelszíni terjesztésű médiumok területén egy 12 alszektorra osztható médiarendszer kereteit alkotja meg.

A törvény alapján az egyes médiatípusokat a vételkörzet szempontjából (földrajzi szempontból), illetve műsorszervezeti követelmények és finanszírozási előírások mentén határozhatjuk meg. A törvény a vételkörzet szempontja szerint három műsorszolgáltató-típust különböztet meg: helyi, regionális és országos médiumokat. A műsorszervezeti követelmények alapján pedig különbséget tehetünk közmédia – ezen belül közszolgálati és közműsor-szolgáltató –, kereskedelmi, nonprofit, és szakosított médiumok (tematikus csatornák) intézményei között.

A két dimenzió (vételkörzeti és műsorszervezeti/finanszírozási szempont) alapján így a törvény által nevesített közszolgálati médiumok mellett elvileg háromszor négy (tehát összesen tizenkét) típusú médium volna alapítható. Ám mivel földi terjesztésű országos szakosított műsorszolgáltatást a törvény nem enged⁷, a közszolgálati média típusához így alapszinten 11 más műsorszolgáltatói típus adódik (1. táblázat).

1. táblázat

A médiarendszer elméletileg lehetséges alszektora a médiatörvény alapján (hálózatba kapcsolódás nélkül)			
A vételkörzet szempontja:	helyi média	regionális média	országos média
Műsorszerkezeti követelmények és finanszírozás:			
közszolgálati média	-	-	1
közműsor-szolgáltató média	2	3	4
kereskedelmi média	5	6	7
nonprofit média	8	9	10
szakosított média	11	12	-

Mindehhez tegyük hozzá: a törvényben rádiókról és tévékről egyaránt szó van, vagyis minden egyes alszektort tovább bonthatunk tévékre és rádiókra. A törvény így elméletileg már 24 lehetséges műsorszolgáltatói típust különít el. Tegyük ehhez azt is hozzá: a törvény lehetővé teszi a médiumok hálózatba kapcsolódását is. A törvény szerint lehetséges a helyi-helyi, helyi-regionális, a helyi-országos, és regionális-országos médiumok hálózatalkotása. Ez a rádiók és tévék területén összesen már 32-re emeli a lehetséges műsorszolgáltatói típusok számát.

Meg kell jegyezni, hogy a törvény megengedi azt is, hogy különböző típusú műsorszolgáltatók (például kereskedelmi és közműsorszolgáltató) egymással hálózatot alkossanak. (A nonprofit médiumok azonban kizárólag egymással kapcsolódhatnak hálózatba.) Ez újabb műsorszolgáltatói típusok megalkotásának lehetőségét adja.

Emellett a törvény alapján a terjesztési technika szempontjából a földi terjesztésű mellett kábeles és műholdas terjesztésű médiumokat is megkülönböztethetünk – s máris a törvény által biztosított többtucatnyi médiatípus színes kavalkádjával állunk szemben.

Mindezzel a törvény egyfelől megtörte az elektronikus médiumok állami monopóliumát (ha nem is az állami felügyeletét), s a magyar történelemben először megteremtette a média-pluralizmus törvényileg garantált lehetőségét. Másfelől a törvény viszonylagos jogbiztonságot és strukturált jogi környezetet teremtett a médiumok 1996 előtt nem megfelelően szabályozott világában.

Ugyanakkor a médiatörvény a források oldaláról is közelít az egyes intézmény-típusokhoz, azaz a műsorszerkezeti követelmények teljesítéséhez pénzügyi támogatást is igyekszik biztosítani. Nem ír elő közvetlen állami dotációt, hanem – pozitív módon – például a Műsorszolgáltatói Alapból való részesedés lehetőségét, illetve – negatív módon – egyes pénzügyi kötelezettségek elengedését jelenti. A törvény nagyrészt a különböző típusú műsorszolgáltatókra bízta, hogy az adott forráslehetőségek közül melyeket választják.

A legnagyobb bevételt tipikusan a reklámok jelentik. A törvény az európai jogi megoldásoknak megfelelően mennyiségi és tartalmi korlátok közé tereli a reklámozást. A különböző típusú médiumok számára a reklámokra vonatkozó időbeli korlátot ír elő. Meghatározza a reklámok arányát és elhelyezését a műsorszerkezetben, valamint határozott tilalmakat mond ki a reklámok egyes típusaira, témáira és megfogalmazásaira nézve. A törvény általános jellegű reklámszabályozását a technikai és műsorkészítési kiskapuk lehetőségei miatt és a törvény alkalmazása során nyert egyéb tapasztalatok alapján az ORTT döntéseiben kellett konkretizálni (Nagy 2001).

Célok, elvek, gumifogalmak

A médiatörvény általános jellemzésekor végül meg kell említeni fogalmi rendszerének egy sajátosságát: a törvényben szereplő számos alapelv és néhány fogalom meghatározatlanságát. Vajon mi magyarázza ezt? A kérdés annál inkább jogos, mert más területeken (például a intézmények és a közmédia szervezetének leírásakor, vagy a percekre lebontott, többféle módon meghatározott műsorszerkezet esetében) az előírások igencsak pontosak, konkrétak és megfoghatóak. A kodifikátornak ugyanis mindig arra kell törekednie, hogy a jogszabályban használt fogalmak minél egyértelműbbek és közérthetőek legyenek. A különböző szabályozási területek, illetve törvénytervezetek esetében azonban ez különböző módon és mértékben valósítható meg.⁸

Minél nagyobb hangsúlyt kapnak bizonyos alapelvek egy törvényben – minél kevésbé konkrétan megfogható a szabályozás tárgya –, annál nehezebb ezen elvek és a hozzájuk kapcsolódó más fogalmak egyértelmű meghatározása. Mivel a médiatörvényben nagy hangsúlyt kapnak a médiaszabadság és a médiakultúra normáit rögzítő alapelvek, ezért számos nehezen meghatározható, illetve többféle jelentéstartalommal megtölthető „gumifogalommal” találkozhatunk. Nehéz például meghatározni, mit is jelent „az egyetemes és a nemzeti kultúra megőrzése” – egyáltalán, a „kultúra” –, vagy mit is értünk „kiegyensúlyozott, sokszínű” tájékoztatáson. Ezek a koncepciók pedig a törvény alapfogalmai közé tartoznak.

Normákról, alapelvekről, alapértékekről van tehát szó, mint az alkotmányban. Ugyanakkor a törvény alapvető fontosságú keretét képezi a hatalomgyakorlásnak az elektronikus médiumok világában, és kijelöli a médiumok és az azokat felügyelő állami és társadalmi szervek számára a játékszabályokat.

A fentiekből következik, hogy a médiatörvény némi túlzással akár felfogható részletes minialkotmánynak is, amennyiben tartalmazza az elektronikus média működéséhez kapcsolódó alapvető fogalmi és intézményrendszerre vonatkozó előírásokat, játékszabályokat. Ha a médiát az egyik politikatudományi felfogás nyomán önálló hatalmi

ágnak tekintjük, ez a kijelentés különös hangsúlyt kap.

Hozzátehetjük: posztmodern szempontból is alkotmányról, a reprezentált világ alkotmányáról van szó. Vagyis míg az alkotmány mint a legalapvetőbb és legfelsőbbrendű jogi norma a valós világ – az állami és társadalmi berendezkedés – alapvető jogi kereteit jelöli ki, addig a médiatörvény a média által (re)prezentált világ alapnormája, s e világ alapvető jogi kereteit határozza meg.

A médiatörvénynek tehát az alkotmányra emlékeztető vonásai magyarázzák többek között az alapelvek és több, ezekhez kapcsolódó fogalom hangsúlyos használatát, ugyanakkor kifejtetlenségét. Hiszen az alkotmánynak nem lehet feladata a – történelmileg változó jelentéstartalmú – alapelvek részletes meghatározása. Ettől ugyanis merevvé és – mivel nem tudja követni a technológiai és egyéb változásokat – adott esetben alkalmazhatatlanná válna a legfelsőbb jogszabály. A napi médiagyakorlatból következő problémák megoldására – így többek között a fogalmi meghatározások árnyalására – az ORTT határozataiban kell sort keríteni.

Fontos megemlíteni azt is, hogy a médiaszakma és az újságírói etika kérdéseit Magyarországon is egyre elterjedtebben rendezik médiakódexekben, amelyek iránymutatást nyújtanak a gyakorló újságírók, szerkesztők számára. Bár a szakmai önszabályozás nem tekinthető a jogi szabályozás részének, az etikai kódexek nagyban támogathatják a tételes médiajog következetes alkalmazását (Sükösd-Csermely 2001).

A médiatörvény nemzetközi összehasonlító perspektívában

E ponton érdemes lehet a magyar médiarendszert és törvényi szabályozást elhelyezni a világon elterjedt demokratikus médiarendszerek és mediaszabályozási típusok között. Az összehasonlítást számos szempont szerint lehet elvégezni. Itt három fő szempontot emelünk ki, s nem foglalkozunk részletes összehasonlítással (például a médiafelügyelet intézményi és kinevezési rendszereivel, stb.).

Nemzeti médiarendszerek: USA vs. Európa

Vizsgálni lehet például a kereskedelmi és a közmédia arányát a nemzeti médiarendszerben. Ebből a szempontból az amerikai modell áll szemben az európai tradícióval. Az Egyesült Államokat a rádiózás megindulásától, az 1920-30-as évektől a kereskedelmi mediaszerkezet dominanciája jellemezte. Ez szemben áll a nyugat-európai mediaszerkezet hagyományával, amely a közszolgálati média monopóliumára épített egészen az 1970-80-as évekig (Bajomi-Lázár 2000).

A magyar és közép- és kelet-európai elektronikus médiát a kezdetektől – a rádió második világháború előtti elterjedésétől – államközpontúság jellemezte. Az államközpontú mediaszerkezet Magyarországon lényegében egészen 1997-ig, a kereskedelmi média megjelenéséig megmaradt. Nem szabad egyenlőségjelet tenni a kelet-európai kommunista diktatúrák propagandát szolgáló pártállami médiamonopóliumai és a nyugat-európai demokráciák háború utáni közszolgálati médiamonopóliumai közé. Néhány hasonlóság azonban szembeötlő. Ilyen volt maga a monopólium ténye, a verseny kiiktatása a mediapiacról, a magánmédia száműzése, a „komoly stílus”. Az államközpontú európai médiatörténeti hagyomány – s ezen belül mindkét változat, a diktatórikus és a demokratikus – tehát szemben áll az amerikai kereskedelmi média mintájával.

Ez a szabályozási megoldásokra is vonatkozik. Magyarország e szempontból a közös európai államközpontú hagyományhoz tartozik. De a párhuzam nemcsak a dereguláció előtti múltra áll. A hasonlóság nyilvánvaló az 1970-80-as évek nyugat-európai deregulációja és az 1990-es években a közép- és kelet-európai posztkommunista országokban végbement dereguláció között. A közmonopóliumok (nyugaton a hagyományos közszolgálati média, keleten a pártállami propagandamedia) felszámolása, a kereskedelmi és a közösségi média térhódítása, kihívása a hagyományos közszolgálati média számára a programkínálat, a stílus stb. területén hasonlóan ment végbe. Csak éppen Közép- és Kelet-Európában a különböző szabályozási hullámok egymásra torlódtak. Az 1990-es években, a demokratizálódás megindulásával itt néhány év alatt egyszerre kellett radikálisan megoldani olyan kérdéseket, amelyekre Nyugat-Európában évtizedek adtak. A közmédia szférája azonban a demonopolizálás, dereguláció végeztével, a plurális médiarendszerben is jóval nagyobb arányú maradt Nyugat-, illetve Közép- és Kelet-Európában, mint az amerikai rendszerben. E szempont szerint tehát Magyarország ma is egyértelműen az európai médiarendszer – immár megváltozott – modelljéhez tartozik.

Angolszász vs. kontinentális jog

Másodszor, megvizsgálhatjuk a magyar médiajogi megoldásokat a jogrendszerek alaplogikája, a kodifikációs megoldások szempontjából is. Itt alapvetően az angolszász és a kontinentális jogi kultúrát különíthetjük el. Az angolszász (elsősorban az Egyesült Államokat és Angliát jellemző) jogszemlélet hagyományosan keretszabályokat, kerettörvényeket alkot. A keretszabályokon kívül alapvető jelentőségük van a precedens értékű bírósági ítéleteknek, ezeket kell követniük a jogalkalmazóknak, ezek a jogrendszer szerves részeit alkotják. A bírói ítéletek tehát jogforrási tulajdonsággal bírnak. Az angolszász jogrendszer egyszerűen deregulációs jellegű. Ebben a rendszerben a jogszabályok általában nem tartalmazznak részletes előírásokat.

Bár számos „kevert rendszerű” jogi kultúra létezik Európában, általánosságban elmondható, hogy a kontinentális európai jogfelfogás a részletező jogszabályi megoldásokat részesíti előnyben. Ugyanakkor a bírósági és más hatósági esetjog általában nem tartozik a jogforrások közé. (Azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy az esetjog természetesen mindig tagadhatatlanul jelentős hatást gyakorol a jogalkalmazásra.) A kontinentális jogfelfogás a német jogszemléletben jelenik meg egyik legmarkánsabb formájában.

E második szempontból, a jogrendszerek, szabályozási rendszerek szempontjából tehát a magyar mediaszabályozás – és a magyar jogrendszer egésze – a kontinentális szabályozás, és ezen belül a német jogi tradíció logikáját követi. A médiatörvény rendkívül részletes előíró fejezetei kifejezetten a részletes német szabályozás hagyományából merítettek.

A politikai hatások kezelése: a szabályozás részletessége

Végül vizsgálni lehet a közszolgálati média vezetőinek és a kereskedelmi médiát szabályozó testületek tagjainak kinevezését, a médiához való hozzáférés szabályozását, a közmédia finanszírozási forrásait, a belföldi magánmédia külföldi tulajdonának maximalizálását, a tulajdoni koncentráció szabályozását, a hazai médiaproduktumok kvótáit stb. Ezek azonban az intézményi és szabályozási részletek összehasonlításához vezetnek, ez pedig itt nem lehet célunk.

Az általánosabb szempontok – a politikai hatások kezelése, a szabályozás részletessége – szerint négy típust különíthetünk el.⁹

Az első csoportot a jogi szabályozottság viszonylagos hiánya jellemzi. Ide olyan államok tartoznak, ahol nem volt szükség arra, hogy rendkívül részletes törvényi garanciák biztosítsák a közszolgálati médiainstítúciók státuszát, mert a demokratikus működés fő garanciája a nagy hagyományokra visszanyúló demokratikus politikai kultúra, szokásjog, jól működő egyeztetési mechanizmusok és a médiumok belső státútumainak megléte. Ebbe a csoportba sorolható például a nagy-britanniai BBC, illetve a norvég és svéd közszolgálati média szabályozása. Mindez nem jelenti azt, hogy a technológia fejlődése nem hozhat magával bizonyos szabályozási kényszert. Sőt, azt mondhatjuk, hogy ez a szabályozási állapot viszonylagos fejletlenséget is takarhat, tekintetbe véve a dereguláció kihívását és a hagyományos tömegkommunikációval összeolvadó új médiatechnológiák – a multimédia, az internet – nyújtotta kommunikáció-technológiai lehetőségeket.

A második csoportot azok az országok alkotják, ahol a mediaszabályozásban a politikai érdekek kezelése bonyolult, ám az értelmezés letisztultnak tekinthető. Itt két alcsoportot különböztethetünk meg. Az egyiknél erős politikai és társadalmi ellenőrzést tükröző jogi szabályozás figyelhető meg: a politikai képviselet arányainak mutatói például a döntéshozó testület(ek) tagjainak jelölése, kinevezése, a tagok státusa és szavazati értéke. E modell nyíltan beengedi, ám ugyanakkor korlátozza is a politikai érdekek hatását: ez a helyzet például Franciaországban. Németországban a jogi kultúrához szervesen illeszkedő, tehát rendkívül részletesen kidolgozott médiajogi mechanizmusok szerint a részletes szabályozás által a társadalmi szervezetek kontrollja érvényesül a politikai pártatlanság érdekében.

A másik esetben minden politikai befolyást igyekeznek szinte klinikailag kiszorítani. Erre jó példa az Egyesült Államok, ahol a kereskedelmi média dominálja a médiapiacot. A politikai pártatlanság közvetlen biztosítéka itt az egymást árgus szemekkel figyelő tőkeerős magántévék piaci kontrollja és az újságírói objektivitás szakmai kódexekben és az újságírói hagyományban megjelenő szakmai parancsa.

A harmadik csoportba azok az országok tartoznak, ahol a demokratizálódási folyamatok már viszonylagos sikert arattak, de a demokratikus politikai játékszabályoknak nincsenek jelentős történelmi hagyományaik, és a demokratikus politikai kultúra csak korlátozottan nyert teret. A szabályozás és annak értelmezése egyaránt képlékeny. Fontos szerepe van az utólagos etikai kontrollnak és a közélet, a kritikai nyilvánosság nyomásának a mediaszabadság biztosításában. Ide sorolható például Portugália, Spanyolország vagy Törökország.

A negyedik típust egy szűk politikai-gazdasági elit által gyakorolt médiairányítás jellemzi: erre példa Görögország. Hasonló a helyzet Olaszországban, ahol a parlamenti pártok gyakorolnak irányítást a közszolgálati média felett, a kereskedelmi médiában pedig másutt elképzelhetetlen monopóliumok jöttek létre. Az e modellhez tartozó országokban vagy viszonylag szellős a szabályozás, s ezt a lehetőséget használják ki az elitek rablógazdálkodásra, vagy a törvényi biztosítékok léteznek ugyan, de nem érvényesítik őket.

A közép- és kelet-európai posztkommunista országok mediaszabályozásai a harmadik és a negyedik csoportba tartoztak a demokratikus átalakulás kezdetén (a folyamat voltaképpen egy ötödik típustól, a kommunista propagandamédiától indul). A médiatörvény elfogadásával a magyar szabályozás a harmadiktól a második csoport felé mozdult.

A magyar kodifikációs megoldás bizonyos elemeiben a német, más megoldásaiban a francia modellhez áll közel. A némethez annyiban, hogy a társadalmi szervezetek képviselőiből álló kuratóriumoknak nagy szerepet ad a közmédia felügyeletében. A franciához annyiban, hogy a parlamenti pártokat beengedi a közmédiumokat felügyelő testületekbe és a nemzeti médiafelügyelet szervezetébe. Ugyanakkor a francia példánál erősebben – szándéka szerint rendkívüli mértékben – korlátozza a kormánypártok lehetséges befolyását. Az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) tagjait és a közszolgálati médiakuratóriumi elnökségeket például a parlamenti pártok jelölik, s e testületeket kormánypárti jelölésű elnökök vezetik. Ám a törvény az ellenzék számára garanciákat ad a döntéseknél a megegyezési kényszer, a konszenzusalkotás előírásával. Meg kell jegyezni azt is, hogy a parlamenti pártok által jelölt, megválasztott tagok nem a parlamenti pártarányoknak megfelelő mértékben vesznek részt a médiafelügyeleti szervekben, hanem a kormánypártoknak és az ellenzéknek azonos arányú a képviselete. (Ezt a tagok számának vagy szavazati súlyának kiegyensúlyozásával biztosítja a hazai szabályozás.)

A médiatörvény értékelése felé

A médiatörvény alkalmazásának hatodik évében a jogalkalmazó szervek tevékenysége – így az ORTT határozatai és a bírósági gyakorlat – nyomán, illetve a piaci szereplők és a szakmai szervezetek tapasztalatai alapján ma már elvégezhető a médiatörvény teljes körű és részletes elemző értékelése (Cseh 1999). A jelen tanulmánynak azonban ez nem célja. Itt öt fontos szempontot emelünk ki.

Általános értékelés – jogbiztonság

A médiatörvény – mint az egyik sarkalatos rendszerváltó törvény – megteremtette az elektronikus médiumok

működésének alapvető kereteit és viszonylagos jogbiztonságot teremtett a média területén. A törvény eredménye, hogy a jelenleg hatályos magyar médiaszabályozás megközelíti az alkotmányos követelményeket (Alkotmány, 61. §). Vagyis a médiatörvény biztosította a törvényes kereteket a sajtószabadságnak és a vállalkozási szabadságnak – tágabb értelemben a demokratikus berendezkedésnek és a kapitalista médiarendszernek – megfelelő médiatípusok kialakulásához.

Országos médiatörténelem és a médiatörvény

Az országos médiaszintéren döntő a médiatörvény elfogadása által indított változás. Ha a médiumok vételkörzetét vesszük alapul, akkor először az országos médiumok jogi környezetére – kötelezettségeikre, jogaikra, szabályozásukra – és a kialakult gyakorlatra tekinthetünk. A médiatörvény kitüntetett jogi helyzetet határoz meg a nemzeti közszolgálati média – a Magyar Televízió, a Magyar Rádió és a Duna Televízió – számára. Ugyanakkor a médiatörvény tette lehetővé az országos kereskedelmi média jogi státuszának kialakítását azzal, hogy meghatározta alapításuk és frekvenciához jutásuk feltételeit, és pályázati eljárást írt elő.

Az első frekvenciapályázatok nyomán jutott országos műsorszórási lehetőséghez 1997-ben az első két hazai kereskedelmi tévé – az TV2 és az RTL Klub –, és az első két kereskedelmi rádió – a Danubius és a Juventus.

E változások történelmi időszakot jeleznek. Az 1990-es évek második felében, a médiatörvény elfogadása nyomán tört meg a közmédia pártállamból örökölt monopóliuma. Ekkor alakult ki a média pluralizmusa, ekkor alkottak az egymással versengő köz- és magántévék a valódi médiapiacot. Csak ekkor, hét évvel lemaradva követte a média tényleges rendszerváltása a politikai rendszerváltást. A nemzeti médiatörténelem e jeles korszaka a médiatörvény medrében haladt, ezért a törvény vizsgálata, megértése kulcskérdés a hazai médiatörténelem egészének megértése szempontjából.

Ugyanakkor a médiapolitikai és médiajogi helyzet korántsem konszolidálódott teljesen. Az ezredforduló körüli években állandósuló vezetési válsággal küzd, elnök és kuratórium (vagy teljes kuratórium) nélkül, komoly jogi és politikai viták közepette, csődközeli helyzetben, rohamosan fogyatkozó közönséggel működik a Magyar Televízió. A kuratóriumi elnökség megválasztásának halogatásával mulasztásos törvénysértést követett el a második országgyűlés. A harmadik ciklusban pedig a csonka (ellenzéki kurátor nélküli, csak kormánypárti kinevezettekkel álló) kuratóriumi elnökségek is állandósuló politikai és jogi viták tárgyaivá váltak. Hosszabb időre állandósult vezetői válsággal küzd a Magyar Rádió és anyagi gondokkal küszködik Duna TV is. Mindez mellett szól, hogy a politikai elemzés mellett feltárjuk a médiajog és a médiafinanszírozás törvényében rögzített összefüggéseit, a közmédia törvényben szereplő pénzügyi kérdéseit, a válságot okozó politikai, jogi, gazdasági tényezők együtthatását.

Helyi médiatörténelem és a médiatörvény

A médiatörvény elfogadása döntő változást eredményezett az országos médiumok mellett a helyi médiumok – rádiók, televíziók, kábelhálózatok – szempontjából is. A helyi média kérdéseinek reflektorfénybe állítása, beemelése a törvény értékelésének szempontjai közé több ok miatt is fontos lehet.

Először egy aktuális gyakorlati ok szól amellett, hogy a helyi médiára figyeljünk. Az 1990-es évek végén és a 21. század elején zajló frekvenciapályázatok eredménye évekre megrajzolja a helyi média térképét. Az eddig hiányos vagy jogi státusát tekintve bizonytalan szabályozás helyét – a médiatörvény, az 1996. augusztus 31-én kihirdetett Általános Pályázati Feltételek (ÁPF) és az 1998-2001 közötti konkrét frekvencia-kiírások nyomán – jogilag szabályozott versenyhelyzet foglalja el. A pályázatok nyertesei pedig talán végre elkezdhetnek hosszú távra tervezni: a mai győztesek évekre vagy akár évtizedekre a helyi média főszereplői maradhatnak. A médiatörvény eredménye, hogy nemcsak a nagyléptékű médiatörténelem országos alakulásának vagyunk tehát tanúi, hanem ezek az évek az egyes médiaintézmények – több száz helyi rádió és tévé – történetében is kritikus korszakot jelentenek.

Másodszor, az 1990-94 között zajló, majd az 1998-tól ismét kiújulni látszó médiaháborút övező figyelem elsősorban az országos médiára vonatkozott, s a helyi elektronikus média kérdései jóval kisebb figyelmet kaptak. Tapasztalatunk szerint a közfigyelem arányai alig változtak a „médiabéke” megkötésével, a médiatörvény 1995 végi elfogadását követő néhány évben. A legnagyobb figyelem az országos közszolgálati média kuratóriumait, pénzügyeit és az országos kereskedelmi tévék pályázati versenyét övezte. Holott nemcsak az országos médiaszintéren vagyunk történelmi változás tanúi. Magyarországon ezekben az években bontakozik ki az elektronikus média pluralizmusa helyi szinten is, s ez a történelmi váltás – a sajtószabadság médiaszabadsággá teljesevé – e terepen is feltétlenül figyelmet érdemel.

A helyi tévék, rádiók hangsúlyozásának harmadik oka, hogy a helyi média a helyi közélet fontos fóruma, a demokráciakonzolidációjának lényegi terepe. A nagy- és kisvárosok, a falvak és régiók független médiája a véleménynyilvánítás szabadságának helyi garanciáját, a véleménypluralizmus helyi lehetőségét, az országgyűlési és önkormányzati választási kampány fontos fórumát adhatja. Ehhez persze a helyi médiának nemcsak az országos, hanem a helyi hatalomtól való függetlenítése is szükséges. A helyi hatalom ugyanis lehet a központi hatalom ellensúlya, de a helyi polgárok szempontjából lehet közvetlenebbül elnyomó is, mint a központi hatalom. A helyi polgárok életét közvetlenül befolyásoló információk manipulálása a helyi önkormányzat által más jellegű – adott esetben súlyosabb – következményekkel járhat, mint az országos média egy-egy elfogult műsora. (Gondoljunk például egy szeméttelítő vagy atomhulladék-temető telepítése körüli helyi vitákra.) A médiatörvény előírja a helyi médiának a helyi hatalomtól – önkormányzattól, polgármestertől – való függetlenedésének szükségességét, a volt önkormányzati média átalakulását. Ez az előírás, s a nyomában megindult tényleges intézményi átalakulás feltétlenül figyelemre méltó. A független helyi média véleményünk szerint némileg kiigazíthatja a Budapest-

centrikus magyar közélet eltolódott arányait is.

Negyedszer, a helyi média gazdasági ereje folyamatosan növekedett az elmúlt években. A helyi szolgáltatóknak, kereskedőknek, vállalkozásoknak ott érdemes hirdetniük, ahol vásárlóik a legkisebb költséggel elérhetők. Erre a helyi tévék és rádiók nyújtanak versenyképes lehetőséget. Ahogyan az elmúlt években a megyei és helyi sajtó egyre nagyobb széletet követelt magának a reklámtortából, a helyi média is kihívást jelent - ha arányaiban egyelőre a megyei és helyi sajtónál kisebbet is - az országos médiumoknak. Bár egy-egy helyi médium reklámbevétele eltörpül az országosoké mellett, a helyi média összességében többmilliók közönség piacát éri el, és komoly gazdasági erőt képvisel. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy e médiumok jelentős része ma nullszaldós vagy ráfizetéses módon működik. A helyi tévék esetében többen nehezen tudnak önkormányzati vagy más támogatás nélkül életben maradni. A nyereséges helyi rádiók és a kábeltévék közül pedig sokan egyelőre visszaforgatják, azaz újra befektetik nyereségüket technológiájuk fejlesztésébe.

A helyi médiumok az eredeti tőkefelhalmozás időszakát élik. Az ezredforduló éveiben induló helyi műsorszolgáltatók közül valószínűleg többen elhullanak majd a versenyben, a nagyobb helyi, körzeti, országos és nemzetközi halak megpróbálják majd megenni a kicsik egy részét. A tőkekoncentrációs folyamatok és az intézményi-gazdasági átalakulás mai időszerűsége, s mindezek jogi szabályozásának kérdése is a helyi média iránti figyelemre ösztökél.

A médiatörvény és az európai jogharmonizáció

Magyarország Európai Unió tagságának közeledtével egyre élesebben vetődik fel a kötelező uniós szabályozás, a közösségi joganyag átvételének kényszere. Ez csatlakozási tárgyalások folyamatában és egyéb fórumokon már okozott diplomáciai gondot az országnak. 1995 decemberében, mikor a törvényhozók a médiatörvényről szavaztak, sok tekintetben tudatában voltak annak, hogy egy nem teljesen EU-konform médiatörvényt segítenek világra.

A magyar médiatörvény és az EU-előírások közti jogi diszharmonia okai között megtalálható az a túlpolitizáltság, amely a médiaháborút is okozta. Ugyanakkor a kérdés az ország szempontjából konkrétan az OECD és az Európai Unió követelményeinek való egyidejű megfelelés dilemmájaként vetődött fel. A világ legfejlettebb országait tömörítő OECD Magyarországot 1996-ban vette fel a tagjai közé. Az OECD az 1990-es évek elejétől fontos szerepet játszott az átmeneti gazdaságú országok gazdasági jövőjének formálásában. Az OECD USA-érdekeket képviselő lobbistái intenzíven követték a magyar médiatörvény alkotásának folyamatát, különösen annak utolsó fázisát. Így történetesen meg, hogy az illetékes parlamenti bizottságot arról értesítették a törvény elfogadása előtt, hogy az európai művekre vonatkozó protekcionista uniós normák beemelése a hatályos magyar jogba veszélybe sodorhatja az ország OECD-be való felvételét.

A helyzet hasonlított a 22-es csapdjához, mert az esetleges OECD-tagságot egyben az EU-tagsági felvétel katalizátoraként tartották számon. Tehát lényegében az OECD szívós lobbitevékenységének köszönhető, hogy az európai művekre vonatkozó kvóták a médiatörvényben hiányosan, nem teljes körűen, sajátos mutációkban szerepelnek.

Röviden, a teljesség igénye nélkül, arról van szó, hogy az OECD-kódex a láthatatlan műveletek liberalizációjáról (a „kódex” 9. cikkelye) médiapiaci szempontból kimondja, hogy a tagállamok nem részesíthetik előnyben az egyik OECD-tagállamból származó például film- vagy televíziótársaságot egy másik tagállamból származóval szemben. Tulajdonképpen ez a fő oka annak, hogy hazánk az OECD-tagjaként tett nemzetközi kötelezettségvállalása miatt a médiatörvényben jelenleg nincs helye az európai művekre vonatkozó kvóták törvényi bevezetésének.

A médiatörvény európai szabályozással összeférhetetlen előírásainak módszeres kimutatása mára megtörtént (Cseh-Sükösd 1999; Cseh 1999). Azonban a médiatörvény módosításához az alkotmány kétharmados többséget, azaz széles körű politikai egyetértést kíván meg, amely a mai napig hiányzik. Ezt a megállapítást támasztja alá az a tény, hogy bár 1999 őszén egy kormányrendelet előírásának megfelelően az Igazságügyi Minisztérium már elkészített egy tervezetet a médiatörvény módosításáról, ez a mai napig (2001 márciusa) nem szerepel a parlamenti jogalkotási tervben.¹⁰

A digitalizáció és a médiakonvergencia

A médiatörvény módszeres vizsgálata és értékelése felé vezethet a médiatechnológiai változások, trendek mérlegelése is. Az 1990-es évek elejétől kezdve az audiovizuális ipar gyakran lepi meg a világot olyan technikai újdonságokkal, amelyek konkrét megoldásra váró szabályozási kérdéseket vetnek fel. Így a műholdas tévézés, majd az internet terjedése, a médiakonvergencia folyamata (ezen belül az internetes tévé- és rádióadások megindulása), a digitalizáció jelentős kihívásokat jelentenek a médiapolitika és jogalkotás számára. Ez nemcsak Magyarországot, de az Egyesült Államokat és az Európai Uniót is arra készíti, hogy hagyományos mediaszabályozását újragondolja. A médiakonvergencia folyamatában egyfelől új tartalmak, új műfajok, új kapcsolódások (linkek, interface-ek) jönnek létre, másfelől hagyományos műfajok és tevékenységek helyeződnek át a virtuális térbe (például e-kereskedelem, e-kormányzat). Az új helyzetben a törvényalkotónak újra kell gondolnia a vonatkozó, ám a „hagyományos térre és tartalomra” szabott jogszabályokat a virtuális tér szempontjából. Ez a kihívás nem hagyhatja érintetlenül a hagyományos média területét sem. A digitális műsorterjesztés ugyanakkor nem hoz létre új műfajokat, új tartalmat, hanem megsokszorozza az átvihető jelek, tartalmak mennyiségét és nagyban javítja a kép és hangátvitel technikai minőségét.

Összegzés: jó/rossz törvény avagy jó/rossz politika?

A magyar médiatörvény történelmi léptékekkel mérve új, működőképességét, alkalmazhatóságát, erősségeit és

gyengéit csak az idő döntheti el. A médiatörvény feltétlen érdeme, hogy megteremtette az alapvető törvényes kereteket a duális médiapiac kialakulásához Magyarországon. Hatálybalépésével megkezdődhetett az országos és helyi rádiók, televíziók demokratikus törvényi keretek közötti működése. A jelenleg hatályos magyar médiaszabályozás a német és a francia modellt vette mintául. A törvény hat éves alkalmazása azonban számos értelmezési és (újra)szabályozási dilemmát vet fel (Cseh-Sükösd 1999; Cseh 1999).

Mindenképpen a figyelemreméltó tanulságok közé tartozik a politikusok és a jogalkotók számára például a magyar közszolgálati tévék (az MTV és a Duna TV) állandósulni látszó pénzügyi válsága, az ORTT jelenlegi közjogi státusából eddig adódott konfliktusok, a közszolgálati médiumok kuratóriuma működési szabályainak strukturális ellentmondásai, az MTV kuratóriumi elnökségének hiánya, majd csonkasága, az MTV és a Magyar Rádió krónikus vezetői válsága, s a Parlament ezzel kapcsolatos említett mulasztásos törvénysértése. A felsorolt példák ugyanis közvetlenül érintik a jogbiztonság alkotmányos elvét, és nehezítik a médiarendszer demokratikus gyakorlatának meghonosodását Magyarországon.

Meg kell jegyezni: hasonló problémák – például a közmédia vezetésének kinevezése, a dereguláció után a kereskedelmi média előretörése, a kábelek, műholdak, a digitális adattovábbítás és az internet szabályozási kényszere – nyomán a jogi megoldások keresésének kényszerével a nagy múlttal rendelkező médiademokráciák is szembesültek, illetve szembesülnek. A technológiai fejlődéssel jelentkező globális – vagy legalábbis a fejlett világot érintő – kihívások mindenhol azonosak. A különbség elsősorban abban áll, hogy az újonnan demokratizálódó országokban a szabályozás hagyományainak kialakulatlansága miatt még számos olyan kérdés megoldásával is foglalkozni kell, amely a nagyobb múltú nyugati demokráciákban már lekerült a napirendről.

A törvény betűje természetesen önmagában semmire sem garancia, hiszen a médiumok nem tudják magukat függetleníteni a történelmi, társadalmi, aktuálpolitikai környezettől és attól a jogi kultúrától, amelyben működnek. Diktatórikus, tekintélyelvű vagy a kisebbségre fittyet hányó többségi elvű demokratikus hatalomgyakorlás esetén a legkényesebb nemzetközi sztenderdeket kielégítő médiatörvény is pusztán papír és nyomdafesték marad.

Ugyanakkor alapvetően fontos jogalkotási követelmény a médiumok működésére vonatkozóan, hogy a jogszabály megfeleljen a valós társadalmi viszonyoknak, és így „működőképes” legyen. Hiszen a jogkövető magatartást technikai és jogszociológiai értelemben egyaránt megnehezítő vagy lehetetlenné tevő jogszabályok alapvető kerékkötői lehetnek a médiademokrácia meggyökeresedésének.

Végül kiemelendő, hogy a „jó szabályozás” önmagában kevés garanciát nyújt a mediaszabadság kiteljesítésére. Ez csupán szükséges, de nem elégséges feltétele a demokratikus, szabad, független és sokszínű média működésének. Ehhez szükség van toleráns, demokratikus, konszenzuskereső politikai kultúrára és kormányzati magatartásra is. Ám a másik oldal ugyanilyen fontos: egy „rossz médiatörvény” hatálybalépése után hamar járhat jövátéhetetlen következményekkel.

Irodalom

- Arato, Andrew (1996): *The Hungarian Constitutional Court in the Media War: Interpretations of Separation of Powers and Models of Democracy*. In: Sajó András-Price, Monroe (szerk.) *Rights of Access to the Media*. The Hague: Kluwer Law International, 225-242. o.
- Bajomi-Lázár Péter (2000): *Közszolgálati rádiózás Nyugat-Európában*. Budapest: Új Mandátum.
- Bajomi-Lázár Péter (2001): *A magyarországi médiaháború*. Budapest: Új Mandátum.
- Bozóki András (1990): *Út a rendszerváltáshoz: az Ellenzéki Kerekasztal*. *Mozgó Világ*, augusztus.
- Cseh Gabriella (1999): *Hogyan módosuljon a médiatörvény?* In: Csermely Ákos-Ráduly Margit –Sükösd Miklós (szerk.): *A média jövője*. *Internet és hagyományos média az ezredfordulón*. Budapest: Média Hungária Kiadó, 221-225. o.
- Cseh Gabriella-Sükösd Miklós (1998): *Hollywood's Hungarian Offensive. Tensions over television*. *Transitions*, Vol. 5, No. 4, April, 42-47. o.
- Cseh Gabriella-Sükösd Miklós (1999): *Médiajog és médiapolitika Magyarországon I. Médiajog*. Budapest: Új Mandátum.
- Csizmadia Ervin (1995): *A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Dokumentumok*. Budapest: T-Twins Kiadó.
- Hankiss Elemer (1996): *The Hungarian Media War of Independence*. In: Sajó András-Price, Monroe (szerk.): *Rights of Access to the Media*. The Hague: Kluwer Law International, 243-258. o.
- Hollósi József (összeállította): *HIX (Hollosi Information Exchange) off-line archívum, 1990-1998*. A HIX és az Internetto közös CD-melléklete. Budapest, é.n. [1998].
- Kóczán Péter (1999): *Frekvencialovagok. Az ORTT szerepe a frekvenciaprivatizációban*. In: Csermely Ákos-Ráduly Margit-Sükösd Miklós (szerk.): *A média jövője*. *Internet és hagyományos média az ezredfordulón*. Budapest: Média Hungária Kiadó, 149-166. o.
- Nagy Krisztina (2001): *A médiatörvény reklámra és támogatásra vonatkozó szabályainak értelmezése az ORTT döntéseiben*. Budapest: Kézirat.
- Simó György (1993): *Mindent szabad, ami nem Tilos?* *Mozgó Világ*, november, 91-96. o.
- Sükösd Miklós (1992): *Médiaháború Magyarországon*. *Mozgó Világ*, október.
- Sükösd Miklós (1993a): *Az alternatív nyilvánosság*. *Mozgó Világ*, november, 79-90. o.

Lábjegyzetek

bevezető fejezetének átdolgozott és kibővített változata.

A hatályos médiatörvény és a média szabályozására vonatkozó néhány más jogszabály részletes értelmezését lásd Cseh-Sükösd (1999).

A szamizdat lapok listáját lásd Murányi Gábor: Ma még csak emlék? Heti Világgazdaság, 1993. december 11. Utánközli Szamizdat folyóiratok Magyarországon (1980-1989) címmel Csizmadia (1995:500-501).

Jól jellemzi ezt az alakuló Nyilvánosság Klub megalapítására szóló felhívás 1988 januárjában. „A magyarországi gazdasági-társadalmi-politikai megújuláshoz nélkülözhetetlen a nyilvánosság reformja. Ennek tudatában kezdeményezzük most egy országos egyesületként működő szervezet, a Nyilvánosság Klub megalapítását. [...] A Klub fórumot kíván nyújtani a társadalmi haladást szolgáló gondolatoknak, véleményeknek, álláspontoknak, elősegítve publikálásukat; tágítani kívánja a nyilvánosság mai kereteit, hozzájárulva az állampolgárok tájékozódásának és tájékoztatásának kiteljesedéséhez; együttes fellépéssel elejét kívánja venni a társadalmi nyilvánosságot csorbító módszereknek, eljárásoknak, illetve orvosolni kívánja az ilyen eljárásokból származó sérelmeket.” In: Csizmadia (1995:359).

A politikai kerekasztal-tárgyalások 5. számú albizottsága foglalkozott a nyilvánosság és a tájékoztatáspolitikai kérdéseivel. Am a viták középpontjába egyrészt magának a kerekasztal-tárgyalásnak a nyilvánossága került, másrészt a bizottság nemzeti közmédiát felügyelő média hatásköréről és személyi összetételéről, és aktuális politikai kérdésekről vitatkozott. „Ilyen légkörben a nyilvánosság problémáival foglalkozó albizottság egyre kevésbé tudott eredeti témájával, a sajtó és informatikai törvény kidolgozásával törődni: erejét egyre inkább az aktuális kérdések kötötték le. A felek egyetértettek abban, hogy szükség lenne egy ötfős pártatlan felügyelőbizottságra, amely ellenőrizné a nemzeti médiát, de a megegyezés azon bukkott el, hogy nem tudtak dűlőre jutni e bizottság személyi összetételéről. [...] Egyetértettek viszont a felek a kormány által hozott frekvenciamoratóriummal... Az a tény, hogy a nyilvánosság kérdésében nem született végső megállapodás, árnyékot vetett a szabad választásokig zajló politikai átmenet hátralévő szakaszára. A nemzeti média felügyelete továbbra is az államminiszter kezén maradt, aki egyidejűleg az MSZP köztársasági elnökjelöltje, valamint utóbbi pártja kampányfőnöke volt. Pozsgay Imre csak [1990] január közepén mondott le rádió- és tévéfelügyeleti jogáról, miután létrehozta – a pártsemleges felügyelőbizottság helyett – a pártképviselők által alapuló kuratóriumot, és saját embereit állította a legfontosabb televíziós hírmagazinok élére. Januárban és februárban a pártközi egyeztető bizottságnak, márciusban pedig a kampányfelügyelő bizottságnak is meg kellett küzdenie az őszi megállapodás elmaradásából fakadó problémákkal.” – írja Bozóki András (1990:35). Ehhez azt tehetjük hozzá: a rendszerváltás előtti helyzet öröksége – a pártatlan médiafelügyelet hiánya, a pártkuratórium intézményének megjelenése a hazai médiafelügyelet rendszerében és a szerkesztői személyzet átpolitizálása – a rendszerváltás után is megmaradt. E sajátosságok a médiaháború fontos tényezői közé tartoztak, és így nagy szerepet játszottak a médiatörvény születésének politikai kontextusában is.

Mint ismeretes, az ORTT döntése alapján 1997-ben két európai konzorcium nyert országos tévéfrekvenciát: az MTM SBS Televízió Rt. (TV2) és a Magyar RTL Televízió Rt. (RTL Klub). A döntés vitás körülményei azonban politikai vihart kavartak, és a vesztes Első Magyar Kereskedelmi Televízió Rt. (Írisz TV) pert indított az ORTT ellen. Az Írisz TV később kereseti kérelmét kiterjesztette a frekvenciát elnyert TV2-re és az RTL Klubra is. A per 1998 májusában elérte a Legfelsőbb Bíróságot. Az alperes TV2 tulajdonosa azonban az Írisz TV által benyújtott felülvizsgálati kérelem elbírálása előtti napon felvásárolta a felperes Írisz TV tulajdonosát. Ezzel a TV2 – alperesi helyzetből felperessé válván – az Írisz TV nevében elállt kereseti kérelmétől. Ezt tekintetbe véve a Legfelsőbb Bíróság 1999-ben egy vitatható perjogi megoldással megszüntette a pert (Kóczian 1999; Cseh 1999).

A következő felosztás Zsolt Péter (1995:135-6) gondolatmenetét követi.

Az európai médiajog-harmonizációról lásd még Kertész Krisztina írását a Médiakutató ugyanezen számában – A szerk.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<> Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

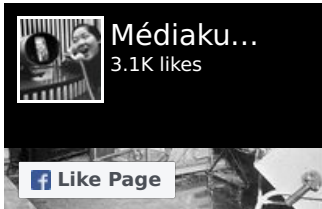
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 tavasz

Jog

[Kertész Krisztina:](#)

A média szabályozása az Európai Unióban és Magyarországon. A jogharmonizáció folyamata az audiovizuális szektorban

A jogharmonizáció folyamata az audiovizuális szektorban ¹

Az alábbi írás röviden bemutatja a rádió és a televízió nyugat-európai szabályozásának történetét, majd ismerteti az audiovizuális szektorra vonatkozó alapvető, hatályos jogforrásokat és támogatási programokat. Végül azt vizsgálja, milyen lépések történtek eddig a magyar és az uniós szabályozás összeegyeztetése érdekében.

A médiaszabályozás története Európában

Az állami monopóliumoktól a duális médiarendszerig

Az Európai Unió tagállamaiban a média szabályozásának fejlődése az eltérések ellenére párhuzamosan haladt azóta, hogy a húszas években megjelentek az első rádióállomások. Míg az Egyesült Államokban korán kialakult a szabad versenyt támogató és csak csekély állami beavatkozást elfogadó rendszer, addig az európai országokban sokáig az állami monopólium volt a jellemző. Ezen az sem változtatott, hogy az ötvenes években megjelent az új médium, a televízió (Cseh-Sükösd 1997:29-36).

Az állami monopólium szükségességét többféle érveléssel támasztották alá. Ezek közé tartozott a frekvenciák szűkössége, az adók működtetésének viszonylag nagy tőkeigénye, illetve az, hogy az állam feladata az egyes csatornákon belül a kiegyensúlyozott tájékoztatás (az úgynevezett belső pluralizmus) biztosítása.

E hármas érvrendszer azonban a nyolcvanas évekre elavulttá vált. A technikai fejlődés megszüntette a frekvenciák szűkösségét, és megsokszorozódhatott a csatornák száma. Így megkérdőjeleződött az államnak a kiegyensúlyozott tájékoztatás biztosításában játszott szerepe is. Egy sokcsatornás rendszerben ugyanis a néző vagy hallgató akkor is képes összetett és valóságghú képet nyerni a világ eseményeiről, ha nem minden egyes adó működik teljesen elfogulatlanul. A belső pluralizmus szerepét a külső pluralizmus veszi át (Jakubowicz 1993).²

A nagy tőkeigényre se lehetett hivatkozni, miután bebizonyosodott, hogy a reklámpiacra támaszkodva a kereskedelmi adók nagyon is életképesek. Sok országban éppen a reklámbevételekre igényt tartó magántőke kényszerítette ki azt, hogy az állam lemondjon monopóliumáról.

A fent vázolt folyamat eredményeképpen a nyolcvanas évekre Európa országaiban (Nagy-Britanniában például a jogszabályok által kijelölt utat követve, máshol, mint Olaszországban, spontán folyamat eredményeként) kialakult a duális médiarendszer, amelyre a kereskedelmi csatornák és az állam által működtetett közszolgálati adók egyidejű jelenléte a jellemző.

Az uniós szabályozás kialakulása

Az Európai Unióban a médiával kapcsolatos fogalmak között gyakran találkozhatunk az „audiovizuális szektor”, „audiovizuális politika” kifejezésekkel. Bár a szakirodalom a mai napig adós e fogalmak pontos meghatározásával, abban konszenzus van, hogy az audiovizuális szektor a hagyományos elektronikus médiumok tevékenységén és az e médiumokra vonatkozó szabályokon túl a különböző technikai eszközök segítségével történő kép- és hangtovábbítással kapcsolatos területek összességét jelenti. Ezek közé tartozik például az audiovizuális termékek (játékfilmek, reklám stb.) előállítás, forgalmazása, terjesztése, a szerzői jogok kérdése, az internet mint új médium működésének problémái, illetve a legutóbbi értelmezés szerint a távközlési szektor egészének szabályozása is.

Audiovizuális politikán az EU intézményeinek a fent jelzett területekkel kapcsolatos tevékenységét értjük. A „politika” ebben az értelemben az adott területet érintő stratégia kialakítását, a fő célok kijelölését jelenti – ez

különbözik a jogtól, amelynek feladata a kitűzött céloknak legmegfelelőbb szabályozási eszközök kiválasztása és alkalmazása.

Az audiovizuális szektor a nyolcvanas évekig nem volt központi kérdés az EU politikusai számára. Jelentőségének azóta bekövetkezett növekedése legalább két okra vezethető vissza.

1. Gazdasági megfontolások. Az elmúlt évtizedekben Európában felismerték, hogy az audiovizuális szektorban rejlő gazdasági lehetőségeket csak európai összefogással lehet teljesen kihasználni. A sok kicsi és nyelvében, gyakran kultúrájában is különböző európai országnak ugyanis nincs sok esélye arra, hogy felvegye a versenyt más államok, elsősorban az Egyesült Államok tőkeerős, a világ legnagyobb részén meghatározó befolyással rendelkező audiovizuális szektorának szereplőivel.

2. Kulturális megfontolások. Míg az európai egységesülési folyamatot hosszú időn át elsősorban a gazdasági megfontolások motiválták, a nyolcvanas évektől körvonalazódott a változások kulturális dimenziója is. Az EU folyamatos bővülése mellett sokáig kérdéses maradt, sőt sokak szerint még ma is az, hogy a szervezet képes-e egységes identitást kínálni polgárainak. Márpedig az egységesülés egy meghatározott szintje után a további fejlődéshez sokak szerint az is szükséges, hogy ne csak a gazdasági, hanem a kulturális, azaz voltaképpen érzelmi jellegű motívumok is részévé váljanak a folyamatnak.

A nyolcvanas évekre az EU intézményeinek képviselői rájöttek, hogy a média segítséget nyújthat ebben. Philip Schlesinger, a skóciai Stirlingi Egyetem Médiakutatási Intézetének igazgatója úgy gondolja: elsőként az Európai Bizottság 1984-es, *Televízió határok nélkül* című fehér könyve vetette fel az európai integráció kulturális vonatkozásainak lehetőségét (Schlesinger 1997). E felismerés segíthet abban, hogy a nemzetállamok Európája átforgalmadjon, és létrejöjjön egy egységes európai kommunikációs tér, így pedig kialakuljon egy valamilyen szinten egységes európai kulturális identitás, amely a további egységesülési folyamat motorja lehet.

A fenti elképzelésekkel természetesen lehet vitatkozni. Igaz, hogy az elmúlt évtizedben az EU tett lépéseket az egységes európai identitás kialakításáért, de a hatás napjainkban még kevésbé érezhető. Ezt Schlesinger arra vezeti vissza, hogy a média sokszereplőssé vált, és ma már mindenhol a kereskedelmi adók játsszák a főszerepet. Így tulajdonképpen megszűnt a nemzetállamok befolyása a médiában, és a fogyasztók, tehát a nézők és a hallgatók egyéni szempontjai a meghatározók.

A hivatalos EU-álláspont immár nem a közös kulturális identitás saját eszközökkel történő kialakítását és fő célként való védelmét hangsúlyozza, hanem azt, hogy az európai kulturális értékeket a fogyasztókhoz eljuttatható termékek jelenítsék meg.

Az európai audiovizuális politika létrejöttének folyamata

Az egységes európai audiovizuális politika kialakításának első jelei a nyolcvanas évek intézkedéseiben fedezhetők fel. Elsőként az Európai Parlament cselekedett, amikor 1981-ben megrendelt egy olyan tanulmányt, amelynek feladata az európai informatikai helyzet és az audiovizuális ipart is érintő kérdések felmérése volt. A felkérést követően készült el a ma Schall-jelentésként ismert tanulmány. Az 1982-ben íródott Hann-jelentés pedig már arról beszélt, mennyire fontos az európai médiapiac elemeinek harmonizációja és az egységes szabványok kialakítása.

Elsősorban a fent említett tanulmányok hatására adta ki 1983-ban az Európai Bizottság *Realitások és tendenciák az európai televíziózásban* című jelentését, amelyben már felhívja a figyelmet az amerikai audiovizuális termékek nyomasztó fölényére, és arra, hogy az európai kultúrát milyen veszélyek fenyegetik az amerikai tömegkultúra hatásaival szemben. Ennek a jelentésnek is tulajdonítható, hogy az Európai Parlament elfogadta az úgynevezett Arfé-határozatot. Ebben rögzítették többek között a közös európai frekvenciaelosztás elvét, a filmforgalmazás egységesítésének igényét, és a jogharmonizáció szükségességét (Cseh 1998a).

A szakirodalom az Arfé-jelentés óta beszél arról, hogy egységes audiovizuális politika jött létre az Európai Unióban. Ennek elemei közé sorolják az egységes jogszabályalkotást, a műsorgyártás és -forgalmazás egységesítését, valamint a technológia és a műsorgyártás terén a közös fejlesztési programok kidolgozását.

A mai helyzet

A területet szabályozó alapvető jogforrások rendszere

Az Európai Unión belüli egységes szabályozással kapcsolatban sokáig nem volt egyértelmű, hogy a médiaszabályozás, tehát az audiovizuális politika médiafelügyeletre, bizonyos tartalmi és formai követelményekre stb. vonatkozó része az uniós vagy a nemzeti szabályozás körébe tartozik-e. Az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról szóló, és ezzel az egyesült Európát megalapozó, a hat alapító tag által 1957-ben aláírt Római szerződésben ugyanis a kultúrát nem sorolták a szerződés alappilléreit jelentő területek közé, ezért kulturális kérdésekben az egyes államok saját szabályozást alkothatnak. Sokáig a televíziózást és a rádiózást is a kultúrához sorolták, azonban az Európai Bíróság a Sacchi-ügyben³ kimondta, hogy a televíziózás és rádiózás a Római szerződésben szolgáltatásként említett kategóriába tartozik, ezért vonatkozik rá a közös szabályozás. A döntést azzal indokolták, hogy a rádió- és televízióműsorok sugárzása önmagában, vagyis tartalmuktól függetlenül mások javára végzett tevékenységek összességét jelenti, és ezért szolgáltatásnak minősül (Bérces 1996). A döntés után megnyílt az út a média egységes EU-szabályozása előtt.

Ez a szabályozás azonban nem terjed ki az audiovizuális szektor minden egyes elemére. A jogforrások jelenlegi rendszerét vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy az EU ezt a szektort elsősorban kulturális és gazdasági oldalról szemléli. Nincsen olyan jogforrás, amely a médiafelügyeletet vagy általában a média és a politika viszonyát az egyes tagállamokra nézve kötelező erővel szabályozná. Az EU ezt a tagállamok belügyének tekinti, és a felvételre várókkal szemben sem támaszt e téren kifejezett követelményeket. Csupán azt vizsgálja, hogy az alapvető

demokratikus normáknak és elvárásoknak megfelelően van-e szabályozva ez a terület (Üveges 1996). Vannak azonban arra utaló jelek is, hogy az EU intézményei a médiafelügyelet kapcsán is bizonyos egységes megoldásokat várnak el. Így például az audiovizuális szektorral korábban foglalkozó 10. Általános Igazgatóság vezetője, Spyridon A. Pappas hangsúlyozta, hogy a tagállamokban szükség van az audiovizuális szektort felügyelő szakmai hatóságokra. Ezt azzal indokolta, hogy csak így biztosítható a gyakorlatban az uniós szabályok hatékony érvényesítése (Pappas 1998).

A szabályozás célja elsősorban mégis a piac egységének megteremtése. Ez volt a fő célja annak az irányelvnek, amelyet az Európai Bizottság által 1986. április 30-án beterjesztett tervezet alapján, hosszas viták után 1989. október 3-án fogadtak el: ez a 89/552/EGK Televízió Határok Nélkül irányelv, amelyet 1997-ben a 97/36/EK irányelvvel átfogóan módosítottak (a továbbiakban „irányelv”). Az elektronikus médiumok szabályozásának ez az irányelv a gerince. Céljai közé tartozik a műsorszolgáltatás szabad áramlását gátló tényezők megszüntetése, a szabad vétel biztosítása az EU-tagállamok polgárai számára, bizonyos tartalmi és formai követelmények rögzítése, ezáltal az egyenlőhöz közelítő feltételek teremtése a különböző tagállamokban működő szolgáltatók számára, valamint az európai audiovizuális ipar megerősödésének elősegítése.

Mindezek érdekében az irányelv

- meghatározza, melyik tagállam joghatósága alá tartoznak az egyes műsorszolgáltatók, és bevezeti az egyetlen alkalmazható jogrendszer szabályát, amelynek értelmében minden műsorszóró egyetlen, a jogszabályoknak való megfelelést biztosítani köteles tagállam joghatósága alá tartozik;
- elősegíti az európai művek készítését és terjesztését;
- szabályozza a televíziós reklámot és szponzorálást;
- szabályokat tartalmaz a kiskorúak védelmének biztosítására és a faji, nemi, nemzetiségi, vallási alapon való gyűlöletkeltés megakadályozására;
- meghatározza a helyreigazítás szabályait.

Az Európa Tanács 1993-ban elfogadta a 93/83/EGK irányelvet, amely „A szerzői jog és a szomszédos jogok néhány, a műholdas műsorszórásra és a vezetékes átvitelre alkalmazható szabályának összehangolásáról” címet viseli, és fontos lépést jelentett az e téren létező nemzeti szabályok harmonizációja felé (Király 1998:371). Az uniós tagállamok számára kötelező jogforrási erővel bíró irányelvek mellett meg kell említeni olyan dokumentumokat is, amelyek célja nem a szabályozás, hanem a jelenlegi helyzet felmérése és a jövőbeni teendők kijelölése. Ezek egyik típusát alkotják az úgynevezett zöld könyvek, amelyek fontos szerepet játszanak a döntések előkészítésében. Egy terület szabályozása előtt a Bizottság felkérésére a szakértők ilyen dokumentumokban összegzik a létező viszonyokat, leírják a problémákat, és javaslatokat tesznek a megoldásra.

Az audiovizuális szektor történetében kiemelkedő az 1994-ben elfogadott, „Az európai műsoripar erősítése az EU audiovizuális politikájával összefüggésben” című zöld könyv, amely az elsők között mérte fel az audiovizuális szektor helyzetét, a benne rejlő gazdasági és kulturális lehetőségeket az akkor már több éve működő média-programok eredményeinek tükrében. A másik fontos zöld könyvet a Bizottság 1997-ben fogadta el, ez a telekommunikációs-, média- és információs szektorok konvergenciájáról, illetve az ezzel kapcsolatos szabályozási kérdésekről szól.

Az úgynevezett fehér könyvek ezzel szemben már konkrét javaslatokat tesznek a szabályozás mikéntjére. Ki kell emelni azokat, amelyek a csatlakozásra váró országokkal szemben támasztott követelményeket fogalmazzák meg. Ezek közül a legfrissebbet a brüsszeli Európai Tanács 1995-ben hagyta jóvá. Ez az audiovizuális szektor szempontjából azért fontos, mert külön fejezete foglalkozik az audiovizuális szolgáltatásokkal, és az ezzel kapcsolatos jogalkotást a felvételüket kérő országokban megteendő első lépések közé sorolja (Cseh 1998a).

Az írott jogforrásokon kívül igen nagy szerepe van még a szabályozás kialakításában az Európai Bíróság gyakorlatának is, amely a vitás esetekben döntési jogkörrel rendelkezik. Az EU intézményei közül ebből a szempontból kiemelendő még a Bizottság, amely a közösségi jogszabályok nemzeti kodifikációját és az adott jogszabályok betartását felügyeli. Ennek megfelelően a Bizottság eddig háromszor kezdeményezte az Európai Bíróság eljárását, mivel álláspontja szerint egyes nemzeti jogszabályok nem feleltek meg a közösségi jogszabályoknak.

Ennek érdekében például pénzügyi segítséget nyújtanak az alkotóknak a forgatókönyvíráshoz, alkotótársak és pénzügyi támogatók kereséséhez, illetve a marketing- és forgalmazási stratégia kialakításához. A tisztán gazdasági szempont mellett a támogatások kiosztásakor figyelembe vesznek másféle érveket is. Kiemelkedő jelentőségű szempont, hogy olyan, a nemzeti szinten működő cégek által létrehozandó alkotásokat is támogatnak, amelyek megjelenítik az európai nyelvi és kulturális sokféleséget.

A forgalmazás feltételeinek javítása érdekében a médiaprogramok támogatják a forgalmazók csoportjainak együttműködését, az európai filmek mozikban való vetítését, valamint az európai művek és társaságok fontos szakmai piacokon való reklámozását. Különösen támogatják, ha legalább három különböző ország forgalmazói működnek együtt a forgalmazói kampányokban, és kiemelt figyelmet szentelnek a videós és multimédiás alkotások kiadásának és forgalmazásának, valamint azon műveknek, amelyek alkotásában legalább két, különböző országból és nyelvi környezetből származó műsorszolgáltató is közreműködik.

A nemrég lezárult Média II. programnak köszönhetően a származási országukon kívül is forgalmazott európai filmek aránya az 1996-os alig 14 százalékról több mint 22 százalékra növekedett. A külföldön is bemutatott európai filmek 60 százaléka részesült valamilyen támogatásban.

Az átfogó médiaprogramok mellett az EU támogatja az audiovizuális szektor egyes részterületeit is. Így például az Eurimages Alap támogatja az együttműködést a mozi- és tévéfilmek készítésében, a Bizottság által életre hívott Garancia Alap pénzügyi lehetőségeket kínál az audiovizuális produkciókat támogató bankok kockázatának csökkentése érdekében, míg az audiovizuális EUREKA-program olyan kormányközi fórum, amely saját pénzeszközökkel ugyan nem rendelkezik, de elősegíti az országok közötti együttműködést.

Magyarország és az Európai Unió kapcsolatai a média tükrében

Az írott jogforrások jogharmonizációja

Magyarország 1991-ben olyan Társulási Megállapodást⁵ kötött az Európai Unióval, amely az ekkor megindult csatlakozási folyamat jogi alapját jelenti azóta is. Hazánk és az EU között 1998 tavaszán kezdődött meg az a tárgyalás, amelyen már részletesebben elemzik a teljes jogú tagság feltételeit és az addig megteendő lépéseket. Maga a tárgyalás is több lépésből áll, a 31 területre osztott joganyag átvilágításától kezdve az érdemi tárgyalásokon keresztül jutunk el az adott fejezet lezárásáig, amit a megállapodásban foglaltak végrehajtása követ.

A joganyag átvilágítása folyamán négy kategóriába sorolják a vizsgált szabályozási területeket, attól függően, hogy lefedi-e egymást a magyar és az uniós joganyag, és ha nem fedik le egymást, akkor szükséges-e változtatni. Ha szükséges változtatni, akkor csak technikai vagy lényegi kérdésekről kell tárgyalni. Kezdetben úgy tűnt, hogy ez a terület kevés gondot fog okozni, azonban ez a vélemény a későbbiek során tévedésnek bizonyult.

A magyar médiatörvény (1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról) néhány fontos rendelkezése mindenképpen átgondolásra szorul Magyarország európai jogharmonizációjának szempontjából. A következő területek esnek ebbe a kategóriába.

A médiatörvény tárgyi hatálya

Az irányelv 2. cikkelyének 1. pontjával összhangban a magyar médiatörvény is elfogadja a „származási ország” elvét.⁶ A törvény 1. § (1) bekezdése szerint: „E törvényt kell alkalmazni a magyarországi rádió és televízió műsorszolgáltatásra és az ezzel összefüggő műsorterjesztésre”. Ugyanakkor a médiatörvény 1. § (2) bekezdése úgy szól, hogy: „Ha nemzetközi szerződés így rendelkezik, e törvényt a nem magyarországi műsorszolgáltatóra is alkalmazni kell”.

A törvény 1. paragrafusában az irányelv 2. cikkéhez képest hiányosnak mondható. Ennek az az oka, hogy a médiatörvény az irányelvvel ellentétben nem rendelkezik arról, hogy melyik állam joghatósága alá tartozik a külföldről bármilyen technika segítségével Magyarországra vagy hazánkon keresztül más országba továbbított televíziós műsorszolgáltatás.

Fogalmak

A jelenleg hatályos médiatörvény 48 fogalmi meghatározást tartalmaz, míg az irányelv összesen hatot. Ez az összehasonlítás akkor is elgondolkodtató, ha számításba vesszük, hogy az irányelv csak a televíziózást szabályozza (a helyi tévék kivételével). A médiatörvény fogalmi meghatározásai közül sok szükségtelenül bonyolult, illetve az egyes meghatározások helyenként ellentmondanak egymásnak.

Az irányelv 1. cikkelyének b) pontja szabályozza a műsorszolgáltató fogalmát, miközben a fogalom kidolgozása a médiatörvény 2. § 24. pontjában található. A törvény 2. § 24. pontja az irányelv vonatkozó rendelkezéséhez képest hiányosnak mondható, ugyanis a törvény definíciójából hiányzik a „közvetett műsorszolgáltató” tartalmi eleme, vagyis a törvény szerint nem tekinthető műsorszolgáltatónak az, akinek a közvetítésével a műsorszolgáltatás technikailag megvalósul. Ezt megerősíti a törvény 2. § 24. pontjának utolsó mondata is, amely úgy rendelkezik, hogy „[n]em minősül magyarországi műsorszolgáltatásnak a Magyar Köztársaság területén kívülről származó, változtatás nélkül, egyidejűleg közvetett műsorszolgáltatás” (lásd még a korábban idézett 1.§ (1) bekezdést).

A fent elmondottakkal összhangban az irányelv 1. cikkének a) pontja szerint televíziós műsorszolgáltatás a műsorszétoosztás⁷ is, hiszen aszerint televíziós műsorszolgáltatásnak minősül a televíziós adások nyilvánosságnak szánt továbbítása vezetéken vagy frekvencián keresztül, ideértve a műholdakat is.⁸ Ez azt jelenti, hogy az irányelv hatálya alá tartozik minden műsorszolgáltatási megoldás, amely egy pontból több pontba juttat el televíziós műsort. Ezzel szemben a médiatörvény 2. paragrafusának 30. pontja szerint a műsorszolgáltatás „állandó megnevezéssel ellátott rádióműsor, illetve televízió-műsor rendszeres szolgáltatása előzetesen nyilvánosságra hozott adásidőben, bármely műsorterjesztő rendszer meghatározott és nyilvánosan ismertett csatornáján bárki számára, aki megfelelő vevőkészüléket üzemeltet”.

A fentiekből következően az irányelvben említett műsorszolgáltatás része a műsorszétoosztás is. Ezzel szemben a médiatörvény szerint ez nem így van, és a műsorszétoosztásra ma Magyarországon csak a távközlési tevékenységre vonatkozó jogszabályokat kell alkalmazni.

Ez a szabályozási helyzet konkrét problémákat okozott hazánk és az EU között a jogharmonizációs tárgyalások során. Az eltérő meghatározás okozta problémák leginkább az úgynevezett HBO Polska-ügy kapcsán érthetőek meg (Cseh 1998b). Ennek lényege, hogy a lengyelországi HBO adást (HBO Polska) a CEU Kft. magyar területről továbbította az AMOS I. műholdra, amely ezt továbbította lengyel területre. A HBO Polska műsorai azonban az uniós szabályozásban előírtaknál kisebb arányban tartalmaztak európai műveket, miközben a Lengyelországban szabályosan bejegyzett műsorszolgáltatókat az EU előírások tiszteletben tartására kényszerítette a törvény. A HBO Polska ezzel sértette más, szintén Lengyelországban működő csatornák piaci érdekeit, elsősorban a Canal Plus francia érdekeltségű tévétársaságét, amely Lengyelországban szabályosan bejegyzett önálló műsorszolgáltató.

Az ellenérdekelt társaság azt követelte, hogy kérjék számon a HBO Polskán is a Lengyelországban kötelező műsorszerkezeti követelményeket. Azonban felmerült a kérdés: melyik állam jogosult eljárni, azaz melyik országnak van joghatósága a HBO Polska felett? (A kazetták Nagy-Britanniából érkeztek a Magyarországon bejegyzett CEU Kft.-hez.) Az irányelv szerint Magyarország joga lenne eljárni, hiszen a magyar cég hazánkban továbbította műholdra a műsort. Azonban jelenleg a magyar jogszabályok szerint a CEU Kft. tevékenysége műsorszétosztásnak tekintendő, a műsorszétosztón pedig a hatályos jogszabályok szerint nem lehet számon kérni a műsorszolgáltatásra vonatkozó tartalmi követelményeket, mert a műsorszétosztás távközlési tevékenység.

A kialakult patthelyzetben az EU a francia lobbisták hatására erőteljes nyomást gyakorolt a magyar hatóságokra, hogy azok büntessék meg a HBO Polskát. A magyar hatóságok viszont arra hivatkoztak, hogy ez a magyar törvények szerint nem lehetséges. Ez az álláspont jogilag helyes is volt, azonban azt eredményezte, hogy az EU igyekezett meggátolni részvételünket a Média programban, és így a magyar audiovizuális szektor jelentős pénzforrásokról esett el.

Az irányelv 1997-es módosítása bevezette a „teleshopping” fogalmát, amely a médiatörvényben a közvetlen ajánlatnak felel meg (2. § 22. pont). Ebben a kérdésben az irányelv a médiatörvénynél engedékenyebb, kevésbé szigorú követelményeket támaszt, hiszen az irányelv szerint a műsorokat 20 percenként lehet megszakítani teleshoppinggal.

A médiatörvény 16. § (3) bekezdése határozza meg a klasszikus reklámidő hosszát, amely kereskedelmi műsorszolgáltatók esetén nem lehet több egy órán belül 12 percnél. Ugyanakkor a törvény elválasztja a klasszikus reklámidőt a közvetlen ajánlattól a megengedett időtartam szempontjából, és a közvetlen ajánlat időtartamát maximálisan napi egy órában határozza meg (16. § (3) bekezdés). Mivel az irányelv 44. cikkelye engedélyezi a benne meghatározott előírások részletesebb és szigorúbb tagállami szabályozását, a médiatörvény módosítása Magyarország számára e helyütt nem kötelező.

A fogalmi meghatározásokkal kapcsolatban végül meg kell említeni, hogy a jelenleg hatályos médiatörvény nem tartalmaz minden követelményt azok közül, amelyeket az irányelv 12. cikke határoz meg a reklámok tartalmával kapcsolatban. Így a médiatörvényben jelenleg nem található explicit tilalom olyan reklámok közzétételére, amelyek sértik az emberi méltóságot, faji, nemi és nemzetiségi alapon diszkriminálnak, illetve sértik mások vallási, politikai meggyőződését vagy a környezet védelmét. A médiatörvényt harmonizálni kell ezekkel az irányelvi követelményekkel.

A műsorszerkezetre vonatkozó követelmények

Az irányelv a médiaszakma által talán legtöbbször idézett rendelkezése a 4. cikk 1. pontja. Ennek lényege, hogy a tagállamoknak szükség szerint megfelelő eszközökkel biztosítaniuk kell, hogy műsoraik többsége európai mű legyen. A 4. cikk 2. pontja úgy rendelkezik, hogy az európai művek aránya nem lehet kevesebb, mint az átlagosan 1998-ban volt – kivéve Görögországot és Portugáliát.

A törvény 28. paragrafusának (1) bekezdése szerint a közszolgálati televízió reklám, hírek, sportközvetítések, vetélkedők és játékok nélkül számított évi műsoridejének legalább ötvenegy százalékát magyarországi gyártású, s ezzel együtt legalább hetven százalékát európai gyártású műsorszámokból szerkeszti meg. Tehát a magyar törvény hazai gyártásról is rendelkezik, ami az irányelv 6. cikkében meghatározott európai mű fogalmi rendszerével nem egyeztethető össze. Ugyanakkor az irányelv nem ismeri az európai gyártású mű fogalmát.

A törvény ugyanezen paragrafusának d) pontja szerint a közszolgálati televízió filmalkotásokból megszerkesztett évi műsoridejének legalább 20 százalékát magyar állampolgárságú, illetve magyar nemzetiségű alkotók műveiből vagy magyar állampolgárságú, illetve magyar nemzetiségű művészek közreműködésével készült, illetőleg magyarországi gyártású filmalkotásokból állítja össze. Ezen rendelkezés lényege, hogy a magyar szabályozás a hazai alkotásokból létrejövő hazai gyártású műsorokat részesíti előnyben. Ezzel szemben az irányelv az európai mű fogalmát használja, és nem fordul elő benne az európai gyártású mű fogalma. Ezt a problémát tovább bonyolítja az a tény, hogy a médiatörvény 148. paragrafusa felhatalmazza az ORTT-t az „európai és magyarországi gyártású műsorszám fogalmának meghatározására”.

Fontos tudni, hogy az uniós jog a média működését az audiovizuális ipar részének tekinti, és a műveket (műsorokat) áruként értelmezi. Ezért a műsorszolgáltatásra vonatkozó tagállami jogszabály nem sértheti az áruk és szolgáltatások szabad mozgásának Maastrichtban kodifikált uniós alapelvét. Mivel a jelenlegi magyar megoldás a gyártás helye szempontjából diszkriminatív szabályokat állapít meg, ezzel pedig sérti az említett uniós alapszabadságokat, így a médiatörvény ezen a ponton feltétlenül módosításra szorul.

Ugyanakkor a médiatörvény idézett 28. paragrafusa, amely az európai származású műsorok arányát is előírja, csak a közszolgálati televíziókra vonatkozik, ezért tárgyi hatálya szűkebb az irányelvéénél, amely a helyi televíziók kivételével minden típusú tévére vonatkozik.

A törvényben nincsen megfelelően definiálva az európai származási hely. A törvény 122. § (1) alapján országos műsorszolgáltatásra jogosult részvénytársaságban a magyar állampolgárságú, magyarországi lakóhelyű természetes személyeknek vagy magyarországi székhelyű jogi személyeknek összesen legalább a szavazati jogok huszonhat százalékával kell rendelkezniük. Ugyanezen paragrafus negyedik bekezdése szerint országos műsorszolgáltatást végző részvénytársaság igazgatóságában a tagok, közhasznú társaság esetében az ügyvezetők többségének magyar állampolgárságú, magyarországi lakóhelyű személynek kell lennie, ami ugyancsak nemzeti alapon való megkülönböztetést jelent.⁹

Az 1990-ben indított médiaprogramhoz a magyar filmszakma 1993 óta csatlakozhatott, elsőként a kelet-közép-európai országok közül. Ez automatikusan történhetett, tehát anélkül, hogy a csatlakozást az EU valamely feltétel teljesítéséhez kötötte volna. Azonban míg a magyar filmesek gyorsan észrevették és kihasználták a program által kínált lehetőségeket, és a profiljuknak leginkább megfelelő alpprogramot megkeresve, külföldi kollégáikkal együttműködve igyekeztek támogatást szerezni, addig hivatalos szinten sokkal nehezebben indult be a folyamat. A fő probléma az volt, hogy egyik állami szerv sem érezte igazán magáénak a problémát, illetve ódzkodtak attól, hogy előteremtsék a részvétel árát, mintegy 400-500 ezer ECU-t. Az EU hosszasan kereste, ki hivatott magyar részről megkötni a megállapodást a programba való belépésről, és végül azt hitték, a magyarok szándékosan halogatták a kérdés eldöntését. Ezért kerülhetett veszélybe már a Média I. programhoz való csatlakozásunk is, míg végül egy végső határidőként megadott, péntek délután négy órában rögzített időpont letelte előtt pár perccel Mádl Ferenc, az akkori művelődésügyi miniszter aláírta a csatlakozási dokumentumot.

A Média I. utolsó évében, 1995-ben a társult országok közül elsőként Magyarország már teljes jogú tagja volt a programnak. A tagságunk miatt végül 420 ezer ECU-t kellett befizetni, de mivel a támogatások mintegy 480 ezer ECU-t tettek ki, mérlegünk ebben az évben pozitív lett.

Az 1996-ban indult Média II. program esetében azonban már nem volt ilyen könnyű a helyzetünk. Ehhez több tényező is hozzájárult. Egyrészt a Bizottság a korábbi viszonyok zavarosságára hivatkozva (az anyagi forrásokat 19 alpprogram között osztották el meglehetősen átláthatatlan szempontok szerint) tulajdonképpen központosította a programot. Ez azt eredményezte, hogy megszűntek az alpprogramok, és a döntések a 10. Általános Igazgatóság kezében összpontosultak. Másrészt az automatikus csatlakozás lehetősége helyett az Európai Bizottság feltételeket szabott a jelentkezőknek, amely feltételek közül a legfontosabb az audiovizuális terület jogharmonizációja volt.

A jogharmonizációs feltétel teljesítését rendkívül megnehezítette, hogy ebben az időpontban már hatályos volt a magyar médiatörvény, amelynek több pontja nem volt összhangban az irányelvvvel. Az EU konkrétan kifogásolta a törvény „magyarországi gyártású műsorok” kifejezését, mivel ez ellenkezik az unió nemzeti kvótákat elutasító álláspontjával, illetve hiányolta, hogy az adott időpontban (1996 elején) nem szabályoztunk európai kvótákat, pedig a határok nélküli televíziózásról szóló irányelv ezeket központi kérdésnek tekinti.

A fenti okokból hosszas egyeztetés kezdődött a két fél között. Végül kompromisszumban állapodtak meg: az országosan fogható kereskedelmi csatornákra kiírt pályázatok már tartalmaztak európai kvótákat, a magyar fél pedig megígérte, hogy a médiatörvényt az EU irányelveivel összhangban módosítja.

Ugyanakkor problémát okozott, hogy nem volt egyetlen olyan hivatalos magyar szerv sem, amely az uniós médiaprogramokhoz való csatlakozás egész kérdéskörében kompetens lett volna. Az egyes döntési jogkörök szétaprózódásának következtében 1996 májusáig a magyar fél nem tudta meghatározni, hogy ki tárgyalhat a kormány teljes felhatalmazásával. A törvényhozók megelégedtek az elért eredményekkel, és maga a filmszakma sem tudott egységesen fellépni.

Ezek után nem csodálható az EU 1996 májusi döntése, miszerint Magyarország nem tekinthető a Média II. tagjának, és nem is élvezhet a programból származó semmiféle támogatást (Kézdy-Kovács 1998).

Ekkor azonban még nem volt végleg veszve minden, mivel 1996 hátralévő részében ismét megkezdődtek a tárgyalások a Média II. programhoz való utólagos csatlakozás lehetőségeiről, és úgy tűnt, az EU kész 1997 májusában formálisan jóváhagyni csatlakozásunkat. Ekkor azonban a Canal Plus panaszával megkezdődött a már említett HBO Polska-ügy, ami miatt Brüsszel felfüggesztette a csatlakozási folyamatot. Ekkor volt még a magyar félnek egy utolsó esélye, ugyanis a Hírközlési Főfelügyelet a tevékenységét szabályozó jogszabály értelmében a továbbítási engedély meghosszabbításakor érvényesíthet európai érdekeket. Ez az utolsó remény is elszállt azonban akkor, amikor 1998 januárjában a Főfelügyelet tíz évre szóló rádióengedélyt adott a HBO Polska adását továbbító CEU Kft-nek. Ezután az Európai Parlament bizonytalan időre felfüggesztette a csatlakozásunkról szóló döntést.

Később ugyan igenlő választ adott, ám de facto Magyarország mégsem vehet részt a programban, mivel ehhez a Tanács beleegyezésére is szükség lenne. Az EU álláspontja ebben a kérdésben azóta sem változott, amit Michael Lake-nek, az Európai Bizottság magyarországi delegációvezetőjének azon kijelentése is bizonyít, hogy hazánk a médiatörvény módosításáig nem vehet részt az uniós támogatási programokban.¹⁰

A jelenlegi helyzet

Az előzőekben felsorolt problémákat a hazánk és az EU közti tárgyalások során mindeddig nem sikerült véglegesen megoldani. A magyar kormány a Bizottságnak 1998. szeptember 7-én átadott tárgyalási álláspontjában rögzítette, hogy a csatlakozás tényleges időpontjáig megvalósítja az audiovizuális területen a teljes jogharmonizációt. Vannak azonban a gyors megoldást késleltető objektív tényezők. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a jogalkotás rendjéről szóló 1988. évi XI. törvény alapján a médiatörvényt csak kétharmados többséggel módosíthatja az országgyűlés, ami a jelenlegi parlamenti ciklusban várhatóanál szélesebb körű politikai kompromisszumot feltételez. Ez igen nehézé teszi a törvénymódosítást, amire az EU-csatlakozás miatt lenne szükség a politikailag kevésbé kényes területeken.

Ugyanakkor az érintett kormányzati szervek - a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Igazságügyi Minisztérium és más tárcák - megkezdtek az uniós csatlakozáshoz szükséges törvénymódosítások előkészítését. A médiatörvény kapcsán említett problémák mindegyikét meg kívánják oldani egyetlen jogszabály-módosítás keretében, amelynek koncepciója 1999 februárjára - azaz nagyjából két éve - készült el. A kész törvénytervezet 1999 májusában került a kormány elé. A kormány már ugyanabban az évben el is fogadta, azonban az Országgyűlés 2000 folyamán sem tűzte napirendre.¹¹ Mostanában a különböző médiumokban egyre több szó esik

arról, hogy az uniós csatlakozás érdekében szükség van a médiatörvény módosítására. Az ellenzék álláspontja azonban az, hogy ehhez feltétlenül szükséges a közszolgálati médiumokat felügyelő kuratóriumok helyzetének rendezése, ami a mai napig nem történt meg.

Az EU legfrissebb, 2000 novemberében közzétett országjelentése két helyen foglalkozik a magyar audiovizuális szektort érintő kérdésekkel. A csatlakozás politikai kritériumainak vizsgálatakor rögzíti, hogy a sajtószabadságot Magyarországon tiszteletben tartják, de kiemeli azt is, hogy a közszolgálati médiumok kuratóriumában nincsenek jelen az ellenzék képviselői, amit a politikai befolyásolás veszélyének elkerülése érdekében a lehető leggyorsabban orvosolni kellene.¹² A Kultúra és az audiovizuális médiumok című 20. fejezetben¹³ pedig magával a jogharmonizációval foglalkozik a jelentés. Megállapítja, hogy e téren csak korlátozott előrelépés történt a közösségi joganyag átvételében, amelynek fontos része lenne a médiatörvény módosítása. Erre azonban - annak ellenére, hogy Magyarország 1999-ben rövid határidőn belül megvalósítandó célként fogadta el az audiovizuális területen való jogharmonizációt - több mint egy éve „nem volt ideje” a magyar Parlamentnek.

Összegzés

Az ismertetett szabályozási technikák helyességét elsősorban a szemünk láttára zajló technológiai folyamatok kérdőjelezik meg. A kvóták meghatározásával a szabályozás gerincét adó Televízió határok nélkül irányelvet ugyanis egy még tíz évvel ezelőtt is egyeduralkodó modellre, a földfelszíni frekvencián továbbított viszonylag kevés csatornára találták ki. A szektor azonban mára gyökeresen átalakult. Sok új típusú médium jött létre, ezekre pedig egyáltalán nem vagy csak nehezen alkalmazhatók a protekcionista hagyományokat tükröző jogszabályok. Ráadásul alkalmazásuk esetén sem érhetőek el velük valódi eredmények, hiszen a néző adott esetben a hazai gyártású, de unalmasnak talált műsor helyett számos másik közül válogathat.

A médiaprogramok által képviselt irányvonal már korszerűbbnek tűnik, hiszen ezek az audiovizuális termékek piaci pozícióinak erősítését segítik elő, ami a szektorból származó jövedelem növekedését, az itt foglalkoztatottak számának gyarapodását hosszú távon valószínűleg a jogszabályokban előírt arányoknál jobban befolyásolhatja. Ennek fontosságát talán elég azzal érzékeltetni, hogy az audiovizuális szektor már jelenleg is több mint egymillió embert foglalkoztat közvetlenül az EU-ban, ahol a háztartások 98 százalékában van televízió, és ahol az emberek naponta átlagosan 200 percet nézik a műsorokat.¹⁵

Magyarország szempontjából a fentiek mellett elsősorban az az igazi kérdés, hogy hol a helyünk ezen a hatalmas területen belül. Fontos belátnunk, hogy a magyar piac önmagában túl kicsi ahhoz, hogy a befektetők vonzó lehetőséget lássanak a hazai műsorgyártásban, ezért a nemzetközi együttműködés különböző formáira kell helyezni a hangsúlyt. Ehhez azonban szükség lenne a jogharmonizáció mielőbbi megvalósulására, amire a korábban ismertetett okok miatt kevés esély van. Ugyanakkor pozitív jelként értékelhető, hogy a kormány tárgyalásokat kezdett az ellenzékkel a kétharmados törvényekről, és törvényalkotási programja értelmében az országgyűlés a 2001. évi tavaszi ülészen, júniusban elfogadhatja a médiatörvény szükséges módosításait. Bizalmatlanságra legfeljebb az adhat okot, hogy ugyanezen módosítás tervezetét már az 1999. és a 2000. évi tavaszi ülészen is szerepeltették.

Irodalom

- Bérces Zoltán (1996): A szolgáltatások szabad áramlása az Európai Közösségben. Jura, május.
- Cseh Gabriella-Sükösd Miklós (1997): A médiatörvény és ami utána következik. Budapest: OSI/Alkotmány és Jogpolitikai Intézet.
- Cseh Gabriella (1998a): Az európai médiumok jogi és piaci környezete és a hazai média alkotta szabályozás Bermuda-háromszöge. In: Médiakönyv 1998. Budapest: Enamiké.
- Cseh Gabriella (1998b): Canal Plus contra HBO Polska. IRIS, Legal Observations of the Audiovisual Observatory, affiliated with the Council of Europe.
- Halmi Gábor (1994): A vélemény szabadság határai. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Jakubowicz, Karol (1993): Freedom versus Equality. East European Constitutional Review, Summer
- Kézdí-Kovács Zsolt (1998): Esély és kudarc. In: Médiakönyv 1998. Budapest: Enamiké.
- Király Miklós (szerk., 1998): Az Európai Közösség kereskedelmi joga. KJK.
- Pappas, Spyridon A (1998): The European Commission's thinking on audiovisual regulatory authorities. Az Audiovisual Media and Authorities című bécsi konferencián elhangzott beszéd (http://europa.eu.int/comm/avpolicy/legis/speech_en.htm).
- Schlesinger, Philip (1997): Building a collective European identity through the media. The Bulletin, szeptember.
- Üveges Enikő (1999): Média és politika. Szakdolgozat, ELTE Állam-és Jogtudományi Kar.

Lábjegyzetek

- 1 Itt mondom köszönetet Cseh Gabriellának szövegem kéziratához fűzött értékes megjegyzéseiért és kiegészítéseiért.
- 2 A külső és a belső pluralizmus követelményének változásait a német alkotmánybíróság ítéleteinek tükrében jól nyomon lehet követni Halmi (1994) munkájában is.
- 3 EUGH Urteil vom 30.4. 1974. Rs. 155/73 (Sacchi) Slg 1974, 409-428. oldal. Az ügyben az volt a fő kérdés, hogy az olasz államnak van-e joga fenntartani monopóliumát a televíziózásban, ezen belül is a kábeltelevíziózásban, illetve a kereskedelmi reklámozás területén, vagy ezek szolgáltatásnak minősülnek,

amelyek szabad áramlását az államnak a Római szerződés értelmében biztosítani kell.

[2000/821/EC Council Decision \(pdf\)](#)

Kihirdetve: 1994. évi I. törvény.

Az irányelv 2. cikke hat pontban és összesen hat alpontban részletesen szabályozza a származási ország fogalmát.

Ez tulajdonképpen „közvetett műsorszolgáltatás”.

97/36/EK irányelv, 1. cikk a) pont.

Dr. Teleki Zsuzsa, az Igazságügyi Minisztérium munkatársának személyes közlése alapján.

Népszava, 2000. május 31.

[A NKÖM EU integrációs feladatai](#)

[Progress Report 2000, 19. oldal \(pdf\)](#)

[Progress Report, 68. oldal \(pdf\)](#)

[http://europa.eu.int/comm/avpolicy/intro/introen.htm" target="blank"](http://europa.eu.int/comm/avpolicy/intro/introen.htm)

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

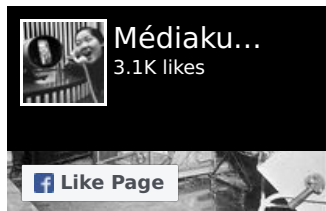
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 tavasz

Térkép

[Beata Ociepka](#):

A lengyel média átalakulása

Bevezetés

Az alábbi írás a lengyel média 1989 utáni fejlődésének főbb tendenciáit mutatja be. A média átalakulását a globalizáció és a kommercializálódás tágabb jelenségei határozzák meg. A lengyel nyomtatott sajtóra és elektronikus médiára az eredeti elképzelések szerint fontos szerep várt volna a civil társadalom építésében, mégis mindkettő a parlament, a kormány és az elnök politikai csatározásainak színterévé vált. A médiatörvény elfogadását követően felállított új szabályozó testületek nem tudták megakadályozni, hogy a média átpolitizált maradjon. A lengyel média jelenlegi fejlődésének fő irányát két ellentétes tendencia, az átpolitizáltság és a kereskedelmi szempontok térhódítása határozza meg.

Közép- és Kelet-Európa demokratikus átalakulásának része volt a média átalakulása is. A média változásait azonban nemcsak a politikai változások siettetették, hanem a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján elindult kommunikáció-technikai forradalom is, amely a média deregulációjához és kommercializálódásához vezetett. Az új kommunikációs technológia egyúttal siettette a globális médiacégek fejlődését is. A posztkommunista országok az információáramlás fokozódó globalizálódásával párhuzamosan hozták létre a tömegkommunikáció új, nemzeti szintű rendszereit Közép-Európában. Az új technológiák megjelenésének hatása a társadalmi-politikai változásokkal egyidejűleg jelentkezett.

Közép- és Kelet-Európában a média lényeges szerepet játszott a demokrácia kiépítésében. A térség országainak médiarendszereit összehasonlító tanulmányokból kiderül, hogy a média fontosnak bizonyult a civil társadalom számára, mivel az emberek a társadalom olyan önszervezési tereként értelmezték, amely ellensúlyozhatja a civil társadalomra is kiterjesztett állami politikai szférát. Az ilyen összehasonlító tanulmányoknak korábban az volt a céljuk, hogy rávilágítsanak a társadalmi kommunikáció és a demokrácia kiépítése közötti összefüggésre Közép-Európában; ma elsősorban az európai integráció nehézségeire összpontosítanak (Jakubowicz 1994). A lengyelországi és a magyarországi médiát összevető tanulmányok arról tanúskodnak, hogy a két ország médiarendszerei több szempontból is hasonlítanak egymáshoz. A média és a politika közötti kapcsolat mindkét esetben politikai feszültséghez vezetett, bár ez Lengyelországban kevésbé volt intenzív, és nem eredményezett a magyarországi médiaháborúhoz hasonló nyilvános vitákat sem.

A közép-európai országok legfontosabb feladata 1989 után a demokratizálás volt. A lengyel politikai rendszerváltásnak része volt a lengyel média átalakulása: mind a média, mind a politika az erősen centralizált kommunista modellből indult ki, és a libertáriánus piaci vagy más, ehhez hasonló modell felé fordult. A médiarendszer változásai 1989 után gyorsultak fel, de már korábban is történtek változások a cenzúra, illetve általában a médiafelügyelet területén. A közép- és kelet-európai média változásainak megértéséhez a civil társadalom kialakításának gondolatát és a szabad, nyilvános kommunikációt kell kiindulópontnak tekintenünk. Az ellenzék olyan civil társadalmat akart létrehozni, amelyet önálló, az állami tevékenységektől független szféraként értelmezett. A megvalósítás stratégiáját a párhuzamos struktúrák, a különböző nyilvános szférák és alternatív kultúrák alulról induló kialakítása jelentette. Ezekben belül is különös hangsúlyt kapott a műsorszolgáltatás civil szektorának kialakítása, vagyis társadalmilag motivált, magán- vagy köztulajdonú, többnyire helyi vagy közösségi szintű csatornák létrehozása (Splichal 1992:84).

A lengyel ellenzék legfontosabb céljai között szerepelt a civil társadalom kiépítése, s tagjai ebben a médiát fegyvernek tekintették. (A politikai harcot természetesen kiterjesztették magára a médiára is.) Ezzel szemben a demokratikus átalakulás tíz éve után még mindig az államé a meghatározó szerep a társadalomban, míg a magántőke nagyban befolyásolja a médiában megjelenő tartalmakat. Mindkét jelenség megfigyelhető az elektronikus média területén. A kilencvenes évek további változásait az eredményezte, hogy a lengyel média a globális információrendszer részévé vált. A folyamat a technológiai változásokkal összhangban történt: a lengyel médiarendszer megnyitásának eredményeként a mai lengyelországi média-tartalmak jelentős része nemzetközi

eredetű. Az integráció folyamata máig nem ért véget, jelenleg az európai uniós tárgyalások, illetve a lengyel médiatörvény átalakításának fázisában van.

A média mint a rend eszköze: a kommunista médiarendszer

A kommunista rendszerben a médiát a mozgósítás, a legitimáció és a propaganda eszközeként tekintették. A kommunista állam központi utasítás alapján működő médiarendszert hozott létre, amelynek fő jellemzője a cenzúra, a politikai és adminisztratív ellenőrzés mellett a kiterjedt gazdasági kontroll volt. Lengyelországban erre a legjobb példa az úgynevezett sikerpropaganda volt, amely a lengyel ipar erősségéről, illetve az országnak a nemzetközi politikában betöltött jelentős szerepéről akarta meggyőzni a lengyel közönséget. 1980 nyarának eseményei, illetve az ezeket követő válság véget vetett a sikerpropagandának, és újtárá indította a katasztrófa-propagandát, amely az antikommunista ellenzékot vont felelősségre a gazdasági és politikai válság miatt.

Lengyelországban a média ellenőrzésének legfontosabb eszköze a központosított termelés (a média nagyobb része az állam vagy a politikai pártok kezében volt), az állami cenzúra és a nyomdai engedélyeztetés volt. Az újságírók jelentős szerepet töltek be ebben a folyamatban, bár a lengyelországi sajtó- és médiairányítás sokkal nagyobb szabadságot biztosított nekik, mint más szocialista országokban. Az ellenőrzés másik módszere az állami nyomdák munkájának felügyelete, illetve a papírkészlet korlátozása volt.

A lengyel kommunista médiarendszer jellegzetessége volt, hogy a politikai enyhülés időszakában megnőtt a szólásszabadság. Az ilyen időszakokat követő propaganda sokkal kevésbé volt hiteles, illetve hatékony (Jakubowicz 1992:292). Karol Jakubowicz szerint a média az ideológiai apparátus része volt, a közgondolkodás ellenőrzését szolgálta, és egyértelműen közbeszéd-tematizáló funkciót töltött be. A hetvenes évek elején a lengyelek növekvő utazási szabadságának köszönhetően gyengült a média közgondolkodást ellenőrző funkciója.

A nyolcvanas évek végén már lényegében lehetetlen volt ellenőrizni mindazokat a forrásokat, amelyekből a lengyelek információhoz jutottak. Elterjedt a DBS műholdas műsorszolgáltatási rendszer, annak ellenére, hogy az antennák felszereléséhez külön engedélyt kellett kérni a hatóságoktól. Számos illegális, szamizdat sajtótermék jelent meg 1976-ot követően, 1981 után pedig az ellenzéki rádiók tettek számos kísérletet szamizdat rádióadások sugárzására, amelyeket azonban csak elszórtan lehetett fogni. Az egyik legfontosabb alternatív információforrást a nagy rádióállomások jelentették: igen népszerű volt az Amerika Hangja, a BBC és a Szabad Európa Rádió.

A nyolcvanas évek nyilvános vitáiban fontos szerepet játszott a katolikus egyház, amely az ellenzék központját jelentette, illetve a találkozó és beszélgetések helyszínét adta. Az ellenzéki értelmiség fő hetilapja a világi katolikus szervezetekhez közel álló Tygodnik Powszechny volt. A nyolcvanas években ez volt az egyetlen olyan újság, amely lapjain üresen hagyhatott hasáboakat, így jelezve a cenzúra közbeszólását. Ekkoriban a Tygodnik Powszechny előfizetői listája nem volt bővíthető, csak a halálozás miatti üresedést lehetett új előfizetővel pótolni.

A sajtó átalakulása

A lassan változó elektronikus médiával szemben a lengyel nyomtatott sajtó piaca viszonylag gyorsan átalakult. 1990-ben megszületett a legfontosabb döntés: megszüntették az állami cenzúrát, és bezárták a Ruch-t, a kommunista párt nyomdáját. A cenzúrát a lengyel parlament 1990. április 11-én törölte el; az új szabályozás 1990. június 6-án emelkedett törvényerőre, s e nap lett a lengyel sajtószabadság szimbolikus dátuma. Az új szabályok eredményeképpen leépítették a régi médiarendszer ellenőrzési mechanizmusait is.

A Ruch megszüntetése a vállalatnak csak a nyomdai részére vonatkozott, a Ruch mint állami lapterjesztő még ma is működik. Az értékesítésére tett kísérletek megghiúsultak, mivel az eleinte legesélyesebb versenyzőként megjelölt francia Hachette céggel kapcsolatban az állam állásfoglalása nem volt egyértelmű.

A Ruch felbomlását követően ugrásszerűen megnőtt az újonnan alapított nyomtatott sajtótermékek száma. Ez a fázis jellemző volt valamennyi posztkommunista országra: minden párt, társadalmi szervezet és közösség létre akarta hozni a maga lapját abbéli meggyőződésében, hogy az újságnak politikai ereje van, és képes olvasókat toborozni. A legtöbb új lap azonban szinte azonnal tönkrement. A kommunista párt nyomdájához tartozó kiadványokat elárverezték, vagy átadták a munkásszövetkezeteknek. Egyes lapokat a politikai pártokkal szimpatizáló különböző újságíró-szövetkezeteknek adták át a politikai pluralizmus biztosításának érdekében. Később ugyanakkor az újságíró-szövetkezetek által átvett sajtó nagy részét is – törvényellenesen – külföldi magánbefektetőknek adták el.

A Ruch nyomdarészlegének felszámolása komoly változásokhoz vezetett a lengyel újságpiacon: megszűnt az állam monopóliuma, és kommercializálódott a nyomtatott sajtó. A tulajdonosi szerkezet változása azonban nem volt mentes a politikai vitáktól. A Ruch nyomdarészlegének értékesítésével foglalkozó bizottság nem engedélyezte, hogy a lapokat német tulajdonosoknak adják el. A német befektetőket nem látták szívesen a lengyel sajtó privatizációjában. Úgy vélték, hogy esetleges részvételükkel veszélyeztetik a lengyel kulturális identitást, illetve a lengyel kulturális és politikai közéletet, amelyben az akkori általános vélekedés szerint a sajtónak fontos szerepe volt. A lengyel sajtópiac korai fejlődésére nagy hatással voltak a megkövesedett közhelyek és németellenes sztereotípiák. A Ruch felszámolási bizottsága az Hersant francia kiadót választotta a helyi piac legfőbb külföldi befektetőjének. Emellett az Hersant részvényeket vásárolt az országosan ismert Rzeczpospolita című újságban is. A francia befektetőre a cégtulajdonos jobboldali politikai nézetei, illetve a bizottság németellenes beállítottsága miatt esett a választás. Paradox módon néhány évvel később Hersant a német Verlagsgruppe Passau cégnek adta el helyi sajtórészvényeit. Az 1989 utáni lengyel sajtó sokszínűségét az 1. és a 2. táblázat mutatja be.

A napilapok száma, példányszáma		
Év	Napilapok száma	Példányszám (ezer pld.)
1989	53	7511
1990	73	5357
1991	74	5625
1992	80	6604
1993	78	6735
1994	74	5754
1995	68	4933
1996	59	4420
1997	61	4437
1998	62	4380
1999	59	4270

Forrás: Zbigniew Bajka, Prasa codzienna w latach 1989-1999.
[w:] Media w Polsce w XX wieku.

2. táblázat

Vezető napilapok a lengyel sajtópiacon 1999 őszén	
Napilap	Piaci részesedés (%)
Gazeta Wyborcza	24,4
Super Express	15,0
Rzeczpospolita	9,7
Z4ycie	3,8
Nasz Dziennik	2,1
Trybuna	1,1

Forrás: Ryszard Filas, Czytelnictwo prasy u progu roku 2000.
„Zeszyty Prasoznawcze”, 1-2, 2000, 212. o.

Napilapok

A Gazeta Wyborcza-t a Szolidaritás szakszervezetei alapították 1989. május 8-án, nem sokkal az első, félig szabad parlamenti választások előtt. A szerkesztők első feladata olyan újság létrehozása volt, amelyet politikai fegyverként lehet használni a választások során. A lap hamarosan egyike lett a vezető lengyel újságoknak. A Gazeta Wyborcza kezdetben azzal nyerte meg az olvasókat, hogy támogatta a Szolidaritás mozgalmat. A mozgalom belső konfliktusai következtében végül kvázi-független napilappá vált, az 1990-es elnökválasztási politikai kampány során eltávolodott a Szolidaritástól, majd az új Demokratikus Unió (ma: Szabadság Unió) szimpatizánsa lett. A napilap hamarosan anyagilag is sikeres lett, és bevezették a tőzsdére. Példányszáma 750 ezer körül jár. A Gazeta Wyborcza az Agora nevű cég tulajdonában van, amelynek a helyi rádiópiacon is vannak befektetései. Az Agora részvényeinek kisebbik része az amerikai Cox Enterprises kezében van.

A Super Express 1992-ben indult, s egyike volt az első lengyel bulvárlapoknak. Legnagyobb példányszáma elérte a 800 ezret. A lap 50 százalékban a Bonnier Tidings AB Marienberg kiadó tulajdonában van. A Rzeczpospolita kormányparti napilapként indult 1982-ben, 1989-ben még mindig állami kézben lévő újságként működött. Az Hsant Socpresse 1990-ben megvette 49 százalékát, majd többségi tulajdont szerzett a lapban. 1996-ban a Rzeczpospolitát másik külföldi befektető, a norvég Orkla Media vásárolta meg. A Rzeczpospolitát 1990 után független napilapnak tekintették, és harmadikként szerepelt a legnagyobb példányszámban eladott újságok listáján. A Z4ycie a helyi tartalma ellenére nemcsak regionálisan terjesztett varsói helyi lap, a Z4ycie Warszawy örököse. A napilapot 1989 után átvette az újságírók szövetkezete, és a lap jobboldali politikai nézeteket képviselt. Az olasz tulajdonossal történő nézeteltérés miatt a főszerkesztő és 35 újságíró kilépett a Z4ycie Warszawy-tól, és Z4ycie néven új napilapot alapított. Mindkét újság megjelenik ma is, azonban az olvasók körében a Z4ycie örvendő nagyobb népszerűségnek.

A Nasz Dziennik csak 1998-ban indult. Ma ez az egyetlen katolikus napilap Lengyelországban, amelyet a Radio Maryja országos katolikus rádióállomáshoz közeli alapítvány ad ki. A szerkesztők szerint a Nasz Dziennik-et napi 200 ezer példányban terjesztik.
(Forrás: Bajka 1999)

Sajtópiaci tendenciák

Az 1989-es változások óta az átlagolvasó sokkal plurálisabb, sokszínűbb és változatosabb sajtót vehetett a kezébe, és nagyobb kínálatból választhatott. A koncentráció mindmáig nem veszélyeztette a sajtó szabadságát. A gazdasági válság, a politikai és társadalmi átalakulás azonban komoly változásokat hozott a fogyasztásban: kezdetben csökkent az olvasók száma. Ez a tendencia a kilencvenes évek közepén megfordult. A bulvárlapok és a (többnyire német eredetű) színes, olcsó női magazinok megjelenésének köszönhetően új fejezet kezdődött a sajtó fejlődésében. A női témákra szakosodott magazinok hozzájárultak a női olvasók számának növekedéséhez. Az éles verseny ellenére a sajtópiacnak ez a területe még mindig változik, bővül.

Az új politikai elitet kezdetben örültek a független sajtó megszületésének, azonban az új kormányok hamarosan olyan sajtóval találták szemben magukat, amelynek ellenségességét és agresszivitását nem tudták elfogadni. Ezért a kilencvenes évek elején sok politikus nem volt hajlandó szóba állni a sajtóval, ami egyébként számos közép- és kelet-európai ország politikusaiknak jellemző reakciója volt. Az új generációs politikusok együttműködést vártak volna korábbi társaiktól, és képtelenek voltak elfogadni, hogy az immár az ő működésüket is szemmel tartó, hirtelen ellenségessé vált média csupán a demokrácia örökutájának szerepét játssza.

Lengyelországban a pártsajtó ugyanolyan fejlődésen ment keresztül, mint más európai országokban. A politikai pártokkal szimpatizáló lapok (például a Z4ycie Warszawy) hamarosan arra kényszerültek, hogy stratégiai befektetőket találjanak, és gyakorlatilag elvesztették pártjellegüket. Bár a pártsajtó nem igazán keltette fel az olvasók érdeklődését, a vezető napilapoknál egyértelműen tetten érhető a politikai elfogultság. Az 1989-ben alapított kevés lapok egyike a Gazeta Wyborcza, amely az Unia Wolności (Szabadság Uniója), a volt Szolidaritás mozgalom liberális jobboldalát képviselő politikai párt szimpatizánsa.

A mai lengyel sajtópiacot a gyakran a helyi hatóságok által finanszírozott kisebb helyi vagy közösségi lapok uralják. Ezek a lapok egyszerre tájékoztatják a közönséget és őrzik helyi szinten a demokráciát – noha a koncentráció őket is fenyegeti.

A sajtó alakulásának másik meghatározó jelensége, a gyors kommercializálódás összefügg a folyamattal, amely során a lengyel média egyre inkább a nemzetközi média részévé vált. A lengyel médiarendszer megnyitása rövid időn belül a médiatartalmak és a tulajdonosi szerkezet nemzetközivé válásához vezetett. A lengyel tőke hiánya még ma is gátló tényező a sajtó fejlődésében, így érthető, hogy a piac törvényeinek megfelelően a külföldi – különösen a német, a norvég és kezdetben a francia – médiavállalatok nagy szerepet játszottak a lengyel sajtóban. Közép-Európa egyes országaiban a helyi napilapok 80 százaléka, a magazinok 40 százaléka külföldi cégek tulajdonában van.

A nyugat-európai és amerikai befektetések kérdése politikai konfliktust eredményezett, sőt felmerült az a gondolat is, hogy korlátozni kellene a külföldi tőke arányát a médiában. A médiának a nemzeti identitás építésében és támogatásában játszott szerepe a viták egyik leggyakoribb témája lett, csakúgy, mint az a potenciális veszély, hogy a tulajdonviszonyokat meghatározó külföldi befektetők irányíthatják a közép-európai közéleti vitákat. A második világháború miatt jelentős feldolgozatlan etnikai problémákkal küzdő fiatal demokráciákban a külföldi tulajdon súlyának növekedését a nemzeti identitást fenyegető veszélynek tekintették. A Cseh Köztársaságban és Lengyelországban ez a probléma a német kiadókhoz kapcsolódott, amelyek a kilencvenes évek derekán, tevékenységük kezdeti szakaszában intenzíven terjeszkedtek. Jó példa erre a Passauer Neue Presse kiadója, amely a korábban már Ausztriában és a Cseh Köztársaságban is alkalmazott agresszív terjeszkedési stratégiát követte Lengyelországban, és a lengyel sajtópiac egyik legnagyobb befektetőjévé vált.

Az elektronikus média átalakulása

A posztkommunista országok hosszas harcok árán alkották meg az elektronikus médiát szabályozó törvényeiket (Magyarországon e harcokat a médiaháború fogalmával jelölték). Lengyelországban az első médiatörvény tervezeteit a kormány készítette elő, ezekre válaszként az ellenzék ellenjavaslatokkal állt elő. Hosszú vita folyt arról, hogy milyen szerepet töltsenek be az elektronikus médiumok és szabályozó testületeik a politikai rendszerben, és mi legyen a közszolgálati rádió és televízió feladata. Végül 1992 decemberében született meg a médiatörvény. Az állami és magánmédiumokat szabályozó testület, az Országos Műsorszolgáltatási Tanács 1993-ban alakult meg, 1994-ben pedig megkezdte működését a közszolgálati rádió és televízió. A közszolgálati média olyan részvénytársaság formájában működik, amelynek egyetlen tulajdonosa a pénzügyminiszter.

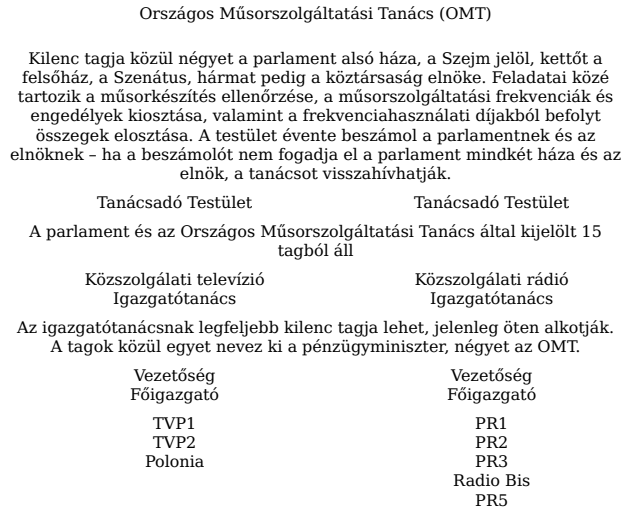
A médiaszabályozás első programjaiból és a szabályozásról folytatott vitákból kiderült: a parlament és a kormány között küzdelem folyik a média ellenőrzéséért. A Szolidaritás mozgalom által javasolt első médiareform-koncepciók a lengyel médiarendszert az osztársadalmi szintű, képviselői, participatív, kommunikatív demokrácia mintájára fogták fel, az elektronikus médiát pedig a BBC mintája alapján igyekeztek átszervezni. Az osztársadalmi szintű képviselői gondolatát azonban elvetette a Szolidaritás, mihelyt megalakította saját kormányát, és megszerezte a televízió fölötti ellenőrzést. Az 1989 utáni első években a lengyel televíziót a régi kommunista mechanizmusnak megfelelően a kormány által kijelölt vezérigazgató irányította. Ebben a helyzetben a kormányok már kevésbé törekedtek a média újraszabályozására. Az elektronikus média átalakításának első fázisában a Szolidaritás mozgalom szakértői az objektív, minden ízlésnek megfelelő, illetve a vallási beállítódást mellőző tájékoztatást nevezték meg legfontosabb normaként (Glównie... 1991:15). Az új törvényben mégis szerepelt az a sokak által vitatott előírás, hogy a közszolgálati médiának tiszteletben kell tartania a keresztény értékeket. A keresztény értékekkel kapcsolatos vita megosztotta a parlamentet és a társadalmat is, illetve tükrözte a politikai pártokat, a hozzájuk kapcsolódó mozgalmakat, valamint támogatóikat megosztó törésvonalakat. Ennek ellenére a közszolgálati műsorszolgáltatás szabályozása körül zajló viták nem voltak olyan intenzívek, mint Magyarországon. Bár súlyos válsághoz vezetett, hogy az első demokratikusan választott elnök, Lech Wałęsa kijelölte, illetve elbocsátotta az Országos Műsorszolgáltatási Tanács tagjait, a lengyelek nem vonultak az utcára, hogy kifejezzék a közszolgálati médiával kapcsolatos véleményüket, és az 1989 utáni időszakban végig megbíztak a közszolgálati rádióban és televízióban. Az Országos Műsorszolgáltatási Tanács elnökeinek sorozatos elbocsátása miatt a parlament módosította a médiatörvényt, s így 1995 után a tanács elnökét már maga a testület választotta, nem pedig az államfő.

Az 1989-et követő első időszakban a médiaszakértők és a politikusok egyaránt meg akarták akadályozni azt, hogy a külföldi tőke befolyásolja a lengyel elektronikus médiapiacot, illetve a műsorkészítést. E törekvés szellemében a médiatörvény 33 százalékban korlátozta a külföldi tőke lehetséges részesedését a lengyel médiában (Glównie... 1991:25).

A lengyel közszolgálati rádió és televízió legfontosabb jellemzői azonosak más közszolgálati műsorszolgáltatókéival: objektivitás, valamennyi ízlés és társadalmi csoport, illetve kisebbség igényeinek szolgálata, a kisebbségek tiszteletben tartása. Egyedül a keresztény értékek tisztelete jelent olyan követelményt, amely előtérbe helyez egy bizonyos vallási értékrendet. A keresztény értékek kérdése nagy vitát váltott ki a médiatörvény tárgyalása során, és lelassította a törvénytervezet megalkotását, a gyakorlatban viszont nem okozott komoly konfliktust.

A közszolgálati műsorszolgáltatás szerkezete és alapelvei

A lengyel elektronikus médiát szabályozó testület és az ellenőrzése alá tartozó közszolgálati műsorszolgáltatás szerkezetét az alábbi ábra mutatja be:

Az intézményi szerkezet kialakítása mellett fontos szerep jutott a közszolgáltatóság meghatározásának is. A közszolgálati televízió igazgatótanácsának tagjai 1998-ban újrafogalmazták a közszolgálati műsorszolgáltatás legfontosabb alapelveit. Az állami intézmény közszolgálati intézménnyé alakítása után négy évvel ezek az alapelvek a következők voltak:

1. a közszolgálati műsorkészítés legfontosabb feladata a közérdek szem előtt tartása;
2. a műsorszolgáltatás nem kereskedelmi jellegű;
3. politikai semlegesség;
4. intézményi autonómia és szuverenitás a műsorkészítésben;
5. felelősség a minőségi műsorszolgáltatás fennmaradásáért (Zadania... 1998).

Közszolgálati hírműsorok

A közszolgálati alapelvek gyakorlati megvalósulásának mikéntjét a lengyel közszolgálati televízió (TVP1) hírműsora, a Wiadomości (Hírek) demonstrálja. A gyakran bírált hírműsort a közvélemény-kutatások szerint 1989-ben a közönség 89 százaléka nézte (időről időre). A Wiadomoci este fél 8-kor sugárzott fő kiadása Lengyelország legnézettebb hírműsora. A nézők nagy többsége, 52 százaléka heti hat-hét, 25 százalékuk pedig heti négy-öt alkalommal tekinti meg ezt a műsort. Ezt a híradót professzionálisan szerkesztett (56 %), lényegre törő (52 %), és friss információkat tartalmazó műsornak tartották. A nézők 48 százaléka szerint a műsor bizalomkeltő, 43 százalékuk pedig igazságosnak és könnyen érthetőnek tartotta. A lengyelek kétharmada gondolta úgy, hogy az adás nem részrehajló, nem képvisel politikai érdekeket, bár 8 százalék jobboldali, 8 százalék pedig baloldali beállítódást érzékelt. A megkérdezettek 46 százaléka azonban úgy érezte, hogy a Wiadomości nem ad elegendő információt az ország fővárosán kívül történő eseményekről (Forrás: Press 1999).

Az elmúlt években a közszolgálati televízió kommercializálódott, mert bevételeinek csak 31 százalékát képes előteremteni előfizetési díjakból, 60 százalékukat reklámokból kénytelen fedezni. A TVP nem teljesíti mindegyik feladatát: Lengyelországban nem mindenki számára érhetőek el ugyanazok a szolgáltatások, és vannak olyan területek, ahol műszaki okok miatt a vétel még mindig lehetetlen. A politikusok szerint pedig a két közszolgálati csatorna nem szolgál ki minden ízlést és érdeket, s emellett a kormánytól és érdekektől való függetlenség is csak elmélet maradt. A közvélemény szerint azonban még mindig az első közszolgálati televíziócsatorna a legjobb. Emellett a közönség a két közszolgálati televíziócsatornát tartja a legmegbízhatóbbnak. A közszolgálati rádióba vetett bizalom még ennél is erősebb. A rádió hosszú időn keresztül kimaradt a politikai konfliktusokból, az elmúlt két év során azonban változott a helyzet. Ugyanakkor - a politikusok hozzáállásának köszönhetően - a rádiót sokszínűbbnek és kevésbé átpolitikáznak tartják.

A lengyel közszolgálati média rendszerét a francia modell, illetve a német és a brit tapasztalatok alapján alakították ki. A közszolgálati média első pár éve során bebizonyosodott, hogy képtelenség egyszerűen átültetni a nyugati elképzeléseket Lengyelországra. A média irányításának közép-európai modelljét még mindig nagymértékben meghatározzák az ellenzék kommunista időkben szerzett tapasztalatai. Ráadásul úgy tűnik, hogy a kommercializálódás és a közszolgálati média konfliktusa katasztrofálisan hatott a média civil társadalomban betöltött szerepének, illetve a közszolgálati média kulturális küldetésének gondolatára. Az elit- és a tömegkultúra között megbillent az egyensúly: ma a közszolgálati média sokkal inkább a közízlést képviseli, mint 1989 előtt. Az átalakítás után a televíziót alulról „gyarmatosították”, ami a média demokratizálódásának egyszerre kedvező és

kedvezőtlen jele.

A duális médiarendszer

Lengyelországban két folyamat zajlott egyidejűleg: a közszolgálati médiarendszer bevezetése és a duális médiarendszer alapvető intézményeinek kiépítése, vagyis a szektor kommercializálása. A duális médiarendszer hivatott nagyobb kínálatot nyújtani a közönségnek a sokszínűbb műsorkínálat segítségével. A lengyel média átalakulását alapvetően a liberalizálás és a kommercializálódás, illetve a közszolgálati megőrzésére való törekvés határozta meg.

A közszolgálati média nyugati modelljének lengyelországi bevezetése politikai és gazdasági feszültségektől terhes időszakában zajlott. A lengyel elektronikus média reformja óta már több mint tíz év telt el, a helyzet azonban ma is az 1989-es helyzethez hasonlít.

3. táblázat

A televízió csatornák piaci részesedése Lengyelországban, 1999. szeptember	
Csatorna	Nézettség (%)
TVP1	28,91
TVP2	18,15
Polsat	22,32
TVN	9,39
Nasza TV*	1,49
RTL7	4,10
TV Polonia	1,64
Polonia	0,18
Polsat2	1,81
Egyéb	4,57
*2000-ben megszűnt Forrás: OBOP	

A politika rányomta bélyegét a médiatörvényre, és az így kialakult modellben a törvényhozás továbbra is nagy hatást gyakorol a rádió és a televízió irányító testületeire. A műsorszolgáltatást szabályozó testületeket a parlament és az elnök jelöli ki, ami rendkívül meggyengíti a kormány pozícióját. Az ellenzéknek 1994 óta sikerült megszereznie a média irányítását. Azóta a lengyel közszolgálati média (hivatalosan semleges) vezetői az ellenzékhez húznak, és ez tükröződik a rádióban és a televízióban közvetített véleményekben is. A lengyel köztévét még ma is nagymértékben függ a politikusoktól, illetve a politikai harcok színterét alkotja, s gyakran elnöki televízióként emlegetik. Az elmúlt két évben a közszolgálati csatornák versenytársai, a magán-televíziók egyre nagyobb közönségre tettek szert.

Összehasonlítva a nagyobb múltú közszolgálati médiával rendelkező országokkal, Lengyelország közszolgálati műsorszolgáltatása semmi újat nem mutat. 1989 előtt számos országban az állami rádiót és televíziót a kommunista pártok legfőbb hatalmi forrásaként tartották számon. A forradalmi változások után a média megnyitásának ígérete beteljesületlen maradt. A civil média szektor egykor rendkívül fontosnak tartott koncepciója túlságosan idealisztikusnak tűnt. A probléma megoldásaként John Keane Média és demokrácia (1991) című könyvében a minden polgár számára elérhető és hozzáférhető közszolgálati elektronikus média koncepcióját javasolja. Keane szerint a közszolgálati média modellje fontos feltétele a nyitott, toleráns és dinamikus társadalom fejlődésének. Bár e koncepciót hivatalosan minden politikai párt támogatja Lengyelországban, semmit sem tesznek azért, hogy a modell valósággá váljon.¹

A katolikus egyház szerepe

A katolikus egyház különleges helyet vívott ki magának a lengyel médiarendszerben. Az egyház szabadabban férhetett hozzá az elektronikus médiához, mert nem ugyanazok a megszorítások vonatkoztak rá, mint a világi műsorszolgáltatókra. Az egyház és az állam közötti kapcsolatról szóló 1989-es törvény felmentette az egyházat a műsorszolgáltatási engedélyezés szabályai alól, s ennek eredményeképpen már 1997-ben 59 helyi és regionális rádióállomás volt az egyház kezében (Sonczyk 1999:134).

Az egyház indította el az első magántulajdonban lévő vallási rádióállomásokat, amelyek közül azonban soknak határozottan világi jellege volt. Radio Maryja néven 1993-ban létrehoztak egy új, kezdetben regionális, majd az egész országban működő állomást, amely az európai integrációt ellenző konzervatív, nacionalista és ortodox vallási csoportokat képviseli. A rádióállomás elnöke, Rydzik tiszteletes szerint az európai integráció nagy veszélyt jelent a lengyel identitásra nézve. A Radio Maryja aktív szerepet játszik az Európai Unió-ellenes hadjáratban, és a parlamentben is vannak támogatói. Egyik parlamenti támogatója elnöki pozíciót tölt be az országgyűlés média- és kulturális bizottságában.

A kilencvenes években a sajtóban gyengült az egyház pozíciója. Az olvasóközönség elvesztése részben annak köszönhető, hogy a katolikus sajtó szerepe a kommunista időkhöz képest megváltozott. Ez a sajtó többé már nem a kommunizmus elleni küzdelem eszköze. Csak a Radio Maryjához közeli, Nasz Dziennik című napilap volt képes megtartani az olvasóit. Sok újságíró nem tudott alkalmazkodni az 1989 után létrejött szerkesztőségi hierarchiához,

és otthagya a katolikus napilapokat és magazinokat.

A magántulajdonú elektronikus média

Az elektronikus médiára vonatkozó törvény 1992-ben született meg, s ezután jónéhány magánrádió és -televízió kezdte meg működését. Az első engedélyeket 1994-ben adták ki, addig ezek az állomások illegálisan működtek. Egyikük, a Polonia 1 területi magánállomások hálózatává nőtte ki magát, és az olasz befektető, Nicola Grauso irányítása alá tartozott. 1994-ben megalakult az első (és utolsó) országos földi sugárzású televízió. Az engedélyt az emigráns Zygmund Solorz tulajdonában lévő lengyel fővárosi POLSAT televízió kapta. A cég és vezetője nézetei nem egyeztek, s ez politikai konfliktusra adott okot az Országos Műsorszolgáltatási Tanács és a köztársasági elnök, Lech Wałęsa között. A médiatörvény nem fogalmazta meg egyértelműen és nyilvánvalóan a rádiók és a televíziók engedélyezésével kapcsolatos szabályokat, ami teret engedett a szabad értelmezéseknek. A tanács tagjainak többségét a parlament jelölte ki. A parlament azonban nem nézte jó szemmel az eseményeket, mivel a tanács úgy döntött, hogy csak egyetlen országos televízióknak ad engedélyt, ezáltal rendkívül kieleződött a helyzet a riválisok között.

Az engedélyek száma korlátozott volt, mivel a frekvenciák egy részét még mindig a lengyel hadsereg használta. A frekvenciahiány korszaka máig nem ért véget Lengyelországban. Azok a cégek, amelyek alulmaradtak a frekvenciákért folytatott küzdelemben, illetve amelyeknek nem sikerült elég erős politikai támogatásra szert tenniük, más utat választottak: külföldről sugároznak műholdon keresztül.

Ezek a cégek jobb helyzetben vannak, mint az engedélyezett hazai állomások, mivel az ő tevékenységüket nem korlátozza a lengyel médiatörvény. Helyhez nem kötött műsorszóróként az Európai Unió „Televízió határok nélkül” című irányelvének szabályai szerint működnek.

Az Országos Műsorszolgáltatási Tanács engedélyezte az első előfizetéses alapon működő televíziót, a Canal Plus lengyel változatát. Riválisa az HBO, amely Magyarországról sugároz, műholdon keresztül.

A magánműsorszolgáltatók hétéves jelenléte ellenére ma is a közszolgálati média uralja a piacot, viszont egyre nő az országos POLSAT és a regionális TVN szerepe. Két közszolgálati televíziócsatorna, illetve a POLSAT osztozik a lengyel reklámpiac 70 százalékán. A NASZA TV eltűnt a piacról, a kis katolikus állomás, a Telewizja Niepokalanów pedig 2001-ben ismét jelentkezik Telewizja Familijna néven. Ez a jobboldali politikusok és újságírók befolyása alatt álló csatorna jelent majd konkurenciát a baloldali ellenzék által uralt közszolgálati televízióknak.

Az újságírók

Amikor arról a szerepről beszélünk, amelyet a média a lengyel demokratikus átalakulásban játszott, meg kell említenünk azt is, hogy maguk az újságírók milyen hatással voltak a politikai változásokra, illetve miként befolyásolta az átalakulás szakmai pályafutásukat. Lengyelországban az újságírás sokat fejlődött az elmúlt tíz év alatt: posztkommunista újságírásból demokratikus újságírás lett, bár az utóbbi fogalom jelentését sohasem tisztázták teljesen.

Sok újságíró érkezett 1989 után Lengyelországba nyugatról, hogy oktassa kollégáit, és bevezesse őket az objektív és elfogulatlan újságírás tudományába. Problémát okozott azonban, hogy a pártatlanság nem tartozott a lengyel újságírás erényei közé, és az elfogulatlan újságírást roppant nehéz feladat volt megtanulni. A elektronikus média tájékoztató műsorai még mindig nem tudnak megbirkózni azzal a feladattal, hogy az információt hozzáfűzött kommentár nélkül közöljék. Bár a lengyel újságírók ma is a politikailag elfogult híradást helyezik előtérbe, professzionalizmusuk mégis sokat fejlődött.

Lengyelország és Magyarország: hasonlóságok

A magyar és a lengyel média átalakulását összehasonlító tanulmányok az elfogadott jogszabályok közös vonásaira mutatnak rá. A két ország médiatörvényének, illetve közszolgálati és kereskedelmi médiájának hasonlóságai arra vezethetők vissza, hogy mindkét közép-európai ország nyugati modelleket igyekezett meghonosítani, és 1989 után nyugati tanácsadók segítségét vette igénybe. Ezenkívül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a médiavállalatok és műsorszolgáltatási formák globalizálódását sem.

A média átalakulása mindkét országban párhuzamosan zajlott azoknak az új kommunikációs technológiáknak a térnyerésével, amelyek bővítik a média kínálatát, és nagyobb választási lehetőséget biztosítanak az embereknek. Ugyanakkor azonban az új technológiák komolyabb személyes hozzájárulást és erőfeszítést követelnek a befogadótól, és jelentősebb anyagi forrásokra van szükség költségeik fedezésére. Tulajdonképpen sem a Magyarországon, sem a Lengyelországban hozott törvények nem tudták megoldani az új média, az internet és a digitális televíziózás problémáit. Az új kommunikációs technológiák lassú fejlődése a jövőben negatív hatást gyakorolhat a demokratizálódás folyamatára is. Az elektronikus kormányzás, az információkhoz és a közigazgatáshoz való elektronikus hozzáférés még hosszú ideig ismeretlen fogalom lesz az átlagos közép-európai polgár számára.

Lengyelország és Magyarország hasonló tapasztalatokkal a háta mögött fogott a média átalakításához: mindkét országban volt szamizdat sajtó, és mindkettőben működtek illegálisan sugárzó magántévék vagy -rádiók. E közös tapasztalatok egyrészt a kommunista sajtóirányítás sajátosságaira, másrészt az 1989 utáni időszakban a médiatörvény késedelmes elfogadására vezethetőek vissza. Mindkét országban ugyanaz a két kérdés: a média kommercializálódása, illetve a közszolgálati műsorszolgáltatás mikéntje határozta meg a médiáról folytatott diskurzust. Az ellenzék mindkét országban hamar lemondott arról, hogy a média nagyobb teret engedjen az állampolgároknak.

Lengyelországban és Magyarországon a pártok számára a közszolgálati média pártmédiát vagy kormányzati médiát jelent. A közszolgálati műsorszolgáltatók nincsenek tisztában az elfogulatlanság, illetve az összes érdek és ízlés szolgálatának koncepciójával. A pártok nem folytatnak következetes médiapolitikát, ehelyett a közszolgálati média irányítására és a sajtó felügyeletére törekednek. A két ország tapasztalatai alapján ugyanakkor azt mondhatjuk, hogy 1989 után a magyar kormány sokkal nagyobb mértékben vette kezébe a sajtó irányítását, mint lengyel kollégáik.

Mindkét országban a parlament és a kormány éles szembenállása jellemezte a médiaszabályozás előkészületeinek fázisát. Magyarországon a parlament kétharmados többségére volt szükség a törvény elfogadásához, míg Lengyelországban elegendő volt az egyszerű többség. Ezek a követelmények lelassították a törvény előkészítésének munkálatait, és Magyarországon hosszú – sokak szerint felesleges – vitákat eredményeztek. A politikai pártok mindent megtettek annak érdekében, hogy a közszolgálati és a magántulajdonban lévő kereskedelmi médiában egyaránt megmaradjon a befolyásuk. Ennek eredményeként az elektronikus média szabályozó testületei a parlamentektől függenek, és az egész rendszer sebezhető pontjait jelentik. A szabályozó testületeket egyik országban sem nevezhetjük politikamentesnek. Ráadásul a közszolgálati média a könnyű karrier lehetőségét jelentette az alkalmatlan, hozzá nem értő, de politikailag lojális újságírók számára.

Vita tárgyát képezi a közszolgálati média finanszírozása is. Az előfizetési díjból származó bevétel nem elegendő a televíziós produkciók költségeinek fedezésére, ráadásul az ellenőrzés hiánya Lengyelországban lehetővé teszi, hogy az előfizetők 50 százaléka ne fizesse be a díjat. A reklámpiac gyors fejlődésének köszönhetően a lengyel közszolgálati televízió nyereséges. Nyereségessége miatt nem kellett radikálisan csökkenteni a televízió alkalmazottainak számát, de végül majd a lengyel közszolgálati médiának is követnie kell a magyar példát, s nagymértékű leépítéseket kell végrehajtania az intézményben. Ugyanakkor a lengyel helyzet kialakulása a TVP összes munkakörét képviselő több mint 20 szakszervezet aktív tevékenységének is köszönhető, ami azt jelenti, hogy a közszolgálati média belső helyzete éppúgy politikai viták színtere, mint külső pozíciói.

A lengyel és magyar média fejlődésének hasonlósága kiemeli, milyen különlegesnek tekinthető az első magyarországi médiaháború. Magyarországon a független rádió- és televíziócsatornák létrehozásáért tett erőfeszítések széles körű nyilvános vitákat eredményeztek, amelyekben a lakosság is részt vett az utcai tüntetésekkel. A két elnök, Hankiss és Gombár elektronikus médiáról alkotott elképzelései a BBC modelljén alapultak. Néhány médiaszakértő Lengyelországban is javaslatot tett a brithez hasonló modell bevezetésére, erőfeszítéseik azonban nem jártak sikerrel. Lengyelországban azonban nem voltak tüntetések, a lengyel médiaháború a politikai elitre korlátozódott, a lakosság pedig bízott a közszolgálati csatornában.

Lengyelországban és Magyarországon a média átalakításának kezdeti koncepciói alapján a nem kereskedelmi jellegű független adók a társadalmi mozgalmakhoz és a nemkormányzati szervezetekhez kapcsolódtak. Magyarországon a médiatörvény bevezette a „nem nyereségérdekelt” műsorszolgáltató fogalmát, Lengyelországban a parlament most tárgyalja a médiatörvény ezirányú módosítását. Mindkét országban elvetették azonban a helyi közösségi (önkormányzati) elektronikus média gondolatát, attól tartva, hogy ezek a propaganda és korrupció eszközeivé válhatnak.

A magyar és lengyel elektronikus média fejlődését egyfelől a közszolgálati műsorszolgáltatás megalapozásának hasonló tendenciái, másfelől a magánmédia alakulásában meghatározó piaci szabályok jellemzik. A sajtó és az elektronikus média kommercializálódása része a média nemzetközivé válásának. Ugyanazok a multinacionális vállalatok ugyanazokkal a módszerekkel építették birodalmukat a két országban. Egyes magazinok magyar és lengyel kiadásban is megjelennek, s rávilágítanak nemcsak a fordítás, de a kultúrák közötti kommunikáció nehézségeire is. A Németországban megírt cikkek magyar és lengyel fordításai például csak az adott kultúrákra jellemző részletekben térnek el.

A lengyel és a magyar média átalakulásának európai dimenziója

Manapság az egyik legvitatottabb kérdés az, hogy milyen hatást gyakorol az európai csatlakozási folyamat a tagjelölt államok médiájára. Az Európai Unió nemcsak piac, a termékek és az emberek szabad mozgásának színtere, hanem az információ szabad áramlását és új kommunikációs formák kialakulását is jelenti. Az egyesült Európa megteremtése folyamatos társadalmi kommunikációt kívánó folyamat. Ebben a kontextusban az európai integráció a kommunikációs határok ledöntését, illetve az információcsere közös alapjának és szabványosításának kialakítását jelenti. A társadalmi kommunikáció alapján véghezvitt integráció magában foglalja az emberi jogokra vonatkozó törvényrendeleteket, illetve azok gyakorlati megvalósítását a szólásszabadság terén. Az integráció megkívánja a médiaipar működésének szabályozását, az audiovizuális ágazat figyelembe vételét, a műszaki infrastruktúra szabványosításával és a médiatartalommal kapcsolatos kérdések megoldását, illetve az információk társadalom fejlődésének elősegítését.

Lengyelországban és Magyarországon most megy végbe a médiatörvény és az Európai Unióban érvényben lévő szabályok jogharmonizációs folyamata.² Az európai integráció megváltoztatja a közszolgálati média működésének perspektíváit. A hazai média és a reklámpiac védelmére irányuló törekvés is igen ellentmondásos. A tagjelölt államok közül csak Ciprus fejezte be a médiatörvénnyel kapcsolatos tárgyalásokat, a közép-európai tagjelölt országok számára ez a kérdés nem zárult le. Ugyanez vonatkozik a lengyel és a magyar média fejlődésének kérdéseire. Egyik országban sincs igazán esélye annak, hogy a közszolgálati média meg tudja őrizni a kilencvenes években még meglévő pozícióját, és meg tudja nyerni a kereskedelmi médiumokkal folytatott versenyt. A kommercializálódás és a további szakosodás elkerülhetetlennek tűnik.

Irodalom

Bajka, Zbigniew (1999): Prasa codzienna w latach 1989-1999. In: Media w Polsce w XX wieku, Press, Poznań (Napilapok 1989 - 1999. In: Média a huszadik században Lengyelországban).

G»ówna reforma radia i telewizji. Przekazy i Opinie, 1991/1. (A rádió és televízió reformjának főbb koncepciói. In: Üzenetek és vélemények).

Jakubowicz, Karol (1994): Equality for the Downtrodden, Freedom for the Free: Changing Perspectives on Social Communication in Central and Eastern Europe. In: Media, Culture and Society 16.

Keane, John (1991): Media and Democracy. Cambridge: Polity Press.

Press (1999), No 3 (38) 15 III.

Sonczyk, Wiesław (1999): Media w Polsce (A média Lengyelországban). Varsó.

Splichal, Slavko (1992): Media Beyond Socialism: The Civil Society Paradox and the Media in Post-Socialist Countries. Ljubljana.

Zadania programowe Telewizji Polskiej S.A. jako nadawcy publicznego (1998). Telewizja Polska S.A. Warszawa, Maj. (A TVP mint közszolgálati műsorszóró fő programkészítési feladatai. TVP, Varsó, 1998 május).

Lábjegyzetek

1

John Keane magyarul is megjelent könyvéről lásd Szilágyi-Gál Mihály előző számunkban közölt recenzióját - A szerk.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

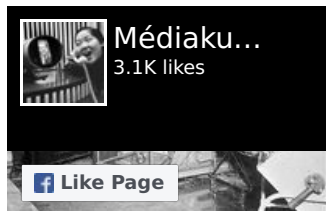
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 tavasz

Kritika

[Csőke Zoltán](#):

Amerikai álm, amerikai valóság. Csillag András „Joseph Pulitzer és az amerikai sajtó” című könyvéről

Csillag András: Joseph Pulitzer és az amerikai sajtó

A magyar származású Joseph Pulitzer egyike azoknak a magyar kivándorlóknak, akik a 19. században az „ígéret földjét” Amerikában keresték. Az új világba érkezők között nagyon kevés akadt, aki egymagában is valami újat teremtett. Pulitzernek sikerült. A 19. és a 20. század fordulóján az Egyesült Államok sajtójának meghatározó alakja lett.

A „Joseph Pulitzer és az amerikai sajtó” című könyv szerzője, Csillag András arra vállalkozott, hogy bemutassa és feltárja ezt az elképesztően gazdag, hullámvölgyektől sem mentes életutat. Könyve előszavában a szerző többek között így indokolja témaválasztását: „Személyiségének és tevékenységének fókuszba állítása annak tulajdonítható, hogy évtizedeken át meghatározó alakja volt az Egyesült Államok sajtójának, s ezen belül részese a politikai életnek. Az új hírlapírás módszereinek kidolgozása és alkalmazása révén jelentős szerepet játszott a mai értelemben vett modern tömegsajtó létrejöttében.”

Sajtótörténeti jelentősége ellenére az emberek többsége – beleértve az újságírókat is – nagyon keveset tud Pulitzer életéről. Csillag szerint ebben minden bizonnyal jelentős szerepet játszott az a tény is, hogy „a magyar szerzők által írott igen rövid (néhány oldalas) életrajzi összeállítások, könyvrészletek, amelyek a tengeren túl vagy idehaza napvilágot láttak Pulitzerrel – önálló kutatás nem lévén mögöttük – meglehetősen felszínesek és hiányosak, ezért fokozott kritikával kezelendők. Az Egyesült Államokban amerikai szerzők által publikált memoárok és feldolgozások általában színvonalasak, ugyanakkor figyelmen kívül hagyják, vagy csak felületesen érintik Pulitzer kivándorlás előtti korszakát”.

Ennek alapján állíthatjuk, hogy Csillag András könyvének megjelenése a magyar könyvkiadás egyik fontos adósságát törleszti. Annál is inkább, mert ez az első magyar nyelvű, tudományos igényű megírt monográfia Pulitzer életéről és munkásságáról. Csillag munkája azonban jóval több egy átlagos életrajznál, hiszen átfogó képet ad a századforduló amerikai sajtójáról is. A tíz részből álló tanulmány sajtótörténeti áttekintéssel kezdődik, majd részletesen szól Pulitzer származásáról, zurnalisztikai elveiről és módszereiről, valamint a politika és a sajtó kapcsolatáról. Továbbá olvashatunk a többi emigráns magyarhoz fűződő viszonyáról és mecénási tevékenységéről is.

Pulitzert a kalandvágy vitte Amerikába. Eredetileg Mexikóban akart harcolni Habsburg Miksa oldalán, New Yorkba érkezésekor azonban kiderült, hogy szűkös anyagi helyzete miatt nem folytathatja útját. Mivel hazatérni nem akart, úgy döntött, hogy csatlakozik az Unió seregeihez a polgárháborúban. Leszerelése után Saint Louis-ban telepedett le, ahol megalapította máig létező lapját, a St. Louis Post-Dispatch-et. Az újságírás mellett egyre nagyobb szerepet vállalt a politikai közéletben is: aktívan részt vett több elnökválasztási kampányban, sőt egy ideig még kongresszusi képviselőként is dolgozott. Gondolkodásmódjára és magatartására mindvégig a liberalizmus, az idealizmus és a patriotizmus volt jellemző. A politikával akkor szakított véglegesen, amikor arra a következtetésre jutott, hogy a független újságírás és az aktív politizálás egymással összeegyeztethetetlen.

Az országos napilappal rendelkező laptulajdonosok közé a New York-i The World megvásárlásával sikerült bekerülnie. Pulitzer újszerű szerkesztői-kiadói módszereinek köszönhetően az újság hamarosan az Egyesült Államok egyik legnagyobb példányszámú, legtekintélyesebb sajtóorgánumává vált. Azáltal, hogy olyan újságtípust honosított meg, amely ötvözte mind a népszerű tömeglap, mind pedig a minőségi elitlap stílusát („új hírlapírás”), hatalmas tömegeket tudott megszólítani, sőt, sajtóhadjáratai révén még azt is sikerült elérnie, hogy a közvélemény figyelme a legfontosabb bel- és külpolitikai eseményekre irányuljon. A lap függetlenségének megőrzése érdekében szakított a pártoknak és gazdasági érdekcsoportoknak elkötelezett sajtó hagyományával, aminek köszönhetően a The World nem vált anyagilag kiszolgáltatott, zsarolható vagy megvesztegethető újsággá.

Pulitzer tisztán látta a sajtó lehetőségeit és felelősségét. Hitt abban, hogy „szabad politikai rendszer nem létezhet szabad sajtó nélkül”. Úgy vélte, hogy „a sajtó legfőbb küldetése nem csupán a hírközlés, hanem a közszolgálat”. Ezek az aktualitásukból semmit sem veszített gondolatok azért fontosak, mert abban az időben születtek, amikor a sajtó még az egyetlen tömegtájékoztatói eszköznek számított, s ennél fogva elsődleges szerepe volt a közvélemény alakításában.

Az ellentmondásoktól azonban Pulitzer élete sem volt mentes. Erre talán a legjobb példa az „új hírlapírás” elkorcsosult változatának mondott „sárga sajtó” kialakulásában betöltött szerepe. Pulitzer egy másik lapkiadóval, W. R. Hearsttal vívott konkurenciaharcában feladta haladó elveit a hitelességről, a tárgyilagosságról, a józan mértéktartásról, és beállt a szenzációhajhász újságírás művelői közé. Csillag András ezt a korszakot a neves lapkiadó életének legnagyobb szakmai és jellembeli kihívásaként értékeli, hiszen éveken keresztül semmi más nem vezérelte, csak nehezen megszerzett pozíciójának és politikai befolyásának megtartása. Néhány óriási presztízsveszteséggel járó év után azonban rájött, hogy nem ez a járható út, és visszatért eredeti célkitűzéseire.

Pulitzer azok közé tartozott, akik szívesen adományoztak közhasznú célokra. Fontosnak tartotta az iskolázottságot, a tudást, a hírlapírás szakmai színvonalának és presztízisének növelését. Véleménye szerint „az újságírást a meghatározó szellemi foglalkozások közé kellene sorolni; e hivatás jelenlegi, de még inkább jövőendő művelőit pedig ösztönözni, felemelni, s gyakorlati módon képezni lenne szükséges...”. E cél elérése érdekében javasolta az újságírás egyetemi szintű képzésének bevezetését, amely nagyvonalú anyagi támogatásának köszönhetően a Columbia Egyetemen valósult meg, igaz, csak halála után. A szakma iránti tenni akarásának másik jól ismert bizonyítéka a Pulitzer-díj létrehozása, amelyet elsőként 1917-ben osztottak ki. Manapság az egyik legrangosabb publicisztikai díjnak számít, elnyerése komoly szakmai hírnevet biztosít a díjazottak számára.

Csillag András könyve tudományos igénnyel megírt, ugyanakkor olvasmányos mű, amely nemcsak a szakterülettel foglalkozók, hanem a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat. A figyelmes olvasót ugyanakkor zavarhatja, hogy Csillag Pulitzer némely tetteit – például a szenzációsajtó világába tett kirándulását – nemcsak tényszerűen ismerteti, de ítéletet is mond róla. Ezzel pedig megsérti a történelmi munka egyik alapvető követelményét, az objektivitásra való törekvést. Ettől eltekintve állíthatjuk, hogy könyve logikus, jól szerkesztett, igényesen kivitelezett alkotás, amelynek minden sorából érződik a szerző sokoldalú tudása, a szakirodalom és a forrásmunkák alapos ismerete. Nagy érdeme, hogy hiteles, nem idealizált embert és világot tár az olvasó elé. Nemcsak az amerikai álomba enged bepillantást, de a korabeli amerikai valóságba is. (*Osiris Kiadó, 2000. 213 oldal, 1480 Ft.*)

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

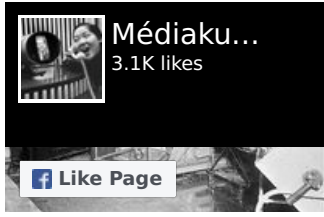
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)